

**TARİŞ ZEYTİN VE ZEYTİNYAĞI TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİNDE
DEVLET YATIRIM YARDIMLARI VE KOOPERATİF-ORTAK İLİŞKİLERİ**

Dr. Mehmet Yurdal ŞAHİN

**Ocak 2006
ANKARA**

1. GİRİŞ

Tarım eskiden olduğu gibi günümüzde de ekonominin önemli üretim kollarından biri olarak faaliyetini devam ettirmektedir. Bu önem, nüfusumuzun büyük bir kısmının tarımsal faaliyetle uğraşarak üretimde bulunması ve tarımsal faaliyetin yapıldığı kırsal alanlarda yaşamasından ileri gelmektedir. 2000 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre 67.803.927 olan toplam nüfusumuzun 23.797.653 milyonu kırsal alanda yaşamakta bu nüfusun tamamına yakını ya tarım veya tarıma dayalı faaliyetlerden geçimini sağlamaktadır (Anonim 2001a).

Çiftçiler ürettikleri mal ve hizmetlerini her zaman değerine satamamakta ve sonuçta elde etmeyi umdukları gelir düzeyine ulaşamamaktadırlar. Bu sonucu sağlayan pek çok olumsuz neden sayılabilmekte ise de bunlar arasında en önemlilerinden biri, çiftçilerin örgütsüz olmaları ve bireysel olarak üretim ve pazarlama hizmetlerinde bulunmalarındır.

Tarımsal faaliyetle uğraşanların karşılaştıkları ekonomik ve sosyal meselelerini çözmeye etkinliğini artırabilmeleri için örgütlenmeleri yetersizdir. Tarım kesiminin örgütlenmesinde kamu kesimi, kooperatifler, ziraat odaları ve hizmet birlikleri yer almaktadır (Anonim 1997).

Çiftçi örgütleri içinde en önemli yeri kooperatifler almaktadır. Çiftçiler, ekonomik haklarını korumak ve güç birliği yaparak üretim faaliyetlerinden daha fazla gelir sağlamak amacıyla tarımsal kooperatiflere ortak olurlar.

Kooperatifçilik deyim olarak, geniş anlamda ekonomik işbirliğini ifade etmektedir. Örgütlenmiş işbirliği olarak da tanımlanan kooperatifçilik daha çok üretim, pazarlama, satın alma ve hizmet alanlarında daha sık görülmektedir. Fakat, her türlü işbirliği kooperatifçilik anlamına gelmemektedir. Kooperatifçiliğin var olabilmesi için bu oluşuma dahil olan kişilerin ortaklığından meydana gelen bir dayanışmanın bulunması gerekmektedir. Ortaklarının belirli bir amaca ulaşmaları için oluşturdukları dayanışma ve güç birliği kooperatifin var oluşu nedenini meydana getirir (Açıl 1980).

Kooperatif sayesinde insanlar yalnız kendi çıkarlarını değil kooperatife üye olan diğer kişilerin de çıkarlarını düşünürler. İnsanların karşılaştıkları ekonomik problemlerin çözümünde kooperatifçilik anahtar rol oynamaktadır. Kooperatifçilikte birlikte çalışma, yardıma hazır olma ve ekonomik bir örgüt meydana getirme gibi özellikler de bulunmaktadır. Kooperatifler; ekonomik ve sosyal sorunlarını çözmek ve daha iyi olanaklara kavuşmak için kendi özgür isteklerine dayanarak bir araya gelen kişilerin gerekli sermayeyi toplayarak kurdukları ve demokratik esaslara göre yönettikleri kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır (Bilgin 1970).

Kooperatifçiliğin önemi 1982 Anayasası'nın 171. maddesinde "Devlet milli ekonominin yararlarını dikkate alarak, öncelikle üretimin artırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır" şeklinde vurgulanmıştır (Anonim 1998). Bu durum ülkemizin kooperatifçiliğe verdiği önemi göstermektedir.

Kooperatifleri; tarım ve tarım dışı kooperatifler olarak iki gruba ayırdığımızda, tarımsal kooperatiflerin kuruluş yerleri, amaçları ve ilkeleri yanında sosyal ve ekonomik fonksiyonları yönünden de tarım dışı kooperatiflerden ayrıldığını görmekteyiz. Tarımsal kooperatifler içinde; tarımsal kalkınma, tarım kredi, tarım satış, pancar ekicileri, sulama kooperatifleri gibi çeşitli kooperatifler gelişme göstermiştir (Anonim 1997).

Tarımsal kooperatifler içinde, Tarım Satış Kooperatiflerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Tarım Satış Kooperatifleri; ortaklarının ürünlerini satın alarak bu ürünleri en iyi şekilde değerlendirmek yanında ortaklarının gerek duyduğu tarımsal girdileri sağlamak için gerekli tedbirleri almaktadır.

Türkiye'de Tarım Satış Kooperatifleri arasında İncir, Üzüm, Pamuk, Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (TARİŞ) 'nin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu önem ilgi alanının incir,

üzüm, pamuk, zeytin ve zeytinyağı gibi ürünleri kapsamı yanında adı geçen ürünlerin yetiştiriciliği ile uğraşan büyük bir çiftçi kitlesini de bünyesinde barındırması ile ilgilidir.

Günümüzde tarımsal kooperatiflerin çok çeşitli problemleri bulunmaktadır. Bu problemler kooperatiflerin kendilerinden beklenen etkinliği göstermesine engel olmaktadır. Kooperatiflerdeki en önemli problemlerin başında hiç şüphesiz sermaye yetersizliği ve finansman açığı gelmektedir.

Türkiye’de kooperatiflerin sorunlarının çözülmemesi kooperatifçiliğin gelişimini ve yaygınlaşmasını önlemektedir. Kooperatiflerin finansmanı sorununa çözüm olabilecek genel teşvik ve KOBİ teşvik politikalarından kooperatif yönetici ve ortaklarının haberdar olmamaları neticesinde kooperatifler bu teşvik uygulamalarından arzu edildiği şekilde yararlanamamaktadır (Şahin 2001).

Tarım Satış Kooperatifleri yetersiz olan öz sermaye ve işletme sermayesi nedeniyle ilgi alanına giren ürünlerin alımı, yatırım ve işletme sermayeleri için dış finansmana gerek duymaktadırlar. Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerine, hükümetler bazı durumlarda piyasa faizlerinin altında destekleme alımlarında bulunmaları için kredi vermektedir. Son yıllarda kooperatifler ticari bankalardan piyasa faizleri ile kredi almak durumunda kalmışlardır. Bu şekilde temin edilen kredinin maliyeti, devlet tarafından verilen düşük faizli kredilere göre daha fazla olduğundan satın alınan ürünler yüksek fiyatla satılmak durumunda kalmakta, bu durum ise satışları istenilen düzeye ulaştıramadığından ürün elde kalmakta ve zarar durumu ortaya çıkmaktadır (İnan 1998).

Kooperatiflerin finansman açığını karşılamak veya biraz olsun hafifletmek bakımından, devlet tarafından uygulanan çeşitli yardımlardan faydalanmaları gerekmektedir. Devlet tarafından uygulanan yardımlar çeşitli zamanlarda çeşitli sektörleri, çeşitli yöreleri kapsamaktadır. Devlet yardımları destek veya teşvik adı altında uygulanmaktadır.

Modern tarım için gerekli olan girdilerin pahalı olması ve tarım sektöründe işletme sermayesi eksikliğinin yoğun olarak görülmesi nedeniyle tarım sektöründe devlet desteği gerekmektedir. Gerek duyulan destek, ürünlerin satın alınmasında, üretim aşamasında, ürünlerin pazarlanmasında ve ihraç aşamasında uygulanabilir (Şahin 2002).

Serbest piyasa ekonomisi uygulayan ülkelerde devletin piyasaya olan müdahalesi teşvik veya caydırma politikaları şeklindedir. Devletin uygulamakta olduğu teşvik politikaları, genel ekonomi politikaları içinde büyüme, istihdam, ödemeler dengesi sağlama, sosyal ve bölgesel politika hedeflerine ulaşmada kullandığı politikalarından biridir (Duran 2002).

1.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmada, Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği’ne bağlı kooperatiflerin devlet yardımlarından yararlanma durumları incelenmiştir. Bu konu araştırılırken; Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine bağlı zeytinyağı işletmelerine uygulanan devlet yardımlarının, toplam birlik yatırımları içindeki payı ve kooperatif düzeyindeki ekonomik etkileri ortaya konarak, elde edilen sonuçların kooperatif ortaklarına yansımaları değerlendirilmiştir.

1990 - 2001 yılları arasında Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine bağlı 33 kooperatiften 22 kooperatifin almış olduğu teşvik belgelerinin birliğe ve kooperatif ortaklarına katkısı incelenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulguların, yatırımlarda devlet yardımları hakkında hazırlanacak karar ve tebliğlerde yol gösterici olması amaçlanmıştır.

Düzenlenen teşvik belgelerinin yatırım kararlarını ne derece etkilediği, belge kapsamı, destek unsurlarının yararlanma durumu, işletme faaliyetleri sonuçlarına etkisi, istihdama katkısı ve ortaklara yansımalarının saptanması, gelecekte teşvikler konusunda oluşturulacak politikaların belirlenmesi açısından önem taşımaktadır.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, bugün Aydın, Balıkesir, Çanakkale, İzmir, Manisa ve Muğla İl ve İlçelerinde yayılmış bulunan 33 Kooperatif ve bunlara bağlı yaklaşık 27 000 üretici ortak, 28 adet modern kontinu sistem zeytin sıkma tesisi, salamura işletmeleri, İzmir’de kurulu zeytin ve zeytinyağı kombinası ve Gömeç’te kurulu prina entegre tesisi ile sektörde, yetiştiricilikten yan ürünlerin değerlendirilmesine kadar her kademedede öngörölmüş olan bir kuruluş olarak faaliyetini sürdürmektedir.

1.2 Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Araştırmada Tariş’in Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine bağlı 33 kooperatiften modernizasyon, tevsii (kapasite artırımı) ve komple yeni yatırım yapmak üzere teşvik belgesi almış olan 22 kooperatif kapsama alınmış ve çalışma bu işletmeler ile sınırlı tutulmuştur. Araştırmaya; Aydın’dan 10, Balıkesir’den 4, Çanakkale’den 1, İzmir’den 5, Manisa’dan 1 ve Muğla’dan 1 kooperatif alınmıştır (Tablo 1.1) (EK 1).

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği’nin Hazine Müsteşarlığı’ndan almış olduğu ilk teşvik belgesinin tarihi 1995 yılı olduğundan ve diğer taraftan Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği’nden 1995 yılından itibaren bilançolar temin edildiğinden birliğin 1995-2004 yılları arasındaki faaliyetleri incelenmiştir.

Tablo 1.1 Araştırma kapsamına alınan kooperatifler

İl	Kooperatif Yeri
Aydın	1-Germencik 2-Söke 3-Ortaklar 4-Erbeyli 5-Kuşadası 6-Çine 7-Köşk 8-Koçarlı 9-Bozdoğan 10-Dalama
Balıkesir	11-Edremit 12-Ayvalık 13-Gömeç 14-Havran
Çanakkale	15-Ezine
İzmir	16-Selçuk 17-Bayındır 18-Tepeköy 19-Ödemiş 20-Zeytindağ
Manisa	21-Akhisar
Muğla	22-Milas

2. KAYNAK ÖZETLERİ

Anonim (1974), Türkiye Ziraat Odaları Birliği tarafından yayınlanan “Tarım Ürünleri Fiyatları ve Sübvansiyonlar. 1970-1973 Ekonomik Durumu” adlı yayında; tarım ürünleri fiyatları ve destekleme politikaları hakkında genel bilgi verilerek çiftçinin eline daha iyi fiyat geçmesini sağlamak için devlet tarafından destekleme kapsamına alınan tarımsal ürünlerin alım fiyatları ve maliyetleri hakkında görüş bildirilmiş, Türkiye koşullarında tarım sektörüne verilecek sübvansiyonlar incelenmiştir.

Duymaz (1985), “Türkiye’de Kooperatiflerin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşme Hareketleri” adlı eserinde, kooperatiflerde büyüme stratejileri konularına değinerek bazı seçilmiş tarım satış kooperatiflerinden örnekler vermiştir. Birbirinden farklı alanda çalışan kooperatif türleri birbirleri ile yarışma içinde olsalar dahi aynı fonksiyonları yerine getirmede beraber hareket etmeleri gerektiği sonucuna varmıştır. Ürünlerin pazarlanmasında ve ürün alımlarında standardizasyona gereken önemin verilmemesinin, ürünlerde fiziki ve parasal değer kayıplarına neden olduğu, bu durumda mamul ve yarı mamul maliyetini artırdığı sonucuna varmıştır.

Duymaz (1986), “Kooperatif İşletme Ekonomisi ve Yönetimi” adlı eserinde, grup ve birey ekonomisinin çeşitli avantajları ve dezavantajlarını ortaya koymuş aynı zamanda Kooperatifçilik işletme ekonomisini incelemiştir. Çalışmanın diğer bölümünde ise kooperatiflerin organları ve yönetim şekillerine dair bilgiler vererek, kooperatifleşerek yapılan faaliyetlerin ekonomik önemine değinmiştir.

Ferrin (1989), “Uruguay’da Küçük Çiftçi Sektörü: Gelişme İşbirliğinde Ortaklık” adlı eserinde; küçük çiftlik organizasyonlarının tarihi gelişimi, özel sektör kalkınma organizasyonları, küçük çiftçi kalkınma programı hakkında bilgiler vermiş, kırsal alanda özel sektör organizasyonlarının iyi ve güçlü bir şekilde geliştiğini, yaklaşık olarak 80 tarımsal kooperatifin bulunduğunu, bu yöresel kooperatiflere ek olarak bir çok kooperatif pazarlama federasyonu ve küçük çiftçilerin haklarını koruyan 2 adet ulusal birliğin bulunduğunu belirtmektedir. Manos del Uruguay adlı kooperatifin ihracata yönelik olarak yün el sanatları konusunda faaliyette bulunan 18 kooperatif ile 1.200 adet kırsal alanda yaşayan kadının desteklediğini bildirmektedir.

Özçelik (1990), “Türkiye’de Gülyağı Üretimindeki Güçlükler ve Kooperatifçilik” adlı makalesinde; gül hakkında genel bilgi verilerek gül tarımında gül üreticisi, toplayıcı, taşıyıcı gibi değişik kişilerle birlikte yaklaşık 100 bin kişinin faaliyette bulunduğunu, Gülbirliğinin gül tarımındaki yeri ve önemi konularına değinerek kooperatiflerin ürettikleri malları sattıktan sonra kazançlarına göre üreticilere para ödeyebildiğini ve üreticiye olan borçlarını ödeyebilmek için ellerindeki malı değer fiyatının altında da satabildiklerini belirtmiştir.

Özdemir (1990), “Türk Tarımında Girdi Kullanımında Kooperatiflerin Payı” adlı tez çalışmasında Türk tarımında gübre, tohum, yem, zirai mücadele ilacı, tarım alet ve makineleri gibi girdilerin dağıtımında devlet ve özel sektörler yanında kooperatif sektörünün payını ortaya koymuştur. Girdi sağlamada ülkemiz kooperatifçiliğinin çok fazla ilerleme kaydetmediği sonucuna varmıştır.

Turan (1992), Tonya ve Bütün Köylerini Kalkındırma Kooperatifleri örneğini ele alarak yaptığı çalışmasında, kooperatif işletmenin ayrıntılı olarak 1977-1988 yılları arasındaki finansman yapısını incelemiş ve sonuçları ayrıntılı mali tablolar ve oranlarla işletmecilik yönünden analiz etmiştir. Çalışmanın diğer bölümlerinde ortak kooperatif ilişkileri ortaya konulmuştur. Elde edilen sonuçlardan kooperatifçiliğe yön verebilecek politikalar üretilmiştir.

Güngör (1994), “Burdur İli Süt Üretimi ve Değerlendirilmesinde Kooperatiflerin Etkinliği” adlı çalışmasında, kooperatiflerin ortaklarının sütünü pazarlamadaki etkinliğini araştırmıştır. Bu çalışma kapsamında gayeli örnekleme yoluyla seçilen 13 kooperatif ve bu kooperatiflere ortak olan 58 üretici ile anket yapılarak elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda; Kooperatif ortaklarının kooperatiflerinden ürünlerini yüksek fiyata satmalarını ve kendilerine ucuz girdi temin etmelerini istediği ortaya konmuştur. Ortakların % 81’inin yapılan en son genel kurula katıldığı

belirlenmiştir. Ayrıca ortakların ürettikleri sütün tamamına yakınına kooperatife teslim ettikleri tespit edilmiştir.

Özçelik vd. (1994), “Isparta İlinde Gül Yetiştiren İşletmelerin Ekonomik Analizi ve Gül Yağının Pazarlamasında Karşılaşılan Sorunlar” adlı çalışmalarında Isparta’da gül yetiştiren işletmelerde üretim değerinin % 40,26’sının gül yetiştiriciliğinden sağlandığı, 1 kg gül çiçeği maliyetinin 1.435,89 TL olduğu, 1 dekar güllük tesisi için 102,5 saat işgücüne ihtiyaç duyulduğu ortaya konulmuştur. Üretim için geçerli işgücünün % 69,79’unun hasatta kullanıldığı tespit edilmiştir.

Datta (1995), “Köy Düzeyindeki Organizasyonların Performansına Etki Eden Faktörler” konulu çalışmasında Hindistan Yağlı Tohum üretici kooperatiflerinin sonuçları örnek alınmış, sonuçlar düşük ve yüksek performanslı olarak iki grupta sunulmuştur. Pazarlama sistemi yüksek performanslı olan kooperatiflerde daha kapsamlı olduğu sonucu ortaya konulmuştur. Ayrıca belli organizasyonların şeklini ve performansını etkileyen faktörleri karşılaştırmıştır.

Heper (1996), “Avrupa Birliği ve Türkiye’de Yatırımlarda Devlet Yardımları” konulu çalışmasında; Gümrük Birliği’nin etkisi ile Türkiye’de uygulanan devlet yardımlarının ne şekilde bir değişim göstereceğini detaylı olarak açıklamıştır. Gümrük Birliği sonrası ve tam üyeliğe yaklaşılacak süreçte Türkiye’de yatırımlara uygulanan devlet yardımlarının Avrupa Birliğinde uygulanan devlet yardımlarına paralel hale getirilerek uluslararası ticaretin rekabeti bozucu niteliklerinden arındırılması gerektiği belirtilmiştir.

Özdemir (1996), “Tekirdağ İlinde Tarımsal Kooperatiflerde Kooperatif Ortak İlişkisi” konulu çalışmasında, Tarım Kredi, Tarım Satış ve Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri olmak üzere 3 tür kooperatifi, kooperatif ortak ilişkileri ve ortakların kooperatifle olan ekonomik ilişkileri bakımından karşılaştırmıştır. Bu üç tür kooperatifte ortak ilişkileri açısından yapılan karşılaştırmada ortakların sosyal ilişkileri itibarıyla tarımsal kalkınma kooperatiflerinin diğer 2 tür kooperatife göre hemen hemen iki kat daha iyi ilişki içinde olduğu sonucuna varmıştır.

Yercan (1996), “İzmir Yöresinde Seçilmiş Bazı Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerde Kaynak Kullanımı ve Kooperatif İşletmelerde Etkinliğin Ölçülmesi Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmasında, kooperatif işletmenin; organizasyonu ve temel hedefleri kaynak kullanımı, verimlilik, ve etkinlikleri ile ortakların kooperatifle olan ilişkileri ortaya konulmuştur. Ayrıca belli organizasyonların şeklini ve performansını etkileyen faktörleri araştırmıştır. Çalışmada Bulgulara göre zeytin işleme kooperatiflerinin, üretilen zeytinin % 2,6’sını işleyebildiği, aynı oranın süt işleme kooperatiflerinde %0,65 olduğu, yani kooperatiflerin faaliyet alanlarında pazar etkinliklerinin oldukça zayıf olduğu belirlenmiştir.

Koç (1997), “Tariş’deki Pazarlama Etkinliklerinin Analizi” konulu Doktora tez çalışmasında; Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri (TSKB)’ni yönetim, mevzuat ve destekleme alım politikalarındaki görevleri açısından incelemiştir. Pazarlama işlevi üstlenen bu kuruluşların durumu, TARİŞ’e bağlı birlikler ve özellikle TARİŞ Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (PTSKB)’nin çalışmalarını açısından analiz edilmiştir. PTSKB’ye üye 54 birim kooperatifin seçilmiş yöneticilerine anket uygulayarak yöneticilerin kooperatif sorunlarına yaklaşımları belirlenerek çözüm önerileri ortaya konulmuştur.

Kardik (1999), Kırsal Alana Bilgi ve Teknoloji Aktarımında Çiftçi Örgütlerinin Rolü: TARİŞ Örneği.” adlı çalışmada; İzmir ili, Menemen ilçesinde Tariş üyesi 45 kuru üzüm, 48 pamuk üreticisi ile çalışmış, çiftçi sorunlarının çözümü için, TARİŞ’in yayım faaliyetlerinin istenilen düzeye getirilmesi ve çiftçilerin karar alma sürecine katılımının artırılmasının gerekli olduğunu ortaya koymuştur.

Olgaç (2000), “Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerde Kaynak Kullanımının Ekonomik Analizi (S.S. Haççağız Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Örneği)” konulu yüksek lisans tezinde, tarımsal amaçlı kooperatiflerde kaynak kullanımı ve kooperatif işletmelerde etkinliğin ölçülmesini test etmiştir. Çalışmada, kooperatif işletmenin %130,24 ile en yüksek rantabiliteyi elde ettiği belirlenmiştir.

Kooperatif ortağı işletmecilerin %80,70'i kooperatif ortaklığının gelirlerinde artış sağladığını söylemişlerdir.

Eraktan (2001), “Tarım Politikası Temelleri ve Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikası” isimli eserinde Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin devletin desteği ve müdahalesi olmadan kendi seçtikleri yöneticiler tarafından yönetilmesi gerektiğini belirterek kooperatiflerin zaman içinde değişen koşullara ayak uydurması halinde tarımda yeni pazarlama örgütleri arayışına gerek kalmayacağını belirtmiştir.

Ertan (2001), “Isparta Gül ve Gülyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliğinin (GÜLBİRLİK) Ekonomik Analizi” konulu çalışmasında Gülbirlik’in ekonomik ve mali analizini yaparak yeni işletme politika ve kararları almalarına yardımcı olacak verileri ortaya koymuştur. Araştırma sonucunda Gülbirlik’te faaliyet oranları incelenmiş olup stok devir hızı çok düşük bulunmuştur. Bunun nedeni olarak kooperatifin stoklarını azaltmaması olduğu sonucuna varılmıştır. Türkiye’nin dünya gül yağı üretiminde % 30-40 pay aldığı, Isparta İlinin gül çiçeği üretimindeki payının %71,94 olduğu, son yıllarda gül dikim alanlarında azalmaların meydana geldiği ve 1998 yılında 2747 ha’ a gerilediği tespit edilmiştir.

Özçelik ve Paksoy (2001), makalelerinde; tarıma dayalı sanayilerin diğer sanayilerde olduğu gibi üretim sürecinin gerektirdiği, işgücü, ölçek, kapasite ve örgütsel yapı gibi nedenlere bağlı olarak istihdam sağladığını, bunun yanında tarıma dayalı sanayinin ülke ekonomisindeki başlıca yerinin üretim, talep, dış ticaret ve istihdam açısından incelenebileceğini açıklamışlardır.

Özkaya vd. (2001), “Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları Dünü- Bugünü-Geleceği” adlı eserlerinde; ülkemizde uygulanmakta olan tarımsal destekleme politikalarını 1980 yılı öncesi ve 1980 yılı sonrası politikalar olmak üzere iki kısma ayırmışlar, tarımda yapısal uyum politikaları, tarımsal destekleme araç ve kurumları hakkında bilgi vermişler, bazı ülkelerdeki tarımsal desteklemelere değinmişler, tarımsal dönüşümü yalnızca tarımsal alt yapı yatırımları veya kamu hizmeti olarak gerçekleştirilemeyeceğini, uygulanmakta olan destekleme alımlarının kısa vadede yurt içi piyasayı koruması yanında ürün dengesizliklerine yol açtığını, buna karşılık tarımsal yapının dönüşümüne yol açmadığını ortaya koymuşlardır.

Anonim (2002a), “Tarım Satış Kooperatifleri” adlı makalede; Türkiye’de faaliyet gösteren Tarım Satış Kooperatiflerinin kuruluş tarihleri, kuruluş yerleri ve faaliyet konularının neler olduğu hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

Demir (2003), “Tarım Kredi Kooperatifleri’nin Kooperatif İşletmeciliği Yönünden Analizi-Ankara Bölge Birliği Örneği” konulu çalışmasında Türkiye Tarım Kredi Kooperatiflerinin, kooperatif işletmeciliği yönünden analizini yapmıştır. Tarım Kredi Kooperatiflerinin yeniden yapılandırılması ve geleceğe yönelik kooperatif işletme stratejileri ve politikalarına ilişkin önerilerde bulunulmuştur. Ayrıca Tarım Kredi Kooperatiflerine ilişkin iyileştirme politikaları oluşturarak kooperatiflere katkı sağlamıştır.

Yücel (2003), “Marmara Bölgesinde Gıda Sanayiinde Yabancı Sermayeli İşletmelerin Ekonomik Yapısının ve Gıda Sanayiindeki Yerinin Araştırılması” konulu çalışmasında İstanbul, Kocaeli, Tekirdağ ve Bursa’da faaliyet gösteren gıda sanayi firmalarını incelemiştir. Araştırma sonucunda firmaların brüt satış oranlarının %29,2 olduğunu, bulunan bu oranın Marmara ve Türkiye ortalamasından yüksek olduğunu ve faaliyet karlarının 1999 yılına göre 2000 yılında zarara dönüştüğü sonucuna varmıştır.

Anonim (2004a), Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD) tarafından yayınlanan “Kırsal Finansman” adlı eserde; kırsal alanda finansal altyapısının oluşturulmasının önemine değinilmiştir. Kırsal finansmanın kırsal alanda yaşayan ve geçimini tarımsal faaliyetlerle sağlayanların kalkındırılması ve kırsal yoksulluğun önlenmesinde önemli olduğu, bu yüzden IFAD’ın projelerinin 2/3’ünün kırsal finansmanla ilgili projelere ayrıldığı belirtilmiştir. IFAD kırsal alanda yaşayanların desteklenmesi için

faaliyette bulunan finansal kuruluşların performans ölçümü ve iç kontrolünün öneminden bahsederek bu konuda uygun enstrümanlar geliştirmektedir.

Özüdoğru (2004), “Köy-Koop Kırklareli Birliği’nin Ekonomik Analizi ve Yöneticilerin Kooperatif İşletmelerinin Başarısına Etkilerinin Değerlendirilmesi” konulu doktora tez çalışmasında Köy kalkınma kooperatiflerini, yönetim, birliğin yapmış olduğu ekonomik faaliyetler ve kooperatif ortak ilişkileri açısından incelemiştir. 1992-2001 yılları arasına ait bilanço ve gelir tabloları ayrıntılı olarak analiz edilmiş olup çeşitli mali oranlarla ekonomik açıdan karşılaştırmalar yapılmıştır. Ayrıca ortak kooperatif ilişkileri de khi-kare analizleri ile desteklenerek yorumlamalar yapılmıştır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

3.1 Araştırmada Kullanılan Materyal

Araştırmanın ana materyali; Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine bağlı teşvik belgesine sahip birim kooperatif yöneticileri, birlik işletmelerinin yöneticileri ile bu kooperatiflere ürün veren ortaklardan anket yöntemi ile toplanılan verilerden oluşmaktadır. Bu yolla 2003 yılında toplanan veriler araştırmanın birincil verilerini oluşturmaktadır. Ayrıca, Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliğinin 1995-2004 yıllarına ait bilançoları analiz edilmiştir.

Birincil verilere ek olarak, araştırma yöresinde bulunan çeşitli kamu kurum ve kuruluşları ile Hazine Müsteşarlığı, Tariş ve özel sektör kuruluşlarının araştırma konusu ile ilgili kayıt, belge, dosya, yayınlarından yararlanma yoluna gidilmiştir.

Ayrıca, araştırma konusu ile ilgili olarak yurt içinde ve yurt dışında yapılmış bulunan çeşitli araştırma ve yayınlar ile değişik kurum ve kuruluşların web sayfalarındaki bilgilerden de yararlanılmıştır.

3.2 Araştırmada Kullanılan Yöntem

3.2.1 Örneklem aşamasında kullanılan yöntem

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine 6 ilde 33 kooperatif ve bu kooperatiflere ortak 27 000 üretici bulunmaktadır. Araştırmada her bir ortakla yüz yüze görüşme yapmak hem çok fazla zaman alıcı, hem fazla masraflı ve hem de bazı durumlarda olanaksız olduğundan örneklem yapmak yoluna gidilmiştir.

Örneklem, popülasyondan popülasyonu temsil ettiğine inanılan bir kısmı alarak bunun üzerinde çalışma yapmaktır. Popülasyonu meydana getiren bireylerden her birinin örneğe girme olasılığı eşit tutulduğunda ve örnekler yeter büyüklükte alındığında alınan örnekler geldikleri popülasyonun özelliklerine sahiptirler (Yurtsever 1984).

Araştırma; devlet yatırım yardımlarının Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine ekonomik etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmanın amacına yönelik olarak anket çalışması üç ayrı gruba kapsamaktadır. Bu gruplar, Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine bağlı 22 adet birim kooperatif yöneticisi, 22 adet birlik işletme yöneticisi ve 97 adet kooperatif ortağından oluşmaktadır.

Anket yapılacak kooperatif ortaklarının belirlenmesinde, teşvik belgesine sahip her bir kooperatife zeytinyağı teslim eden ortakların tamamı popülasyonu oluşturmuştur. Bu popülasyonda kooperatife zeytinyağı teslim eden ortaklar teslim ettikleri ürün miktarı dikkate alınarak en az, orta ve en fazla zeytinyağı teslim eden ortaklar olarak üç gruba ayrılmıştır. Bu grupların her birinden 10'ar kişi gayeli olarak alınarak her bir kooperatiften 30'ar kişi olmak üzere 22 kooperatiften toplam 660 kişiden meydana gelen bir popülasyon oluşturulmuştur. Bu popülasyondaki ortakların kooperatiflere teslim ettikleri zeytinyağı miktarları esas alınarak örneklem yapılmış ve ortakların kooperatife teslim ettikleri zeytinyağı miktarlarına göre frekans tablosu oluşturulmuştur. Tariş uzmanlarının görüşü alınarak kooperatife 20 kg'ın altında ürün teslim edilmesinin ekonomik olmadığı gerekçesi ile bu gruba dahil olan ortaklar popülasyondan çıkarılmış ve popülasyon 609 ortaktan oluşmuştur. Bu popülasyondan tesadüfi örneklem yöntemi ile aşağıdaki formül yardımı ile örneğe girecek kooperatif ortakları belirlenmiştir (Yamane 1967).

$$n = \frac{N \sum N_h S_h^2}{N^2 D^2 + \sum N_h S_h^2} \quad D^2 = d^2 / Z^2$$

Formülde;

n: Örnek sayısını,

N: Populasyondaki işletme sayısını,

N_h : h'inci tabakadaki işletme sayısını,

S_h^2 : h'inci tabakadaki varyansı,

d: Populasyon ortalamasından izin verilen hata payını,

Z: Hata oranına göre standart normal dağılım tablosundaki Z değerini ifade etmektedir.

Populasyonu oluşturan işletmelerin oransal olarak tabakalara dağılımı ve her bir tabakadan seçilen ortak sayısı Tablo 3.1'de verilmiştir. Örneğe giren ortaklara anket uygulanması esnasında çeşitli nedenlerden dolayı yerinde bulunamayan ortakların yerine anket yapmak için %25 oranında yedek ortak belirlenmiştir.

Tablo 3.1 Örneğe giren ortakların tabakalara dağılımı

Tabakalar	Teslim edilen ürün miktarı (kg)	Populasyondaki ortak sayısı (adet)	Örneğe giren ortak sayısı (adet)
1	20-850	204	32
2	851-3 250	174	27
3	3 250-+	231	38
TOPLAM		609	97

Birlik işletmeleri yöneticileri ve birim kooperatif yöneticileri ile kooperatif ortaklarına uygulanacak anket formları araştırmanın amacına göre araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Anket hazırlığı aşamasında konu ile ilgili olarak daha önce yapılan araştırmalarda kullanılan anket formlarından yararlanılmıştır.

3.2.2 Verilerin değerlendirilmesinde kullanılan yöntem

Anket formları yardımı ile alandan elde edilen bilgiler için kod planı hazırlanmış, hazırlanan kod planı yardımı ile bilgiler sayısallaştırılarak bilgi kayıt formlarına işlenmiştir. Bilgi kayıt formlarına işlenen veriler bilgisayarda SPSS paket programına aktarılarak bu program yardımı ile araştırmanın amacına uygun Tablolar oluşturulmuş ve bu Tablolara yorum getirilmiştir.

Araştırmada elde edilen veriler yardımı ile ikili ilişkilerin belirlenmesi ve yorumlanmasında khi-kare testi uygulanmıştır. Khi-kare testi iki değişkenin birbirinden bağımsız olup olmadığını, bu değişkenlerin birbirlerini etkileyip etkilemediğini ve birlikte değişip değişmediğini test etmek amacıyla kullanılmaktadır (Düzgüneş vd.1993).

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^n \frac{(X_i - f_i)^2}{f_i}$$

i: Hücre sayısı, (1,2,3,4, N)

x: Gözlem değerleri

f: Hesaplanacak teorik veya beklenen değer

Birliğin devletten yatırımlar için almış olduğu teşviklerin birliğe etkisini değerlendirmek için, birliğin teşvik belgesi aldığı dönemler dikkate alınarak mali yapısı incelenmiştir. Mali yapının incelenmesinde; faaliyet karı/ciro oranı, kısa vadeli borçlar/toplam borç oranı analizleri ile rasyo (oran) analizleri yapılmıştır. Yapılan analizlerde, 2005 yılı sabit fiyatları kullanılmıştır.

Faaliyet karı/ciro oranı; işletmenin ticari mantalitesini ve piyasa koşullarını gösteren temel verilerden biridir. Bu oran işletmenin satın aldığı ham madde veya yarı mamul maddenin üzerine ne kadar kar koyarak sattığını gösterir. Faaliyet karının düşük olması sektörde yoğun rekabet koşullarının olduğu anlamına gelebileceği gibi, işletmenin karlılıktan ziyade sosyal hedefleri olduğu anlamına da gelebilir.

Kısa vadeli borç/ toplam borç oranı; bu oranın yüksekliği, işletmenin daha çok, kısa vadeli işletme sermayesi yetersizliği çektiği anlamına gelebileceği gibi, işletmeler tarafından daha kolay temin edilebildiği için de tercih edilebilmektedir. Yine de maliyetlerinin yüksek olması ve vadesinin kısa olması işletmeler açısından zafiyet olarak algılanmaktadır (Gönenli 1985, Yalkın 1988, Akgüç 1995).

Rasyo (Oran) analizi; mali tabloların değerlendirilmesinde sıklıkla kullanılan metotlardan biri olup, bu metot içinde cari oran, asit-test oranı, finansal kaldıraç oranı ve uzun vadeli yabancı kaynakların toplam kaynaklara oranı ele alınarak incelenmiştir (Akdoğan ve Tenker 1988).

4. ARAŞTIRMA ALANI HAKKINDA GENEL BİLGİLER

4.1 Coğrafi ve Doğal Durum

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Ege bölgesinin Aydın, Balıkesir, Çanakkale, İzmir, Manisa ve Muğla illeri ile bu illerin ilçe ve köylerinde faaliyette bulunduğundan araştırma yöresi hakkındaki genel bilgiler bu illerin tamamını kapsamaktadır.

Söz konusu iller zeytin yetiştiriciliği için uygun iklim ve toprak özelliklerine sahiptirler. Zeytin genellikle kalkerli, kumlu, derin ve besin maddelerince zengin toprakları sever. Toprak istekleri bakımından fazla seçici olmadığından birçok bitkinin yetiştirilmediği sahaların değerlendirilmesinde kullanılmaktadır. Fakir topraklarda yeterli bir gübreleme mümkün değilse dikim aralığını geniş tutmak suretiyle ekonomik bir zeytincilik yapmak mümkündür. Taban suyunun toprak yüzeyine yakın olduğu veya kışın uzun süre su altında kalan yerlerde drenaj kanalları açılması, derin toprak işleme yapılması, toprak altındaki geçirimsiz tabakanın kırılması gibi tedbirler alınmadıkça zeytincilik yapılması uygun değildir.

Türkiye’de zeytin ağacı yetiştiriciliği yapılan alanlar denizden 200-250 km. içerilere kadar uzanmakta ve 600-800 metreye kadar yükselmektedir. Körfez Bölgesi olarak ifade edilen Ayvalık, Burhaniye, Edremit ve Havran’ı içine alan havza zeytin yetiştiriciliği için uygundur. Bu havza önemli kapama zeytinlik bahçelerine sahip olup, bu alanda kaliteli zeytinyağı üretimi yapılmaktadır (Anonim 2001b). Araştırmaya dahil olan iller EK 1’de görülmektedir.

4.2 İklim Durumu

Zeytin bitkisi genellikle ılıman iklimden hoşlanır ve çok kurak, çok sulak yerleri sevmez. Soğuk rüzgarlara açık olan yerlerde yetişmesi uygun değildir. Genellikle $-7\text{ }^{\circ}\text{C}$ ’nin ve yıllık 400 mm.’nin altında yağış alan yerlerde ekonomik olarak yetişmez.

Araştırmaya dahil olan illerde Akdeniz iklimi özellikleri görülmektedir. Bu iller genelde ılıman ve nemli bir iklim yapısına sahiptirler. Araştırma kapsamına dahil illerin iklim durumlarına ait geçmiş yılların sıcaklık, nispi nem ve yağış ortalamalarına ait bilgiler Tablo 4.1’de toplu olarak verilmektedir.

Tablo 4.1 İllerin iklim durumu

İller	Geçmiş yıllar ortalaması sıcaklık değeri ($^{\circ}\text{C}$)	Geçmiş yıllar ortalaması nispi nem (%)	Geçmiş yıllar ortalaması yağış (mm)
Aydın	17,5	62,9	657,7
Balıkesir	15,3	64,0	635,7
Çanakkale	14,7	72,6	758,8
İzmir	17,6	64,4	691,1
Manisa	15,51	58,0	628,7
Muğla	19,0	61,0	931,0

Kaynak: (Aydın Valiliği 2005, Balıkesir Valiliği 2005, Çanakkale Valiliği 2005, İzmir Valiliği 2005, Manisa Valiliği 2005, Muğla Valiliği 2005)

4.3 Nüfus Durumu

Araştırma alanında bulunan iller nüfus yoğunluğunun fazla olduğu illerdir. Bu illerden İzmir Türkiye’nin üçüncü büyük şehri olma özelliğine sahiptir. Bunun yanında Manisa, Aydın, Muğla illeri de ülkemizin büyük şehirleri içinde yer almaktadır. Tablo 4.2’de araştırma kapsamındaki illerin toplam nüfusları ile bu nüfusun şehir ve köy nüfusu olarak dağılımı verilmiştir.

Tablo 4.2 İllerin nüfus durumu

İller	Toplam nüfus (adet)	Şehir nüfusu (adet)	Oran (%)	Köy nüfusu (adet)	Oran (%)
Aydın	950.757	493.114	51,86	457.643	48,14
Balıkesir	1.076.347	577.595	53,66	498.752	46,34
Çanakkale	464.975	215.571	46,36	249.404	53,64
İzmir	3.370.866	2.732.669	81,07	638.197	18,93
Manisa	1.260.169	714.760	56,72	545.409	43,28
Muğla	715.328	268.431	37,52	446.987	62,48

Kaynak: (Aydın Valiliği 2005, Balıkesir Valiliği 2005, Çanakkale Valiliği 2005, İzmir Valiliği 2005, Manisa Valiliği 2005, Muğla Valiliği 2005)

4.4 Eğitim Durumu

Eğitim insanların olduğu kadar ülkelerin gelişmesi açısından da önemlidir. Ülkelerin kalkınmışlık, gelişmişlik ölçütlerinden biri de o ülkede yaşayanların eğitim düzeyidir. Bunun için her ülke eğitilmiş bir nüfus meydana getirmek için okullaşma oranını artırmaya çalışmaktadır.

Eğitim süreci okul öncesi eğitimden yüksek öğretime kadar devam eden bir alanı kapsamaktadır. Okul öncesi eğitim kurumları arasında, ana okulu, ana sınıfı, uygulama sınıfı, kreş, gündüz bakımevi, çocuk yuvası gibi kurumlar yer almaktadır (Anonim 2001c).

Eğitim durumu, nüfus ve işgücünün niteliğini belirleyen önemli etkenler arasında yer almaktadır (Tufan 1997).

Tablo 4.3 araştırma alanındaki okul öncesi, ilköğretim, orta öğretim kurumlarındaki okul sayıları ile bu okullarda bulunan, öğrenci ve öğretmen sayısını göstermektedir.

Tablo 4.3 İllerin eğitim durumu

İller	Okul öncesi			İlköğretim			Orta öğretim		
	Okul sayısı (adet)	Öğrenci sayısı (adet)	Öğretmen sayısı (adet)	Okul sayısı (adet)	Öğrenci sayısı (adet)	Öğret. sayısı (adet)	Okul sayısı (adet)	Öğrenci sayısı (adet)	Öğretmen sayısı (adet)
Aydın	191	4.508	199	514	125.119	5.645	63	32.659	2.440
Balıkesir	227	4.983	266	559	137.616	6.526	123	38.335	2.992
Çanakkale	-	-	-	199	51.584	2.374	60	14.603	1.246
İzmir	474	13.794	809	1.242	468.918	17.088	283	117.487	8.631
Manisa	238	6.934	402	749	169.427	7.430	126	41.471	2.850
Muğla	139	3.622	156	383	86.663	4.214	73	23.692	1.788

Kaynak: (Anonim 2003a, Anonim 2003b, Anonim 2002b, Anonim 2002c, Anonim 2002d, Anonim 2002e)

4.5 Tarımsal Yapı

Araştırma kapsamındaki illerde tarım sektörü ekonomi içinde önemli bir yere sahiptir. Tarım arazilerinin büyüklüğüne göre yapılan sıralamada iller, Balıkesir, Manisa, Çanakkale, Aydın, İzmir, Muğla sıralamasını izlerken zeytinlik alanların büyüklüğüne göre yapılan sıralamada ise iller Aydın, Muğla, İzmir, Balıkesir, Manisa, Çanakkale şeklinde sıralanmaktadır.

Araştırmanın yürütüldüğü Aydın, Balıkesir, Çanakkale, İzmir, Manisa ve Muğla illerinde zeytincilik tarımsal yapı ve ekonomi içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Araştırmaya dahil illerin tarım alanlarının kullanım şekilleri ve dağılımı Tablo 4.4’de verilmiştir.

İncelenen iller Türkiye zeytin alanlarının %77,92’sini oluşturmaktadır. Araştırılan iller arasında en fazla zeytin alanı Aydın ilinde bulunmakta olup il Türkiye zeytin alanlarının %24,32’sine sahiptir (Şekil 4.2).

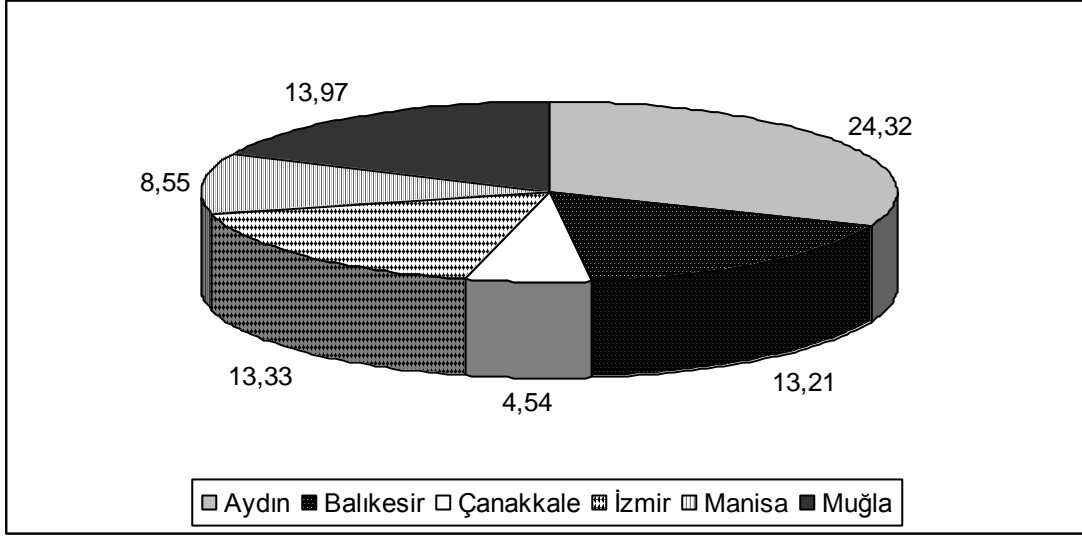
Tablo 4.4 Tarımsal arazi kullanımı ve zeytin alanları (ha)

Tarımsal arazi kullanımı	Aydın	Balıkesir	Çanakkale	İzmir	Manisa	Muğla	Toplam	Oran(%)	Türkiye
Tarla bitkileri alanı	162.481	310.119	211.879	177.488	291.317	118.367	1.271.651	6,78	18.750.000
Sebze+süs bitkileri alanı	19.309	41.810	16.654	43.751	34.750	22.286	178.560	22,80	783.000
Bağ alanı	3.052	3.568	6.343	23.163	64.870	1.266	102.262	18,90	541.000
Meyve+narenciye alanı	58.150	9.802	6.390	24.770	8.412	19.682	127.206	9,01	1.389.000
Zeytinlik alan	145.900	79.266	27.259	79.952	51.308	83.827	467.512	77,91	600.000
Diğer (Kavaklık+nadas+boş)	6.602	65.891	65.048	14.639	15.850	15.091	183.121	3,73	4.905.000
Toplam Tarım Alanı	395.494	510.456	333.573	363.763	466.507	260.519	2.330.312	8,64	26.968.000

Kaynak: (Anonim 2003a, Anonim 2003b, Anonim 2002b, Anonim 2002c, Anonim 2002d, Anonim 2002e)

Araştırma alanındaki illerin zeytin alanlarının Türkiye içindeki oransal dağılımı şekil 4.1’de görülmektedir.

Şekil 4.1 Araştırma alanındaki illerin zeytin alanlarının Türkiye Üzerindeki oransal dağılımı (%)

Kaynak:(Anonim 2003a, Anonim 2003b, Anonim 2002b, Anonim 2002c, Anonim 2002d, Anonim 2002e)

Aydın ili toplam zeytin ağacı sayısı 1985-2001 yılları arasında 15.000-20.000 arasında değişmiş olup bu değişim zeytin ağacı sayısında artış şeklinde ortaya çıkmıştır.

Üreticilerin eline geçen zeytin fiyatlarındaki reel artış yeni zeytin bahçesi kurmayı cazip hale getirmiştir.

Aydın ilinin Türkiye zeytin üretimindeki payı yıllara göre değişim göstermekte olup en düşük %5,2 ve en yüksek %35,4 arasında seyretmiştir. Periyodisiteden dolayı zeytin üretimi yıllara göre inişli çıkışlı bir grafik izlemekte ve üretime bağlı olarak bir yıl düşük (yok yılı) bir yıl yüksek (var yılı) ürün alınmaktadır.

İlde zeytin üretiminin %26’sı sofralık, %74’ü yağ üretimi için yapılmaktadır. Ege bölgesinde içinde yoğunlaşan zeytinyağı tesislerinin 162 adedi Aydın’dadır. (Anonim 2003a).

Zeytin varlığı ve işletmelerin yoğunluğu açısından önemli olan Balıkesir’in Türkiye zeytin üretimindeki payı yıllara göre değişmekle birlikte, en düşük %9,4 ve en yüksek %30,8 arasındadır.

Balıkesir Türkiye zeytin üretiminin ortalama olarak %17,2’sini üretmektedir. Toplam üretiminin ortalama %20’si sofralık, %80’i de zeytinyağı üretimi içindir. Balıkesir’de bulunan zeytinlik alanların %89,7’si Edremit Körfezi kıyılarındadır. Geniş bir turizm potansiyeline sahip bu bölgedeki zeytinlik alanların arazi değerlerinin artması zeytin varlığı için tehdittir (Anonim 2003b).

Çanakkale araştırma kapsamındaki iller arasında en az (%4,5) zeytin alanına sahip il olup 29.087 ha’lık alanda zeytin üretimi yapılmaktadır. Türkiye zeytin üretiminde Çanakkale’nin payı %4,9-7,6 arasındadır. İlde en fazla üretim Ayvacık, Ezine ve Bayramiç ilçelerinde gerçekleşmektedir. Üretilen zeytinlerin %80’i yağlıktır. İlde zeytinciliğin gelişmesi, yaşlı ağaçların budama ile gençleştirilmesi ve aşılı köklü sertifikalı yeni zeytinliklerin tesisine bağlıdır. Bu arada zeytinin en önemli sorunu olan sinek ve güve ile de mücadele önemlidir (Anonim 2002b).

Araştırma alanında zeytinciliğin üretim, işleme ve pazarlama açısından önemli olduğu illerin başında İzmir gelmektedir. İzmir ilinin Türkiye zeytin üretimindeki payı yıllara göre değişim göstermekte olup %7 ile %30 arasında değişmektedir. İzmir’de yaklaşık 82 bin hektar alanda yaklaşık 12 milyon meyve

veren zeytin ağacı bulunmaktadır. İzmir Türkiye zeytin üretiminin ortalama olarak % 11'ini karşılamaktadır. Toplam zeytin üretiminin ortalama % 30'u sofralık için ayrılmakta ve % 70'i de zeytinyağı üretimi için kullanılmaktadır (Anonim 2002c).

Ege Bölgesinde yer alan önemli zeytincilik merkezlerinden birisi olan Manisa, Türkiye zeytin üretimi içinde yıllara göre farklı paylara sahip olup, en düşük %4 ve en yüksek %17 arasında değişmektedir. Tarım il müdürlüğü verilerine göre Manisa'da yaklaşık 53 bin hektar alanda yaklaşık 7,1 milyon meyve veren zeytin ağacı bulunmaktadır. Manisa, Türkiye zeytin üretiminin ortalama olarak %8,6'sını karşılamaktadır. Zeytin üretiminin ortalama %40'ı sofralık ve %60'ı ise zeytinyağı üretimi içindir. Tütün üretiminde kota uygulaması sonucunda, kıraç ve engebeli alanlarda zeytin üretimine yönelme olduğundan zeytin ağacı varlığında ve zeytin alanlarında artış olmuştur (Anonim 2002d).

Muğla İli Türkiye'nin Güneybatısında çok engebeli bir yörededir. İlin iklim ve toprak koşullarına göre şekillenen doğal bitki örtüsü çok çeşitli zengin bir flora oluşturur. İlde doğal ortamda zeytin ağaçları bulunmaktadır. Muğla İlinde yaklaşık 12,3 milyon adet zeytin ağacı bulunmaktadır. Türkiye'de bulunan zeytin ağaçlarının yaklaşık % 13'ü ildir. Muğla'nın Milas ilçesi zeytinciliğin en yoğun yapıldığı ilçedir (Anonim 2002e).

İlde 1995-1996 döneminde ağaç sayısında önemli bir düşüş olmuştur. 1995 yılı içerisinde konut yapımı amacıyla özellikle Milas ilçesinde zeytinliklerin kesilmesi, bunun temel nedenini oluşturmaktadır. 1996 yılında çıkan 4086 sayılı Zeytincilik Yasası ile Zeytin ağaçlarının kesimi yasaklanmıştır. Ayrıca ilde meydana gelen orman yangınlarından zeytin alanları da zarar görmüştür. 1996 yılından itibaren zeytin ağaç sayısında artışlar gözlenmektedir. Bu artışların nedeni zeytinyağına ödenen prim ve zeytin fiyatlarında reel olarak artış olmasından dolayı yeni zeytinliklerin tesis edilmesidir. Son yıllarda zeytin ağaç sayısındaki artışın bir nedeni de üreticilere fidan dağıtımının yapılmasıdır. Bu durum gelecek yıllarda zeytin ağaç sayısını ve dolayısıyla üretimi arttıracaktır. Üretilen zeytinin yaklaşık %20'si sofralık, % 80'i ise yağlık olarak değerlendirilmektedir.

Araştırma alanındaki illerde; Türkiye genelinde olduğu gibi tarım arazileri çok parçalı olup, küçük arazi parsellerinden oluşmaktadır.

Aydın'da, tarıma elverişli arazilerin fazlalığı bitkisel üretim için bir potansiyel oluştururken, çayır-mera arazilerinin azlığı (toplam arazinin %6'sı) hayvansal üretim için kısıt teşkil etmektedir. İl'de 95.074 adet tarım işletmesi bulunmaktadır. Mevcut tarım işletmelerinin %57'sinde bitkisel ve hayvansal üretim birlikte yapılmakta iken, %41'inde yalnızca bitkisel üretim, %2'sinde ise yalnızca hayvansal üretim yapılmaktadır (Anonim 2003a).

Balıkesir ve Çanakkale'de tarım arazileri küçük ve parçalı bir yapı arz etmekte olup, Balıkesir'de 510.456 adet tarım işletmesi bulunurken (Anonim 2003b) Çanakkale'de 64.000 tarım işletmesi bulunmaktadır (Anonim 2002b).

İzmir'deki tarım işletmelerinin %60,5'inde yalnız bitkisel üretim yapılırken %37,2'sinde bitkisel ve hayvansal üretim birlikte yapılmakta, %2,3'ünde ise yalnızca hayvansal üretim yapılmaktadır (Anonim 2002c).

Manisa'da 125.000 adet tarım işletmesi bulunmaktadır. İldeki tarım işletmelerinin %60'ında yalnız bitkisel üretim yapılırken, %40'ında ise bitkisel ve hayvansal üretim birlikte yapılmaktadır (Anonim 2002d).

Muğla'da; 80.436 adet tarım işletmesi bulunmaktadır. Toplam tarım işletmelerinin %60'ı 20 dekarın altında olup, ortalama işletme büyüklüğü 3.3 dekadır (Anonim 2002e).

Araştırma alanındaki illerde bulunan hayvan varlığı Tablo 4.5'de görülmektedir. Sığır popülasyonu açısından en yoğun il İzmir olup, bu ili Balıkesir izlemektedir. Koyun popülasyonunun en fazla olduğu il ise Balıkesir'dir. Balıkesir ilinde sığır ve koyun popülasyonunun yoğun olması bu ilde sütçülük ve süt

ürünleri sanayiinin gelişmesi ile ilgilidir. En fazla keçi popülasyonuna İzmir sahip olup bu ili Manisa ve Muğla takip etmektedir. Tavuk ve toplam kanatlı hayvan sayısı İzmir’de diğer illere daha fazladır. Bu fazlalığın nedeni İzmir’in diğer illere göre daha fazla nüfusa sahip olması, dolayısı ile bu ilde daha fazla tavuk ve kanatlı etine talep olmasındandır.

Tablo 4.5 Araştırma alanındaki hayvan sayıları (adet)

İller	Sığır	Koyun	Keçi	Tavuk	Toplam kanatlı	Arı kovanı
Aydın	189.350	141.151	69.396	1.666.448	1.708.047	107.961
Balıkesir	232.058	700.626	128.241	25.987.968	26.014.310	68.306
Çanakkale	129.144	321.153	220.000	10.341.020	11.106.108	77.723
İzmir	252.153	483.761	189.819	21.191.150	22.082.522	159.200
Manisa	136.406	542.081	163.978	14.373.084	14.446.654	52.135
Muğla	119.510	96.633	160.407	1.017.010	991.085	581.465

Kaynak: (Anonim 2003a, Anonim 2003b, Anonim 2002b, Anonim 2002c, Anonim 2002d, Anonim 2002e)

Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın gelişmesi önündeki en büyük engellerden biri de hiç şüphesiz çayır-mera alanlarının yetersizliğidir. Örneğin İzmir’de çayır-mera alanları toplam alanın %10’luk kısmını kaplarken Türkiye ortalaması %26’dır. Ayrıca yem bitkileri ekiliş alanlarının düşüklüğü hayvansal üretimi sınırlayan diğer etkenlerdir. Yem bitkileri ekiliş alanlarının Türkiye ortalaması %3’ iken İzmir ortalaması %4 civarındadır (Anonim 2002c).

Diğer illerle kıyaslandığında; arı kovanı en fazla Muğla’da bulunmaktadır. Muğla arıcılığın yoğun olarak yapıldığı ve arıcılıkta büyük gelişme kat eden illerimizin başında gelmektedir.

Araştırmaya dahil olan illerde Tarım Satış Kooperatifleri dışındaki tarımsal amaçlı kooperatifler Tablo 4.6’da görülmektedir.

Tablo 4.6 Araştırma alanında bulunan bazı tarımsal amaçlı kooperatifler ve sayıları

İller	Kooperatif cins ve sayıları			
	Tarım Kredi Kooperatifi (adet)	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi (adet)	Sulama Kooperatifi (adet)	Su Ürünleri Kooperatifi (adet)
Aydın	55	98	28	11
Balıkesir	69	271	17	16
Çanakkale	-	60	12	7
İzmir	9	119	81	31
Manisa	98	74	49	7
Muğla	35	156	16	22
TOPLAM	266	778	203	87

Kaynak: (Anonim 2003a, Anonim 2003b, Anonim 2002b, Anonim 2002c, Anonim 2002d, Anonim 2002e)

Araştırma alanında toplam olarak; 266 adet Tarım Kredi Kooperatifi, 778 adet Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, 203 adet Sulama Kooperatifi ve 87 adet Su Ürünleri Kooperatifi bulunmaktadır (Tablo 4.6).

5. TARIŞ İNCİR, ÜZÜM, PAMUK, ZEYTİN VE ZEYTİNYAĞI TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİ

Türk çiftçisinin sanayiye entegre olmasında üzerinde durulması gereken en önemli konulardan birisi örgütlenmedir. Çiftçilerin sosyo-ekonomik durumlarının iyileştirilmesinde, tarımın sanayiye entegre olması kaçınılmaz bir olgudur. Tarımsal sanayinin geliştirilmesi ve devamlılığının sağlanması için kooperatifleşme yolu ile kurulacak örgütlenmelere gereksinim vardır. Tarımsal sanayiler buldukları yörede pek çok problemin çözümünde bir çıkış yolu olabileceği gibi, çiftçi ürünü için iyi bir fiyat elde etme, geniş bir istihdam imkanı yaratma, hayat seviyesini yükseltme gibi etkilerde de bulunacaktır (Özçelik 1995).

Tariş, Ege Bölgesinde 65 yerleşim biriminde, 106 tarım satış kooperatifi, 127.900 civarında ortağı ile ülkemizin ilk ve en büyük kooperatif üst birliğidir. Günümüz teknolojisine uygun modern tesisleri ile ülkemizin iç ve dış ticaretinde önemli yer tutan tarım ürünlerimizden incir, üzüm, pamuk, zeytin ve zeytinyağı ile bu ürünlerden elde edilen tali ürünleri sağlık ve hijyen kurallarına uygun olarak modern laboratuvarlarında kalite kontrollerini yaptıktan sonra işleyip değerlendirmektedir. Tariş TS-EN-ISO-9002 kalite belgesine sahiptir.

5.1 Tarihçe

20. yüzyılın başlarında Ege Bölgesi'nde bazı tarımsal ürünlerde dışa bağımlılık Türkiye dış ticaretinde dalgalanmalara yol açmakta olduğundan çiftçiler güçlükle yetiştirdiği ürünlerini satamamakta, çoğu zaman da ürününü teslim etmek koşuluyla borçlandığı tefecilerin eline düşmekteydi. Bu durum üzerine İzmir Yemiş Çarşısı'nda incir üzerine kurulan tekelin kırılması ve üreticileri olumsuz etkileyen durumun ortadan kaldırılması amacıyla örgütlenmeye gidilerek 29 Ocak 1912 'de Germencik'te, 4 Şubat 1912 'de ise Aydın'da Egeli incir üreticilerinin gerçekleştirdiği üretici kongreleri sonucunda Ege Bölgesi'nde Tarım Satış Kooperatifleri'nin kuruluşu yolunda ilk adım atılmıştır.

Ege Bölgesindeki üreticileri kooperatifçilik ilkeleri doğrultusunda örgütleyen ilk kuruluş, Milli Aydın Bankası'nın bir kolu olarak, "Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi" ismiyle 21 Ağustos 1915 tarihinde kurulmuştur. Bu kuruluş tarihi günümüzde Tariş'in kuruluş günü olarak kabul edilmektedir. 9 Ekim 1935 tarihinde çıkartılan 2834 sayılı yasa ile "Tarım Satış Kooperatifleri" ve bunların Birlikleri kurulmuştur.

1949 yılında, 2834 sayılı yasaya ve İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Anasözleşmesi'ne bağlı olarak, İzmir Pamuk ve ayrıca Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri kurulmuştur. Birliğin yönetimini kolaylaştırmak amacıyla ortak çalışma esasları kabul edilerek, "İzmir, İncir, Üzüm, Pamuk ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri" oluşturulmuştur.

Birliklerin her birinin ayrı bir tüzel kişiliği bulunmaktadır. Birlikler, kuruluş yıllarında birliğe destek olan bankalardan Tarım Bankası'nın ilk hecesi ile, İş Bankası'nın ilk hecelerinin birleşmelerinden oluşan "TARIŞ" sözcüğünü ortak isim olarak kabul etmişlerdir.

1987 yılında Zeytin ürünü, Zeytinyağı Birliği çalışma alanına alınmış, aynı yıl Birliklerin ünvanlarında bulunan "İzmir" kelimesi yerine "Tariş" kelimesi konularak, "Tariş, İncir, Üzüm, Pamuk, Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri" unvanı alınmış ve kullanılmaya başlanmıştır (Tariş 2005).

5.2 Organizasyon Yapısı

Tariş; İncir Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ve Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin birleşmesinden meydana gelmiştir.

İncir Tarım Satış Kooperatifleri Birliği; İncir İşletmesi, Kolonya Fabrikası, İncir Depoları ile 3 ilde bulunan 15 adet Tarım Satış Kooperatifinden,

Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği; Alaşehir üzüm işletmesi, Sirke pekmez işletmesi, Üzüm depoları ve 3 ilde 14 adet Tarım Satış Kooperatifinden,

Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği; İplik fabrikası, Pamuk yağı kombinası, Bakım yenileme fabrikası, pamuk depoları ve 17 ilde 44 adet Tarım Satış Kooperatifinden,

Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği; Zeytin ve zeytinyağı kombinası, Gömeç entegre prina tesisi, 6 ilde 33 adet Tarım Satış Kooperatifi ve 28 adet Kontinü tesisinden oluşmaktadır.

5.3 Tariş'e Bağlı Birlikler

5.3.1 İncir Tarım Satış Kooperatifleri Birliği

Birlik kuruluş amacına uygun olarak, piyasa fiyatlarının oluşmasında rol oynamak, üreticilere üretimleri ile ilgili girdileri en uygun şekilde sağlamak, üretim ve işlemede verim ve kaliteyi artırıcı yeni teknolojileri uygulamaya koymak, ihracatta kuru incirle ilgili alternatif ürünleri devreye sokmak, bünyesindeki AR-GE merkezinin koordinasyonu ile üretim, bitki sağlığı, verimlilik kalite ve değerlendirme alanlarında araştırmalar yürütmek ve üreticinin bilgisine sunmak gibi çeşitli konularda faaliyette bulunmaktadır (Tariş 2005).

5.3.2 Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği

Tariş Üzüm Birliği; üreticilerin kuruluşu olarak çekirdeksiz kuru üzüm sektöründe, iç ve dış fiyatların belirlenmesinde, ürün alımlarında, üreticilere girdi temininde, depolanmasında, etkin rol oynamaktadır.

Tariş Üzüm Birliği tarafından yıllara göre alınan kuru üzüm miktarları 7.205 ton ile 93.155 ton arasında değişiklik göstermektedir (Tariş 2005).

Arz talep dengesini sağlamak amacıyla ortağının elindeki kuru üzümü almak zorunda kalan Tariş Üzüm Birliğinin stok maliyeti artmakta ve birliğin öz kaynaklarının erimesine yol açmaktadır.

Tariş Üzüm Birliği bünyesinde toplam 14 kooperatif ve bu kooperatiflere kayıtlı 23.226 ortak bulunmaktadır (Tariş 2005)

5.3.3 Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği

Ülkemizde pamuk, Ege, Akdeniz ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde yoğun olarak üretilmektedir.

Ege bölgesi 2000/2001 yılında Türkiye kütlü pamuk üretiminin yaklaşık 1/3'ünü üretmiştir. Ege bölgesi toplam üretiminin %28'i Tariş Pamuk Birliği tarafından satın alınmıştır. Aynı dönemde Tariş Pamuk Birliği Türkiye kütlü pamuk üretiminin %9'unu satın almıştır (Anonim 2003c, Anonim 2004b)

Türkiye'de 2000/2001 yılı lif pamuk üretimi 879.940 ton, Ege bölgesi rekoltesi ise 286.321 ton olarak gerçekleşmiş, bu miktarın 79.934 tonu Tariş Pamuk Birliği tarafından gerçekleştirilmiştir. Tariş Pamuk Birliği'nin lif pamuk üretiminde Türkiye'deki payı %9.08, Ege bölgesindeki payı ise %27.92 olarak gerçekleşmiştir (Anonim. 2004b)

5.3.4 Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği

5.3.4.1 Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin tarihi gelişimi

Zeytincilik Ege bölgesinin tarımsal üretiminde son derece önemli bir yere sahiptir. Buna rağmen zeytincilikte 1940 yılına kadar üreticinin alın terini değerlendirebilecek bir örgütlenmeye gidilememiştir. 1941 yılında İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği içinde zeytinyağının tali ürün olarak değerlendirilmesinin uygun olacağı görülerek 1943 yılında ilk Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri kurulmuştur.

1949 yılında "İzmir İncir , Üzüm , Pamuk ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri" oluşturulmuştur.1987 yılından itibaren sofralık zeytini de çalışma konuları içine alan birliğin unvanı Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği olarak yeniden düzenlenmiştir.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği günümüzde Aydın, Balıkesir, Çanakkale, İzmir, Manisa ve Muğla il ve ilçelerinde yayılmış 33 kooperatif, 27000 üretici ortak, 28 adet modern kontinü sistem zeytin sıkma tesisi, salamura işletmeleri, İzmir'de kurulu bulunan Zeytin ve Zeytinyağı Kombinasi, Gömeç'te kurulu Pirina Entegre Tesisi faaliyette bulunmaktadır. Birlik sektörde, yetiştiricilikten yan ürünlerin değerlendirilmesine kadar her kademede örgütlenmiş en büyük kuruluş olarak faaliyetini sürdürmektedir.

Birlik; Ege Bölgesi Sanayi Odası, Ege İhracatçı Birlikleri, İzmir Ticaret Odası, İzmir Ticaret Borsası, Kuzey Amerika Zeytinyağı Birliği (NAOOA) ve Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA)'ne üye, Uluslararası Zeytinyağı Konseyi (UZK)'ne ise Gözlemci Üye olarak faaliyetini sürdürmektedir.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Şubat 2005 tarihinde yaptığı mali Genel Kurulunda; birlik çatısı altındaki incir, pamuk ve üzüm tali ürün kooperatifleri ile ortak çalışılan 15 birimin hukuk, satın alma, bütçe- finansman ve basın- halkla ilişkiler bölümünden ayrılma kararı almıştır. Böylece ortak kullanılan 126 personel zeytinyağı birliğine hizmet vermeye başlamıştır. Bunun üzerine 1950 yılından bu yana kasaları, bilançoları, vergi numaraları ve yönetimleri de ayrı olan dört birliğin personeli de ayrılmıştır (Anonim 2005a).

5.3.4.2 Birliğin faaliyet konusu

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin başlıca faaliyetleri arasında; zeytinyağı, sofralık zeytin, zeytinyağı ve pirina sabunu, ayçiçeği yağı, pirina, zeytinyağı asidi, zeytin sıkma işletmeciliği gelmektedir.

Birliğin özerkleşme sonrasında gerçekleştirdiği faaliyetler aşağıdaki gibidir (Anonim 2005b):

1. 4572 sayılı yasanın amacına uygun olarak öncelikle satış odaklı bir yapıya geçilerek ürünleri iç ve dış piyasalarda en etkin şekilde pazarlamak amacıyla; Şubat 2001 tarihinde Tariş Zeytin, Zeytinyağı ve Yan Ürünleri Sanayi İç ve Dış Ticaret Pazarlama ve Nakliye Anonim Şirketi kurulmuştur. Tariş Zeytin A.Ş; kurumsal web sitesi, yurt içi ve yurt dışı sanal mağaza (B2C), bayi tedarik zinciri (B2B) projelerini www.tariszeytin.com.tr adresinde hayata geçirmiştir.

2.Globalleşen dünya düzeninde ve AB'ne uyum sürecini yaşayan Türkiye'de, uluslararası platformlarda temsilin önemi doğrultusunda; 1998 yılında birliğin yapmış olduğu başvuruyu takiben yürütülen uyumlaştırma çalışmaları sonucunda, Zeytinyağı Kombinasi Laboratuvarı, 01.10.2000 tarihinden itibaren Uluslararası Zeytinyağı Konseyi (UZK)'nin tanıdığı ve sayıları tüm dünyada sadece 34 olan Akredite Laboratuvarlar arasında yer almıştır.

3.Uluslararası platformlarda teknik ve ekonomik gelişmeleri daha iyi takip edebilmek ve uygulamaya aktarabilmek amacıyla Uluslararası Zeytinyağı Konseyine yapılan gözlemci üyelik başvurusu, 5-9

kasım 2001 tarihlerinde İspanya'nın Madrid kentinde gerçekleşen UZK 85. Dönem toplantısında oy birliği ile kabul edilmiş ve Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği UZK' nde gözlemci üye statüsü kazanmıştır.

Birlik, Uluslararası Zeytinyağı Konseyi'nin Haziran 2002 tarihinde yapılan 86. dönem toplantısında, uluslararası zeytinyağı ticareti açısından çok büyük bir öneme sahip olan Kalite Kontrol Anlaşmasına kabul edilen tek Türk firmasıdır.

5.Birliğin Zeytinyağı Kombinasyonunun Atatürk Organize Sanayi Bölgesine taşınması yatırımına devam edilmektedir. En son teknolojiye sahip, uluslararası kalite kriterlerine uyumlu, bilgisayar kontrollü ve üretim maliyetini % 65 oranında azaltacak yeni rafine tesisi, sektördeki en modern işletme olmaya adaydır.

6.Kooperatiflerin ekonomik verimliliklerini artırıcı ve kaliteli ürün alımını sağlayıcı sürekli zeytin sıkma tesisleri ile ürün kalitesinin korunmasında büyük önem taşıyan paslanmaz çelik depolama sistemlerinin kurulması çalışmalarına, gerekli finansman kaynağının (uzun vadeli kredi) sağlanmasına bağlı olarak kademeli bir şekilde devam edilmektedir.

Tariş ürünlerinin geleneksel kalitelerini daha da iyileştirilmek amacıyla ürünler yeni ve modern ambalajlarla piyasaya sunulmaktadır (Anonim 2005b).

5.3.4.3 Birliğin ortaklarına sağladığı hizmetler

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, kuruluş amacı doğrultusunda ortaklarına aşağıda belirtilen hizmetleri sunmaktadır (Özçelik ve Şahin 2003):

- 1.Bölgesel şartlara uygun sağlıklı fidan sağlanması,
- 2.Uygun zirai gübre verilmesi,
- 3.Zeytin bahçelerinde hastalıklara karşı zirai mücadelede öncülük edilmesi,
- 4.Üreticilerin ihtiyaç duyduğu her türlü "analiz raporlarının" hazırlanması,
- 5.Zeytin bahçelerinde; üretimi artırıcı, modern yöntemlerle fidan dikiminin sağlanması,
- 6.Yaşlı zeytin ağaçlarının doğru budanarak gençleştirilmesinin temini ve mücadelede öncülük edilmesi,
- 7.Üreticilerin ihtiyaç duyduğu her türlü "analiz raporlarının" hazırlanması,
- 8.Zeytin bahçelerinde; üretimi artırıcı, modern yöntemlerle fidan dikiminin sağlanması,
- 9.Yaşlı zeytin ağaçlarının doğru budanarak gençleştirilmesinin temini,
- 10.Örnek zeytinlikler kurulması ve mevcut zeytinliklerin bakımının yapılarak örnek hale getirilmesi,
- 11.Ortaklara budama eğitimi verilerek, zeytin ve zeytinyağında kaliteyi yükselten mekanik toplamaya geçilmesinin sağlanması,
- 12.Toplama makinesi temin edilerek, ortaklara kredi olarak verilmesi,
- 13.Aynı ve nakdi olarak ürün karşılığı finansman temin edilmesi,
- 14.Ortak ürünlerinin sürekli tesislerde sıkılması, analizi ve satın alınması,
- 15.Yeni ürünler geliştirilerek ortak ürünlerinin değerinin artırılması,
- 16.Faaliyet karlarından ortaklara pay verilmesi gibi hizmetler sağlamaktadır.

Tariş, üretimde kullanılan kimyasal gübreler, tohumluk, zirai ilaç, yaprak gübresi, sergilik kanaviçe, zeytin fidanı, kostik, plastik kasa gibi girdilerin yanı sıra ortaklarına nakit kredi de sağlayarak üretimin her aşamasında ortaklarının yanında yer almaktadır (Koçtürk ve Katarbaşı 1998).

5.3.4.4 Birliğe bağlı kooperatifler ve işletmeler

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin 1943-1997 yılları arasında kurulmuş olan toplam 33 tane üye kooperatifi ve 27.000 adet ortağı bulunmaktadır. Birliğe üye olan kooperatiflerin en eskileri 1943 yılında, en yenisi ise 1996 yılında kurulmuştur (Tablo 5.1).

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'ne bağlı işletmeler; zeytinyağı kombinası, prina entegre tesisi, kontinu sistem zeytin sıkma tesisleri, sofralık zeytin işletmelerinden oluşmaktadır.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin Şubat 2005 tarihinde yapılan Genel Kurul'unda diğer birliklerle yuruteden ortak çalışma prensibinden ayrılması kararlaştırılmıştır.

Tablo 5.1 Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği'ne bağlı kooperatifler

Kooperatif adı	Ortak alışan Birlikler	Kuruluş yılı	Ortak sayısı (adet)
Akhisar	Z-P-Ü	1949	134
Altınova	Z-P	1984	638
Altınoluk	Z	1988	456
Aydın	Z-P	1996	450
Ayvalık	Z	1943	1,418
Bayındır	Z-P	1944	1,306
Bozdoğan	Z-P	1986	571
Burhaniye	Z	1943	1,516
ine	Z-P	1951	1,347
Dalama	Z-P	1970	301
Edremit	Z-İ	1943	1,249
Erbeyli	Z-İ	1971	738
Ezine	Z-P	1966	1,431
Fethiye	Z-P	1992	246
Germencik	Z-P-İ	1977	883
Göme	Z	1992	766
Havran	Z	1943	1,215
Horsunlu	Z-P-İ	1980	214
Koarlı	Z-P	1950	736
Yarımada	Z	1995	323
Köşk	Z-P-İ	1955	515
Kuşadası	Z	1954	453
Küçükkuyu	Z	1943	1,073
Menemen	Z-P-Ü	1978	169
Milas	Z-P	1952	2,572
Ortaklar	Z-İ	1950	1,429
Ödemiş	Z-P	1978	291
Selçuk	Z-P-İ	1966	679
Söke	Z-P-İ	1997	509
Sultanhisar	Z-İ	1949	743
Tepeköy	Z-P-İ	1954	980
Tire	Z-P-İ	1978	498
Zeytindağ	Z-P	1957	1,081
TOPLAM			26,930

Z: Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği

P: Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği İ: İncir Tarım Satış Kooperatifleri Birliği

Kaynak: (Tariş 2005)

5.3.4.4.1 Zeytinyağı kombinası

1945 yılında İzmir' de zeytinyağı işletmesi olarak faaliyete başlayan zeytinyağı kombinası, bugün yaklaşık 23.000 m² alanda, 42.000 ton/yıl fiili kapasiteli iki adet fiziksel rafinasyon ünitesi, toplam 42.000 ton/yıl şişe ve tenek kutu ambalajlama ve 3.000 ton/yıl vakumlu zeytin ambalajlama üniteleri,

37.000 ton depolama kapasitesi ile müşteri beklentilerini karşılayabilen, hijyenik koşullarda ve dünya standartlarında üretim yapabilen, sektörün en büyük ve en modern işletmelerinden biridir. Zeytinyağı Kombinasyonu, 1998 yılında bir dünya standardı olan TS-EN-ISO 9002 kalite güvence sistem belgesini alarak, kalite anlayışını standartlaştırmıştır. Zeytinyağı Kombinasyonu Laboratuvarı Uluslararası Zeytinyağı Konseyi tarafından akredite edilmiştir. Zeytinyağı kombinasyonunda, gıda tuzluğuna ve kalite standartlarına uygun olarak, ekstra natürel sızma, rafine ve riviera zeytinyağı, kostikli ve çizme yeşil zeytin, siyah salamura zeytin, ayçiçeği yağı ve yan ürün olarak yağ asidi üretilmektedir.

5.3.4.4.2 Pirina entegre tesisi

1997 yılında Gömeç/Balıkesir' de kurulan ve 200 ton/gün kapasitesi ile pirina ekstraksiyonunda faaliyet gösteren tesiste pirina yağı ve önemli bir enerji kaynağı olan yakıt pirinası üretilmektedir.

5.3.4.4.3 Kontinü sistem zeytin sıkma tesisleri

Kooperatiflerin bünyesinde kurulu, toplam 2.200 ton/gün zeytin işleme kapasitesine sahip 28 adet kontinü zeytin sıkma tesisinde zeytin üreticilerine hizmet vermekte ve yan ürün olarak yağlı pirina elde edilmektedir.

Ayrıca, kooperatiflerin bünyesinde kurulu toplam kapasitesi 2.600 ton/yıl olan işletmelerde, yeşil ve siyah sofralık zeytinde ön işleme yapılmaktadır.

6. ZEYTİNYAĞI SEKTÖRÜ İLE İLGİLİ GENEL DEĞERLENDİRME

Dünyada barışın simgesi olan zeytinin tarihi 8 bin yıl öncesine kadar gitmektedir. Zeytin ağacı Akdeniz uygarlığının sembolü olup tarih boyunca bu bölgede kurulan tüm uygarlıklarda önem taşımıştır. Zeytinin anavatanının ve gen merkezinin Güneydoğu Anadolu olduğu konusunda çeşitli tezler bulunmaktadır. Zeytin ağacı yabani formu olan delicenin kültüre alınması ile geliştirilmiştir. Zeytin ağacı yaprağını dökmeyen, her mevsim yeşil kalan uzun yıllar yaşayabilen bir bitkidir (Tunalıoğlu 2002).

6.1 Dünya Zeytinyağı Üretimi ve Tüketimi

Dünyada 7.5 milyon hektar alan üzerinde mevcut toplam 800 milyon adet zeytin ağacının %98'i Akdeniz havzasında bulunmaktadır. Dünya zeytinyağı üretiminin ise %95'i Akdeniz ülkelerinde yapılmaktadır.

Tablo 6.1 Dünyadaki zeytinyağı üreticisi ülkeler ve üretim miktarları (000 ton)

Ülkeler	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İspanya	336.1	951.4	1.122.8	846.9	650.1	962.4	1.072.4
İtalya	630.4	390.1	652.0	471.3	713.0	508.6	558.0
Yunanistan	360.0	370.0	411.3	397.0	398.0	426.2	422.0
Türkiye	45.0	200.0	40.0	170.0	54.0	180.0	65.0
Tunus	60.0	310.0	90.0	180.0	225.0	110.0	170.0
Fas	35.0	80.0	50.0	60.0	65.0	40.0	35.0
Suriye	84.9	126.6	77.0	144.8	80.1	165.4	95.4
Portekiz	44.0	41.6	39.0	33.2	47.1	26.0	41.4
Cezayir	14.9	47.2	46.3	13.9	52.2	30.5	45.0
TOPLAM	1.671.4	2.585.0	2.598.0	2.404.2	2.344.6	2.539.6	2.698.5

Kaunak: (FAO 2003)

Dünyadaki başlıca zeytin ve zeytin yağı üreticisi ülkeler arasında; Yunanistan, İtalya, İspanya, Tunus, Suriye, Portekiz ve Türkiye yer almaktadır. Zeytin üretiminde geçmiş beş yıla ait ortalama üretim değerlerine bakıldığında, Avrupa Birliği üyesi zeytin yetiştiricisi ülkelerin dünya üretiminin yaklaşık %70'ini karşıladığı görülmektedir (Tablo 6.1). AB'ye üye ülkeler içerisinde özellikle Akdeniz ülkeleri olarak İspanya, İtalya ve Yunanistan önemli zeytin ve zeytinyağı üreticileri arasında yer almaktadır. Üretici ülkeler üretimdeki paylarına göre İspanya, İtalya, Yunanistan, Portekiz ve Fransa şeklinde sıralanmaktadır (Göksu 2000).

Zeytinyağı tüketimi de üretiminde olduğu gibi yoğun olarak Akdeniz ülkelerinde yapılmaktadır. Kişi başına en fazla zeytinyağı tüketen ilk üç ülke sırasıyla; Yunanistan, İtalya ve İspanya'dır. Türkiye ise zeytinyağı tüketimi açısından, üretici ülkeler içerisinde en son sırada yer almaktadır. Ancak zeytinyağının kullanımı hem Avrupa'da hem de Türkiye'de giderek yaygınlaşmaktadır (Tablo 6.2).

Tablo 6.2 Zeytinyağı üreticisi ülkelerde kişi başına zeytinyağı tüketimi (2001)

Ülkeler	Kişi başı tüketim(kg/yıl)
Yunanistan	21.0
İtalya	11.5
İspanya	10.4
Tunus	9.8
Suriye	6.2
Portekiz	4.8
Türkiye	1.2

Kaynak: (Yıldırım 2002)

6.2 Avrupa Birliği'nde Zeytinyağı Ortak Piyasa Düzeni

Avrupa Birliği (AB) 1960'lı yılların başlarında ihtiyaç duyduğu bitkisel yağları topluluk içinden karşılayamamaktaydı. Bunun sonucunda; üçüncü ülkelerden gelen yağlı tohumlar ve bitkisel yağ ithaline izin verilmiş, bu durum pazarda yağ fiyatlarının düşmesine sebep olup, zeytinyağına olan talebi azaltmıştır. Topluluk bünyesindeki zeytinyağı üreticisi ülkelerden gelen baskı üzerine birlik yeni tedbirler almıştır. Roma Anlaşmasının 39. maddesinde yer alan topluluk Ortak Tarım Politikası ile ilgili "Ortak Piyasa Düzenleri, Ortak Tarımsal Fiyatlar" hükmünden yararlanarak 1966 yılında 136/66 sayılı temel düzenleme ile katı ve sıvı yağlar piyasasının genel organizasyonunu gerçekleştirmiştir. Zeytinyağı Ortak Piyasa Düzeni (OPD) uygulamasında bir çok değişiklik yapılmıştır.

Zeytinyağı OPD'de 1987/1988 üretim sezonundan itibaren azami garanti edilen miktar sistemi uygulanmaya başlamıştır. Bu sistemde Avrupa Birliği'nde üretilecek olan zeytinyağının yardım kapsamına alınacak miktarının belirlenmesi hedeflenmiştir.

AB'de zeytinyağı fiyatları; hedef fiyat, temsili piyasa fiyatı, müdahale fiyatı olmak üzere sınıflara ayrılmıştır. Hedef fiyat; üreticiler için tatminkar bir fiyat ve topluluktaki üretim miktarını korumak amacıyla uygulanırken, temsili piyasa fiyatı; zeytinyağının elden çıkarılabileceği fiyat olup üretim fazlasına eritmeye yönelik olarak açıklanmaktadır.

Üretim yardımı; üreticilere adil bir gelir düzeyi sağlamaya yönelik olarak, hedef fiyat ile temsili piyasa fiyatı arasındaki farkın ödenmesi şeklinde görölmektedir. Üretim yardımlarının kontrolüne yönelik olarak topluluk coğrafî bilgi sistemi kullanarak üretim alanlarını belirleme ve zeytin kaydı tutma yolunu benimsemiştir.

Tüketim yardımı; geçiş dönemi ile birlikte kaldırılmış bir yardım şekli olup, zeytinyağının tüketimini teşvik ve diğer bitkisel yağlarla zeytinyağı arasındaki fiyat farkını kapatma amacı gütmekteydi.

Konserve endüstrisi için yapılan yardım ise; zeytinyağı kullanan gıda imalatçılarında destek amacıyla iade şeklinde verilmektedir. İade tutarının belirlenmesinde; topluluk ve dünya fiyatları arasındaki fark ele alınmaktadır.

Toplulukta üretici organizasyonların ve bunların birlikleri üretim yardımlarının dağıtılması ile özel stoklama destekleri konusunda görev yapmaktadır.

Zeytinyağı için standartlar; zeytinyağı OPD'nin vazgeçilmez enstrümanı olup topluluk içinde ve dışındaki ticarete kullanılması zorunludur.

Birliğin zeytinyağı dış ticaretinde, Türkiye'den ithal edilen natürel zeytinyağı için özel düzenlemeleri vardır. Ortak gümrük tarifesine göre, Türkiye'den ithal edilen zeytinyağlarında vergi indirimi bulunmaktadır. Bu durum Tablo 6.3'de görölmektedir.

Tablo 6.3 Avrupa Birliği gümrük resmi tutarları ve Türkiye'ye uygulanan indirim yüzdeleri

CN kodu	Gümrük resmi (Euro/ton)	Türkiye'ye indirim (%)
1509 10 10	1226	10
1509 10 90	1245	10
1509 90 00	1346	5
1510 00 90	1603	5
1510 00 10	1102	10

Kaynak: (Göksu 2003)

Toplulukla yapılacak olan zeytinyağı ithalatı ve ihracatında topluluk ülkelerinin hepsinde geçerli olan lisans alma zorunluluğu bulunmaktadır.

AB ile Türkiye'deki zeytinyağı sektörü karşılaştırıldığında; birliğe bağlı ülkelerin zeytinyağı üretimi dünya üretiminin yaklaşık %74'ünü karşılamaktadır. AB'ye üye ülkelerde uygulanmakta olan destekleme politikaları sonucunda hem zeytinyağı üretiminde hem de zeytinyağı tüketiminde artış olmuştur. Türkiye'de ise; zeytin üretiminde görülen periyodisite nedeniyle yıllar itibarı ile zeytin üretiminde dalgalanmalar görülmektedir. Türkiye'nin yıllara bağlı olarak dünya zeytinyağı üretimindeki payı %5-8 arasında değişiklik göstermektedir. Türkiye AB ile karşılaştırıldığında, net zeytinyağı ihracatçısı durumundadır. Buna karşılık, AB ülkeleri bir taraftan zeytinyağı ihraç ederken, diğer taraftan da zeytinyağı ithal etmektedirler. AB'de zeytin üreticileri ürünlerini doğrudan veya ortağı oldukları kooperatifler kanalı ile işleyici firmalara veya aracılara satmaktadırlar. Türkiye'de ise; genellikle üreticiler ürünlerini zeytin sıkma tesislerinde yağ karşılığında sıkıştırıp kendi ihtiyaçlarını ayırarak kalan kısmını yerel pazarlarda satmaktadırlar (Göksu 2003).

6.3 Türkiye'de Zeytinyağı Üretim Durumu

Türkiye'de zeytin üretimi genelde küçük aile işletmeleri şeklinde yapılmaktadır. Zeytin yetiştiriciliğiyle küçük işletmelerde aile işgücü iyi bir şekilde değerlendirilmektedir. Yaklaşık 400.000 aile geçimini zeytin yetiştiriciliği ile sağlamaktadır. Ailelerin ortalama 5 kişiden oluştuğu varsayımı ile zeytincilik yaklaşık 2 milyon kişiye tarımsal gelir sağlamaktadır. Üretilen zeytinlerin sanayide sofralık, yağlık olarak işlenmesi ve zeytin yan ürünlerinin çeşitli şekillerde değerlendirilmesi sonucunda önemli ölçüde istihdam sağlanmaktadır (Kutkan 2002).

Toplam tarım arazilerinin %2'si, toplam bağ-bahçe alanlarının %22'si zeytin alanları olarak değerlendirilmektedir (Gökçe 2003).

Zeytin ağacında meyve verimi periyodisiteden dolayı yıllara göre farklılık göstermektedir. Zeytin üreticisinin tekniğine uygun dikim, bakım, hasat, sulama konusunda eğitilmeleri sonucunda zeytin üretiminde artış görülmektedir. Son yıllarda ülkemizde zeytin ağacı sayısında bir artış gözlenmektedir.

Türkiye'de, yaklaşık 600 bin hektar alanda 97.7 milyon adet zeytin ağacı bulunmaktadır (Tablo 6.4). Bu ağaçlardan 89.2 milyonu üretimdedir. Zeytinlik alanlar ülkemiz toplam meyve alanlarının 1/5'ini kaplamaktadır. Geçmiş 10 yıl ortalamasına göre zeytin üretimimiz 1.023.000 ton'dur (Anonim 2002f). Türkiye'de üretilen zeytinlerin %70,6'sı yağlık, geri kalan kısmı ise sofralık olarak değerlendirilmektedir. Türkiye dünya sofralık zeytin üretiminde İspanya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır (Karahocagil vd. 2003).

Türkiye'de zeytin ağacı sayısı ve zeytinyağı üretiminde son yıllarda bir artış görülmektedir (Tablo 6.4).

Tablo 6.4 Türkiye’de zeytin ağacı sayısı, kapladığı alan, üretim ve verim (1990-2000)

Yıllar	Ağaç sayısı (000 adet)		Alan (ha)	Üretim (000 ton)	Verim (kg/ağaç)
	Meyve veren	Meyve vermeyen			
1990	80.600	5.960	866.000	1.100	13,65
1991	81.520	6.185	877.000	640	7,85
1992	81.260	5.828	871.000	750	9,23
1993	81.703	5.460	872.000	550	6,73
1994	82.192	5.955	881.000	1.400	17,03
1995	81.437	6.144	556.000	515	6,32
1996	83.200	6.500	568.000	1.800	21,63
1997	85.700	10.000	658.000	520	6,07
1998	85.850	7.600	600.000	1.650	19,22
1999	89.200	8.570	595.000	1.700	15,06
2000	89.200	8.570	600.000	1.800	20,18

Kaynak: (Anonim 2001b, Göksu 2003)

Zeytin ağacı sayısındaki artışla birlikte zeytin üretim tesislerinin modernleşmesi, kapasite artırımına gitmesi ve zeytinyağı pazarlamasındaki artışlar zeytinyağı üretimini ve buna bağlı olarak kalite artışını gündeme getirmiştir.

Türkiye’nin dünya zeytinyağı üretiminden aldığı pay zeytin üretimin var yıllarında %8’e yaklaşmaktadır. Diğer yıllarda bu pay %5 civarındadır. Zeytinyağı üretiminin artışının sürekli kılınması zeytin üretiminde görülen var yılı ile yok yılı arasındaki farkın azaltılmasına bağlıdır.

Türkiye’de yıllara göre tüketilen zeytinyağı miktarı dalgalanma göstermektedir. 1997/1998 sezonunda zeytinyağı tüketimi 86.000 ton iken 1991/1992 ve 1992/1993 sezonlarında ise 50.000 ton olarak gerçekleşmiştir (Tablo 6.5).

Tablo 6.5 Yıllar itibarı ile zeytinyağı tüketimi

Tüketim sezonu	Tüketim miktarı (000 ton)
1990/1991	55
1991/1992	50
1992/1993	50
1993/1994	54
1994/1995	55
1995/1996	63
1996/1997	75
1997/1998	86
1998/1999	85
1999/2000	60
2000/2001	73
2001/2002 (1)	55
2002/2003 (2)	60

1-Gerçekleşme tahmini 2-Tahmin

Kaynak: (Göksu 2003)

Türkiye’de zeytinyağı tüketiminin az olmasının en önemli nedeni zeytinyağı fiyatının yüksekliğidir. Fiyatları aşağı çekmek için; üretimde maliyeti düşürücü ve verim artırıcı yöntemlerin yaygın olarak kullanılması gerekmektedir. Ancak bu sayede üretimi artırmak olasıdır. Bunun yanında zeytinyağı ile

rakip durumda olan ayçiçeği yağı ile ilgili olarak yoğun olarak yapılan reklam kampanyaları da etkili olmaktadır (Göksu 2003).

Zeytinyağı üretiminin zeytin yetiştiriciliğini sınırlayan belirli bölgeler içinde kalması zeytinyağının üretimi için yüksek maliyetleri ortaya çıkarmakta ve zeytinyağını daha çok üretildiği bölgelerde tüketilir hale getirmektedir.

6.4 Türkiye’de Zeytinyağı Arz-Talep Dengesi

Zeytin ağacında görülen periyodisiteden zeytinyağı üretimi de etkilenmektedir. Zeytinyağı üretiminde büyük yükseliş ve düşüşler olmasına rağmen var ve yok yılları ayrı ayrı incelendiğinde, zeytinyağı üretiminde son yıllarda bir yükseliş meydana geldiği anlaşılmaktadır. 2002/2003 üretim sezonundaki zeytinyağı üretimi 185.000 ton olarak tahmin edilmektedir (Tablo 6.6). Türkiye, dünya zeytin üreticisi ülkeler arasında 4. sırada, zeytinyağı üreticisi ülkeler arasında ise 5. sırada yer almaktadır (Göksu 2003).

Tablo 6.6 Türkiye’de üretim sezonlarına göre zeytinyağı arz-talep dengesi (ton)

Sezon	Devre başı stok	Üretim	İthalat	Toplam arz	Tüketim	İhracat	Devre sonu stok
1994/1995	7.000	160.000	-	167.000	55.000	55.000	57.000
1995/1996	57.000	45.000	-	102.000	68.000	19.000	15.000
1996/1997	15.000	200.000	-	215.000	60.000	41.000	114.000
1997/1998	114.000	40.000	-	154.000	75.000	45.000	34.000
1998/1999	34.000	170.000	-	204.000	78.000	106.000	19.500
1999/2000	19.500	54.000	2.000	75.500	44.000	16.500	14.500
2000/2001	14.500	180.000	-	194.500	70.000	92.000	32.500
2001/2002	32.500	65.000	-	97.000	60.000	25.000	12.500
2002/2003	12.500	185.000	-	197.500	70.000	90.000	37.500

Kaynak: (Göksu 2003)

Türkiye’de zeytinyağı ithalatı 1983/84 döneminde gümrük vergisinin kaldırılması ile başlamış olup bazı yıllarda fiyat istikrarı sağlamak amacıyla az miktarlarda yapılmıştır. Sofralık zeytinde ise 1990 yılından sonra çok az miktarlarda lüks tüketime yönelik ithalat gerçekleştirilmektedir.

Türkiye’de üretilen zeytinyağının bir kısmı üretim bölgelerinde tüketilmekte olup, geri kalanı ihraç edilmektedir. Başlangıçta ülkemiz ihracatının %100’e yakın miktarı AB ülkelerine yapılmasına rağmen, AB’ne diğer zeytin üreticisi ülkelerin dahil olması ile giderek bu pay düşmüştür. Bu sebeple ihracatımız ağırlıklı olarak Ortadoğu ülkelerine yönelmiştir. Fakat bu pazarlarda yaşanan ekonomik istikrarsızlık ihracatımızı olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak son yıllarda A.B.D.’de zeytinyağı tüketimine ağırlık verilmesi ile bu ülke Türkiye ihracatında önemli bir pay oluşturmuştur.

Türkiye zeytinyağı ihracatının geliştirilmesi ve sürekliliği için kalitenin artırılması en önemli faktördür. Bunun için de gerek üretim bazında gerekse zeytinyağına işleme bazında modernizasyona gidilmesi ve gerek üretici gerekse ihracatçının korunması sağlanmalıdır.

Türkiye’de yıllar itibariyle kişi başına zeytinyağı tüketimi artış göstermiştir. Ancak, dünya zeytinci ülkeleri arasında yer almamıza rağmen, ülkemizde zeytinyağı fiyatının diğer bitkisel yağlara göre daha pahalı oluşu ve beslenme alışkanlıkları yüzünden üretici ülkelerdeki seviyeye ulaşamamıştır (Kutkan 2002).

Tablo 6.7 Yıllara göre zeytinyağı rekoltesi ve Tariş'in zeytinyağı alımları

İş yılı	Türkiye rekoltesi (ton)	Ege bölgesi rekoltesi (ton)	Oran (%)	Tariş alımı (ton)	Oran (%)
1996/1997	200.000	170.000	85,00	40.299	20,15
1997/1998	40.000	29.806	74,51	4.708	11,77
1998/1999	170.000	150.000	88,23	25.551	15,03
1999/2000	54.000	29.106	53,09	7.816	14,47
2000/2001	180.000	155.000	86,11	34.577	19,21
2001/2002	65.000	30.601	47,07	12.277	18,88
2002/2003	151.308	142.243	94,00	25.184	16,64
2003/2004	55.614	44.271	79,60	13.562	24,38
2004/2005	166.553	143.462	86,14	11.300	6,78

Kaynak: (Anonim 2003d)

Tariş'in zeytinyağı alım miktarı 1996/1997 üretim sezonunda Türkiye zeytinyağı üretiminin %20,15'i iken, Ege bölgesi zeytinyağı rekoltesinin ise %23,70'idir. Buna karşılık 2004/2005 üretim sezonunda Tariş Türkiye zeytinyağı üretiminin %6,78'inin alımını yaparken Ege bölgesi zeytinyağı üretiminin %7,87'sini alımını yapmıştır (Tablo 6.7).

6.5 Türkiye'de Zeytin ve Zeytinyağı Sektörünün Sorunları

Türkiye'de; diğer tarım ürünlerinde olduğu gibi zeytincilikte de üretimden tüketime kadar uzanan bazı sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunların tespit edilmiş olması kuşkusuz çözüm önerilerine önemli katkılarda bulunacaktır.

Mevcut sorunlar; üretimi artırma yönünden, politika oluşturma yönünden bir sınıflandırma içinde değerlendirilebilir. Bunun yanında mevcut sorunları; üretim öncesi sorunlar, üretim süreci sorunları ve üretim sonrası sorunlar şeklinde de değerlendirmek olasıdır (Gökçe 2003).

Sektörde sorunların temelini zeytinyağı üretiminin arttırılamaması oluşturmaktadır. Zeytinyağı üretimini arttırmanın en önemli yolu zeytin üretimini arttırmaktır. Zeytin üretimini arttırmanın da iki yolu bulunmaktadır. Birincisi; zeytin ağacı sayısının çoğaltılmasıdır. Bunun için; zeytin üretimine uygun arazilerin tespiti sonunda resmi ve özel sektörün yetiştireceği aşılı fidan ya da çeliklerle dikimlere başlanılmalıdır. Dağlarda orman ve hazineye ait alanlar zeytinin yabani formu delice ile kaplıdır. Tarım ve Köyşleri ile Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından yapılacak uygun bir planlama ile dağlık arazilerde bulunan deliceler zeytinliklere dönüştürülebilir. İkinci olarak, mevcut meyve veren ağaçların verimleri arttırılabilir. Ülkemizde zeytin ağacı başına verim düşüktür. Zeytin ağacının verimi uygun kültürel işlemlerin yapılması ile arttırılabilir. Zeytin ağacına da diğer meyve ağaçlarında olduğu gibi sulama, gübreleme, budama, toprak işleme, hastalık ve zararlılarla mücadele gibi verim arttırıcı bakım işleri yapılmalıdır. Zeytin ağaçlarının bir çoğunun eğimli arazilerde bulunması, büyük ve yaşlı olması meyvelerinin küçük kalmasına neden olmaktadır. Ayrıca ağaçlardan hasat zamanı çoğu zaman elle toplama mümkün olmadığından sırım kullanılarak hasat yapılma yoluna gidilmektedir. Bu durum gelecek yılın ürün verimini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle yaşlı ve yüksek zeytin ağaçlarının budanması ve küçük formlarda kalmasının sağlanması gerekmektedir (Anonim 2001b).

Ülkemiz zeytinciliğindeki diğer bir sorun ise sektörün karşı karşıya bulunduğu politik ve ekonomik sıkıntılardır. Türkiye'de ciddi bir yağ politikasının olmaması nedeniyle üretimden tüketime dek her aşamada sorunlar yaşanmaktadır. Üretici her yıl devletin ürünü destekleyip desteklemeyeceğinden emin olmak istemektedir. Diğer taraftan ihracatın dış piyasaya, özellikle de AB tarafından uygulanan politikalara bağımlı olması nedeniyle, AB ile olan ilişkilerde kontenjan hakları ve gümrük indirimlerinden yararlanılamamaktadır. Üretimde olduğu gibi özellikle ambalajlı zeytinyağı ihracatında uygulanan teşviklerin kesintili ve değişken olması, tanıtıma yeterince pay ayrılmaması

üretilen kaliteli zeytinyağlarının pazar payını düşürmektedir. Zeytinyağı üreten kuruluşlar arasında yeterli koordinasyon bulunmaması sektör için önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünya zeytinyağı tüketiminde son yıllarda oluşan eğilim, zeytinyağının kaliteli ve mümkün olduğunca doğal şartlarda üretilmiş olması yönündedir. Zeytinyağı üreticilerinin gelecekte mevcut pazar paylarını korumak ve yeni pazarlara girebilmesi için kaliteli ve natürel zeytinyağı üretimine yönelmeleri gerekecektir. Dünyada giderek artan sağlık bilinci ve doğal yollarla üretilmiş olan gıdalara talep nedeniyle, dünya ticaretinde zeytinyağının öneminin daha da artması beklenmektedir. Artan gelir düzeyi ve yükselen hayat standartları zeytinyağı için yeni pazarların oluşmasına yol açacaktır (Anonim 2001b).

Üretim öncesi sorunlar arasında; sermaye, yeterli, güvenli ve düzenli, kaliteli, uygun fiyatlı girdi temini, sektördeki işletmelerin yapısal sorunları, sektörle ilgili mevzuat sorunları, örgütlenme sorunları ve diğerleri sayılabilir (Gökçe 2003).

6.6 Zeytinyağı Piyasasını Etkileyen Politikalar

Zeytinyağı piyasasını hükümetlerin almış olduğu her çeşit tarımsal destek, ithalat ve ihracatta uygulanan değişik teşvik ve kısıtlamalar ile sanayi sektörüne sağlanan teşvikler etkilemektedir. Zeytin üreticileri alınan politik kararlardan doğrudan etkilenmekte ve üretimlerini bu kararlara göre yönlendirmektedir. Zeytinlikleri ilgilendiren çeşitli kanun ve kararnameler zeytin üretimi dolayısı ile zeytinyağı üretimi üzerinde etkilidir.

1929 tarihinde çıkarılan 1528 sayılı Yabancı Ağaçların Korunmasını ve Aşılmasını Sağlayan Kanun ile 1939 yılında çıkarılan 3573 sayılı Zeytinciliğin Islahı Kanunu ve bu Kanunun tatbikatını sağlayan 12927 sayılı Zeytinliklerin Islahı ve Yabancı Zeytinliklerin Aşılattırılmasına Dair Nizamname ve özel olarak kurulmuş olan zeytincilik teşkilatı bugünkü zeytinciliğimizin gelişmesine katkı sağlamıştır (Çetin 1998).

Zeytinciliğin Islahı ve Yabancılarının Aşılattırılması hakkındaki 3573 sayılı kanun ile yabancı zeytinler (Delice) ıslah edilmiş ve zeytin alanları genişleme göstermiştir. Zeytinliklerin korunması hakkındaki kanununun 14. maddesinde 1952 yılında değişiklik yapılarak zeytin yetiştirilen alanlara her çeşit hayvan sokulması ve zeytin sahalarda ağıl yapılması yasaklanmıştır.

3573 sayılı Kanun 1974 yılına kadar uygulamada kalmış, yabancı zeytinliklerin imar ve ihyasını sağlamış, zeytin sahaları genişletilmiş ve zeytin ağacı sayısı artarak zeytinciliğin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ancak 1973 yılında 1957 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle 3573 sayılı Kanun'a göre parselasyon ve tevzi işlemleri Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığına devredilmiştir. 1978 yılında ise Toprak ve Tarım Reformu Kanunu iptal edilmiş, ancak 3573 sayılı Kanun yürürlükte kalmasına rağmen uygulaması yapılmamıştır. Bunun üzerine; Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 3573 sayılı Kanunun bazı hükümlerinin değiştirilmesi ve yürürlükten kaldırılmasına ilişkin bazı değişik maddeleri ihtiva eden Kanun değişikliğini Meclise sevk etmiş, 8 Mart 1995 tarihinde değişiklik maddeleri içeren 4086 sayılı Kanun yürürlüğe girmiştir. Bu Kanuna ilişkin yönetmelik 3 Nisan 1996 tarih ve 22600 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır (Kutkan 2002).

7. TÜRKİYE’DE UYGULANMAKTA OLAN DEVLET YARDIMLARININ GENEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Ülkelerin ekonomik gelişme süreçlerinde teşvik politikalarının önemli bir yeri olmuştur. Uygulanan teşvik politikaları yatırımların, üretimin ve ihracatın teşvik edilmesi yönünde gelişmiştir. Genellikle gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın en önemli araçları arasında yer alan teşvik tedbirleri ülkemizde de çeşitli faydaları nedeniyle üretimin ve ihracatın geliştirilmesinde uzun yıllardır uygulanmaktadır.

Farklı şekillerde tanımlanabilen teşvik deyimi genel anlamda; ülkelerin kalkınma stratejilerine ve mevcut sosyo-ekonomik ve toplumsal yapılarına bağlı olarak belirli faaliyetlerin yapılması veya yapılmamasını özendirme amacıyla kamu tarafından sağlanan nakdi veya nakdi olmayan destekler paketi olarak tanımlanabilir (Anonim 2000a).

Teşvik uygulamalarının başlıca nedenleri arasında; yüksek teknolojiye sahip ürünlerin üretimi, işletmelerin sermaye yetersizliği, mevcut kaynakların etkin olarak kullanılmayışı, işsizlik, ihracatın istenilen seviyeye ulaşamamış olması, rekabet yetersizliği ile bölgeler arasındaki gelişme farklılıkları sayılabilir (Duran 1998).

Teşvik belgeli yatırımların projelerine uygulanabilecek teşvik tedbirleri; gümrük muafiyeti, yatırım indirimi, yatırım finansman fonundan yararlanma, bina inşaat harcı istisnası, vergi resim harç istisnası, döviz tahsisi, kaynak kullanımı destekleme primi, dış satımda nakdi krediler, kullanılmış makine ithali, kullanılmış tesis ithali, kalkınmada öncelikli yörelerde çalışanların ücretlerinin vergilendirilmesinde özel indirim şeklinde uygulanmıştır (Deniz 1994).

Piyasa ekonomisinin çözemediği konularda hükümetler düzenleyicilik rolünü kullanarak piyasalara müdahalede bulunmaktadır. Tarım sektörü kendine has özelliklerinden dolayı diğer sektörlerle göre dezavantajlı olduğundan özellikle gelişmiş ülkeler başta olmak üzere bir çok ülkede tarım sektörüne destekleme anlamında müdahalede bulunmaktadır (Anonim 2005c).

Ülkemizde yatırımlara uygulanan Devlet yardımları; genel teşvik mevzuatı ve KOBİ teşvik mevzuatı olmak üzere iki başlık altında incelenebilir.

Gelişmiş ya da azgelişmiş tüm ülkelere değişik şekillerde uygulanan ve temelde ülkedeki ekonomik ve sosyal sorunların giderilmesini hedef alan devlet yardımları ya da yaygın tabiri ile teşvikler, kamunun piyasa mekanizmasına müdahale araçlarının en önemlilerinden biridir.

7.1 Devlet Yardımlarının Amaçları

Kullanılan enstrümanlar ve yöntem bakımından gelişmelere göre hızla adapte edilebilen dinamik bir müdahale aracı olması, devlet yardımlarını ekonomik ve sosyal sorunların çözümünde önemli bir konuma getirmiştir. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, ekonomik teşviklerin temelinde, kaynakların, ülke ekonomisi açısından daha yararlı olduğu kabul edilen alanlara yönlendirilmesi söz konusudur. Burada en önemli husus, teşvikler ile ulaşılmak istenilen hedeflerin neler olduğu ve bunlara karşılık ne gibi ödünler verileceğidir. Devletlerin teşvikler ile neleri amaçladığı uyguladıkları ekonomik sisteme göre değişmekle birlikte temel hedef, genel anlamda halkın refah seviyesinin yükseltilmesidir.

Teşvik tedbirleri ekonominin ihtiyaç duyduğu saha ve bölgelere çeşitli avantajlar sağlar. Bu durum yatırım kararlarını amaçlanan yöne kanalize eder. Müteşebbis kararları üzerinde etkili olan teşvik avantajlarını şu şekilde sıralamak mümkündür;

1.Yatırımın maliyetini düşürmek: Yatırım indirimi, vergi, resim ve harç istisnası ile gümrük vergi ve resim muafiyeti gibi mali teşvikler yatırımın maliyetini düşürmektedir.

2.Finansman ihtiyacını hafifletmek: Düşük faizli iç ve dış yatırım kredileri, işletme kredisi, yatırım destekleme primi, teşvik primi gibi finansal nitelikli teşvikler ile finansman fonu uygulaması

sayesinde yatırım ve işletme aşamasında yatırım için gerekli finansmanın sağlanmasında teşviklerle yatırımcıya destek olunmakta ve kolaylık sağlanmaktadır.

3.Karlılığı arttırmak: Altyapı yatırımlarının devletçe yapılması, ucuz arsa ve arazi temini, vergi resim ve harçlardan muaf olması ile maliyetler düşerek, yatırımın karlılığı artmaktadır.

Bu gibi teşvikler müteşebbislerin yatırım konusundaki kararlarını olumlu yönde etkileyerek yatırım yapmaya yönlendirmektedir. Bir taraftan müteşebbisler finansal yönden desteklenerek kaynak temin edilirken bir yandan da geleceğe ilişkin risklere karşı devlet güvenceleri yatırım kararlarını olumlu yönde etkilemektedir (Duran 1998) .

1913 yılından beri sistemli bir şekilde uygulanan teşvik tedbirleri ekonomik, sosyal ve siyasi yönde yaşanan değişimlerin kamu politikalarını büyük ölçüde etkilemesi sonucunda, hem içerik hem de şekil olarak büyük değişime uğramıştır.

Teşvik sistemlerinin ikinci hedefi ise, dış ticaretin ülke ekonomisinde önemli yer tutmaya başlamasından sonra öncelikli hale gelen, ülke ekonomisinin dış rekabete karşı yapısal uyumunun sağlanmasına yönelik uygulamalar ile yerli üretimin dış pazarlarda desteklenmesidir. Bu destekler, teknolojik gelişmelerin teşviki ve gerekli makine modernizasyonu faaliyetlerinin desteklenmesi yolu ile kaynakların etkin kullanımının sağlanması şeklindedir (Çiloğlu 2004).

7.2 Devlet Yardımlarının Tarihsel Gelişimi

7.2.1 1950 yılı öncesi dönem

Türkiye’de ilk ciddi devlet yardımı uygulaması, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde çıkartılan 14.12.1913 tarihli “Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatı”dır. Cumhuriyet döneminde 1923 tarihli Birinci İzmir İktisat Kongresi ile sanayinin teşvik edilmesi hakkında önemli kararlar alınmıştır. 1927 tarihinde Teşvik-i Sanayi Kanunu günün şartlarına uygun olarak yeniden düzenlenmiştir. Bu kanunlar kapsamında sanayi sektörü ile ilgili alınan kararları; sektörün korunması, teşvik edilmesi ve finansmanı hususlarında olmak üzere üç ana başlık altında toplamak mümkündür.

Bilindiği gibi, 1923-29 yılları arasında devlet politikası olarak özel teşebbüs ön plana çıkartılmaya çalışılmış olmasına rağmen, özel sektörde yeterli düzeyde sermaye birikiminin olmayışı ve girişimci insan sayısının azlığı, teşvik politikalarının istenildiği ölçüde başarıya ulaşmasını engellemiştir. Bu sebeple devlet, 1930’lu yıllardan sonra gerek sanayi, gerekse mali piyasalarda faaliyet göstermeye başlayan kamu iktisadi teşebbüsleri ve iktisadi devlet teşekkülleri ile karma ekonomik düzeni başlatmaya bir ölçüde mecbur kalmıştır. 1942 yılından sonra ise “Teşvik-i Sanayi Kanunu” tamamıyla ortadan kaldırılmış ve o güne kadar yapılan düzenlemeler ve organizasyonlar boşlukta kalmıştır.

7.2.2 1950-1960 yılları arası dönem

1950’li yıllardan sonra özel teşebbüs öncelikli politikalar benimsenmeye başlanmıştır. Bu dönemde özel sektörün kullanabileceği kredi imkanları arttırılmaya, tarımsal üretimi teşvik edici destekleme alımları yapılmaya başlanılmış, altyapı yatırımları hızlandırılmış ve özel sektörün yatırım yapmak istemediği alanlarda devlet eliyle yatırımlara hız verilmiştir. Sermaye birikimini sağlamak ve yabancı sermayeyi de ülkeye çekebilmek amacıyla liberal ekonomi anlayışı çerçevesinde 1951 yılında çıkarılan ve daha sonra 1954 yılında değişikliğe uğrayan “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu”, 1953 tarihli “Turizm Endüstrisi Teşvik Kanunu” ve 1954 tarihli “Petrol Kanunu” uygulamaya sokulmuştur.

7.2.3 1960 sonrası planlı dönem

Bu dönem kendi içinde, 24 Ocak 1980 kararları öncesi dönem ve 24 Ocak 1980 kararları sonrası dönem olmak üzere iki kısımda incelenmiştir.

7.2.3.1 24 Ocak 1980 kararları öncesi dönem

Bu plan döneminde küçük ve dağınık bir şekilde faaliyet göstermeye başlayan sanayi kuruluşlarının büyük kuruluşlar haline getirilmesi (ölçek ekonomileri kuramı) hususu üzerinde durulmuş, özendirme ve yönlendirme çalışmalarının (teşvik mevzuatı) tek elden ve bir plan çerçevesinde yürütülmesi gerektiği konusunda görüş birliğine varılmıştır. Başlangıçta Sanayi Bakanlığı ve Ticaret Bakanlığı tarafından yürütülen çalışmaları, 1967'de Başbakanlığa bağlı olarak kurulan "Yatırımları ve İhracatı Geliştirme ve Teşvik Bürosu" ve 1970 yılından itibaren "Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Teşvik Uygulama Dairesi" üstlenmiştir. 1971 yılında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına devredilmiş olan Daire, 1980 yılından itibaren yine DPT'ye bağlanmıştır.

7.2.3.2 24 Ocak 1980 kararları sonrası dönem

24 Ocak Kararları sonrası dönemde ekonomide önemli yapısal değişiklikler meydana gelmiştir. Uygulanan para, kredi ve kambiyo politikaları tümüyle terk edilmiş, ithalat ve ihracat mevzuatında köklü değişikliklere gidilmiştir. İthal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi terk edilmiş yerine ihracata dönük sanayileşme stratejisi benimsenmiştir.

Dışa dönük sanayileşme stratejisi gereği ihracatı cazip hale getirmek maksadıyla parasal teşvikler gündeme gelmiş ve bu sayede ihracatta büyük patlama yaşanmıştır. Türkiye'nin toplam ihracatı 1980'de 2,9 Milyar \$ iken, 1983'de 5,7 Milyar \$, 1984'de 7,1 Milyar \$, 1988'de 11,6 Milyar \$, 1993'de 15,3 Milyar \$ ve 1995'de 21,5 Milyar \$, 1996'da 25 Milyar \$, 2000'de 27,775 milyon \$ ve 2004'de 63,121 milyon \$ civarında gerçekleşmiştir.

1980'lerde sektörel ve bölgesel öncelikli bazı yatırımlara kaynak tahsisi imkanı sağlayan mevzuat uygulamaya alınmıştır. 1986 yılından itibaren yatırım teşvik tedbirlerine nakdi desteklerin girmesi ve verilen teşviklerin yatırım kararlarını etkileyecek büyüklükte olması bazı sektörlerde yatırımların ciddi ölçülerde artmasına sebep olmuştur. Yatırımın %60'ına varan hibe yardımların (Kaynak Kullanımını Destekleme Primi-KKDP) uygulaması bazı imalat sanayi dalları ile turizm, ulaştırma, eğitim ve sağlık gibi özel önem taşıyan sektörlerle yönelik yatırımlarda ciddi artışlar yaratmıştır. Özellikle Denizli, Uşak, Çorum, K.Maraş ve G.Antep gibi illerimiz imalat sanayiinde, Ege ve Güney sahillerimiz turizm sektöründe büyük yatırımlara tanık olmuştur.

1990'lardan itibaren, kamuda baş gösteren kaynak sıkıntısı sonucunda devletin bütçeden yatırımların teşvik edilmesi maksadıyla ayırmış olduğu kaynaklar yetersiz kalmıştır. Bu sebeple 1991 yılından itibaren KKDP uygulaması kaldırılmış, yerine gerek yöresel gerekse sektörel tercihler sonucunda öncelikli görülen alanlardaki yatırım projelerine yatırımın %60'ına varan miktarlara kadar Fon Kaynaklı Kredi (düşük faizli kredi) tahsisi uygulamasına başlanmıştır. 1995 yılından itibaren ise; yatırım dönemi kredi sistemleri de uygulamadan kaldırılmış ve sadece vergi muafiyet ve istisnalarından oluşan sistemler yürürlüğe sokulmuştur (Anonim 1994).

Ülke ekonomisindeki istikrarsızlıklar ve belirsizlikler (ekonomik, siyasi) karamsarlığı, dolayısı ile yatırım riskini arttıracaktır. Bu nedenle, bu tür ekonomik yapılarda devlet yardımlarının başarısı ancak, istikrarsızlıkların yatırımlar üzerinde yarattığı ekstra maliyeti telafi edebilmesi halinde söz konusu olabilecektir. Bu anlamda ekonomik istikrarın sağlanması, sabit yatırım harcamalarının artması açısından en az devlet yardımları kadar önemlidir. Teşvik uygulamalarının değerlendirilmesi ile ilgili çalışmalarda bu hususun dikkate alınması, ekonomik durum, verilen yardımın boyutu ve gerçekleşen sabit yatırım harcamalarının bir arada ele alınması gerekmektedir (Anonim 2002g).

7.3 Mevcut Devlet Yardımları ve Uygulamaları

Ülkemizde sürekli olarak uygulanan ve genel nitelikli olan iki ana yardım programı bulunmaktadır. Bunlar;

- 1.Genel Teşvik Mevzuatı: Belli istisnalar dışında sektörel ayırım içermeyen, belli ölçeğin üzerindeki tüm yatırım projelerini destekleme hedefi olan genel nitelikli bir mevzuattır.
- 2.KOBİ Teşvik Mevzuatı: Ülke çapında, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelere (KOBİ) yönelik uygulanan ve Genel Teşvik Mevzuatına ilave yatırım ve işletme kredisi imkanı sağlayan bir mevzuattır.

Ülkemizde yukarıdaki programlar dışında, ekonomik ve sosyal gelişmeler çerçevesinde dönemsel olarak uygulanan bölgesel amaçlı yardım programları da bulunmaktadır.

7.3.1 Genel teşvik mevzuatı ve uygulamaları

7.3.1.1 Mevzuat bilgileri

Türkiye’de yatırımların teşviki, Kalkınma Planları ve Yıllık Programlar doğrultusunda, hazırlanan mevzuat ile yürütülmektedir. Bu çerçevede Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve “1998 yılı Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair” Bakanlar Kurulu Kararı’nda Devlet Yardımları “Teşvik Politikaları, yeni istihdam imkanları geliştirecek, küçük ve orta boy işletmeleri (KOBİ) destekleyecek, kalkınmada öncelikli yörelerin gelişmesine ve teknolojik ilerlemeye katkıda bulunacak ve Gümrük Birliğinin gerektirdiği rekabete uyumu sağlayacak şekilde uygulanacaktır.” şeklinde yer almaktadır.

Bu amaçla en son hazırlanan 10.06.2002 tarih ve 2002/4376 Sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları ve Yatırımları Teşvik Fonu Esasları Hakkında Karar 09.07.2002 tarih ve 24810 sayılı Resmi Gazetede, Bu Karara istinaden düzenlenen 2002/1 sayılı Tebliğ ise 30.07.2002 tarih ve 24831 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Teşvik belgesi düzenlenebilmesi için, gerçek kişiler, adi ortaklıklar, sermaye şirketleri, kooperatifler, iş ortaklıkları, kamu kurum ve kuruluşları ve kamu kuruluşu niteliğindeki meslek kuruluşları, dernekler ve vakıflar ile yurt dışındaki yabancı şirketlerin Türkiye’deki şubeleri müracaat edebilir (Anonim 2002h, Anonim 2002ı).

7.3.1.2 Teşvik belgeli yatırımlara sağlanacak destek unsurları

Hazine Müsteşarlığınca teşvik belgeli yatırımlara sağlanacak destek unsurları; Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu İstisnası, Yatırım İndirimi, Katma Değer Vergisi İstisnası, Vergi Resim ve Harç İstisnası ve Bütçe Kaynaklı Kredi’dir.

1.Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu İstisnası: Teşvik belgesi kapsamındaki makine ve teçhizat ithalatı, yürürlükteki İthalat Rejimi Kararı gereğince ödenmesi gereken Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu’ndan istisnadır.

2.Yatırım İndirimi: Teşvik belgesi düzenlenen yatırımlar için gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerine tanınan vergi istisnasıdır. Uygulanacak oran bölge ve sektörler göre farklılıklar göstermektedir.

3.Katma Değer Vergisi İstisnası: 25/10/1984 tarihli ve 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanununun 13 üncü maddesinin değişik (d) bendi gereğince, teşvik belgesini haiz yatırımcılara teşvik belgesi kapsamında yapılacak makine ve teçhizat ithal ve yerli teslimleri Katma Değer Vergisinden istisnadır. Aynı hüküm teşvik belgesinin veya teşvik belgesi kapsamı makine ve teçhizatın devir işlemlerinde de uygulanır.

4.Vergi Resim ve Harç İstisnası: 3/12/1988 tarihli ve 3505 sayılı Kanun’un geçici 2 nci maddesine göre yatırımcının vergi resim ve harçtan muaf olmasıdır.

5.Bütçe kaynaklarından kredi tahsisi: Bütçeden; araştırma-geliştirme yatırımları, teknoloji geliştirme bölgelerinde yapılacak yatırımlar, çevre korumaya yönelik yatırımlar, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu veya TÜBİTAK tarafından belirlenen öncelikli teknoloji alanındaki yatırımlar, bölgesel gelişmeye yönelik yatırımlar, organize sanayi bölgelerine taşınacak yatırımlar, Kalkınmada Öncelikli Yörelerde

yapılacak tarımsal sanayi, imalat sanayi ve madencilik yatırımları için yatırım ve/veya işletme kredisi için aşağıda belirtilen esaslar çerçevesinde kredi tahsisi yapılabilir.

7.3.1.3 Genel teşvik sistemi uygulamaları

7.3.1.3.1 Düzenlenen teşvik belgelerinin yıllara göre dağılımı

Bilindiği üzere, yatırım teşvik sistemi kamunun öncelikli gördüğü alanlarda yapılması tasarlanan sabit yatırım projelerinin desteklenmesi suretiyle, yatırımların artırılması ve yönlendirilmesini hedefleyen önemli bir kamusal müdahale aracıdır. Dünya pazarında talep görebilecek kalite ve fiyatta mal ve hizmet üretimini hedef alan tüm yatırım projelerini destekleyen bu sistemde yaşanan gelişmelerin, ülke ekonomisinin gidişatı konusunda önemli ipuçları verebileceği düşünülmektedir. 1990-2004 yılları arasında yatırım teşvik sistemi ile ilgili gerçekleştirme değerleri Tablo 7.1’de verilmiştir.

Yatırım Teşvik Sistemi ile ilgili gerçekleştirmelere bakıldığında, yılda ortalama 3.750 adet yatırım projesinin teşvik sisteminden istifade ettiği görülmektedir.

Son on yıllık dönemde teşvik sistemi, ağırlıklı olarak vergi muafiyet ve istisnalarından oluşması ve genel nitelikli olması dolayısıyla, yatırımlar üzerindeki etkisini büyük ölçüde yitirmiş olup, teşvik belgesi talebi ile ilgili gelişmeler daha çok ekonomik yapıdaki değişimlere göre şekillenir olmuştur. Bu dönem içerisinde teşvik tedbirlerinin artırılması ya da azaltılmasının sistem üzerinde etkisi fazla olamamıştır.

Yatırım projelerinin ekonomik ömürlerinin 10-15 yıl arasında olduğu varsayıldığında, yatırım kararı alınması, esasen yatırımcıların ülke ekonomisinin geleceği ile ilgili olumlu beklentilere sahip olması anlamındadır. Yatırım Teşvik Belgesi talebinin işletmelerin ciddi anlamda yatırım kararı almaları anlamına geldiği göz önüne alındığında, son dönemde yaşanan ciddi artışın anlamı; piyasada gelecek dönem ekonomik gelişmelerin olumlu olacağı ve kalıcı istikrarın sağlanabileceğine yönelik inancın yerleşmiş olmasıdır.

Tablo 7.1 1990-2004 yılları arasında düzenlenen yatırım teşvik belgelerinin yıllara göre dağılımı

Yıllar	Belge adedi	Toplam yatırım tutarı (milyar TL.)	İstihdam (kişi)
1990	3.141	68.605	181.683
1991	1.775	94.862	171.520
1992	1.554	186.911	110.389
1993	3.051	697.509	198.386
1994	1.392	427.860	91.184
1995	4.955	4.673.644	375.895
1996	5.024	3.099.999	269.690
1997	5.144	4.343.430	335.835
1998	4.291	4.565.362	285.103
1999	2.968	6.554.732	193.299
2000	3.521	8.749.291	186.894
2001	2.155	10.718.039	107.223
2002	3.002	15.892.437	142.852
2003	3.876	25.634.352	181.845
2004	4.078	21.607.316	167.461
TOPLAM	49.927	107.224.357	3.002.059

Kaynak: (Anonim 2005d)

Bu şekilde, katma değer yaratan, istihdam sağlayan ve mal ve hizmet ihracında bulunan yatırımcılar üzerinde oluşan bu olumlu beklentilerin korunabilmesi ve istikrara yönelik programların aksatılmadan sürdürülebilmesi halinde önümüzdeki dönemde de yatırımlara yönelik yükselme trendinin devam edeceği düşünülmektedir. Siyasi ve ekonomik istikrarın kalıcı olması halinde Yatırım Teşvik Belgesi talebindeki artış yanında, yatırımların gerçekleşme oranı da yükselecektir. Bu değerlendirmeler çerçevesinde yatırım projeleri açısından en önemli teşviğin ekonomik ve sosyal istikrarın sağlanması olduğu da açık olarak görülmektedir.

2004 yılı projelerinin önceki yıllara göre daha büyük ölçekli ve sermaye yoğun yatırımlardan oluşması ise, işletmelerin uluslararası piyasadaki rekabet güçlerini artırma çabalarının bir sonucudur. İşletmelerin büyüme stratejilerini, dış pazar yani ihracat beklentilerine göre planlamaları, işletmelerin kırılgan iç pazarın yıkıcı risklerinden kurtulma ve geniş potansiyeli bulunan uluslararası pazarda daha yüksek paya sahip olma heveslerini göstermesi bakımından sevindirici bir husustur. İhracata yönelik son dönem gelişmeleri bu hususu teyit etmektedir.

7.3.1.3.2 Düzenlenen teşvik belgelerinin bölgelere göre dağılımı

Yatırım Teşvik Sisteminin bölgesel dağılımına bakıldığında ağırlığı Marmara Bölgesi'nin aldığı tespit edilmiştir (Tablo 7.2). Bu bölgenin ağırlıklı olarak gelişmiş yöre statüsünde yer alan illerden oluşması ve teşvik tedbirleri yönünden kısıtlamalara tabi olmasına rağmen, teşvik sisteminden %39 oranında pay alabilmesi önemli bir veri olarak değerlendirilmelidir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Yatırım Teşvik Sistemi vergi muafiyet ve istisnalarından oluşmaktadır. Dolayısıyla sistem, ancak vergi ödeme gücü ve alışkanlığı olan yatırımcılar açısından ciddi bir tasarruf sağlayabilmektedir. 2002 yılı İller Bazında Vergi Gelirleri Tahsilatında İstanbul ve Kocaeli illerinin ülke toplamının yaklaşık %60'ını temsil ettiği, teşvik sisteminden maksimum oranda istifadesi öngörülen KÖY'lerin (50 il) ise %20'nin altında vergi tahsilatı oranına sahip olduğu görülmektedir. İstanbul ili, imalat sanayi alanında getirilen tüm kısıtlamalara ve teşvik tedbirlerinin diğer yörelere göre düşük tutulmasına rağmen, teşvik sisteminden tek başına %30'un üstünde bir pay almıştır. Bu oran KÖY kapsamında yer alan 50 ilin toplamından daha yüksektir. Yine istatistiki değerlerden Marmara Bölgesi'ndeki yatırımların diğer yörelere göre daha büyük ölçekli ve sermaye yoğun olduğu da göze çarpmaktadır (Çiloğlu 2004).

Tablo 7.2 1990-2004 yılları arasında düzenlenen teşvik belgelerinin bölgelere göre dağılımı)

Bölgeler	Belge adedi	Toplam yatırım (milyar TL.)	Döviz tahsisi (000 \$)	İstihdam (kişi)
Marmara	19.153	48.370	56.129.194	1.140.441
İç Anadolu	6.775	923.969	14.054.548	411.289
Ege	7.883	13.443	12.459.343	448.503
Akdeniz	5.210	15.467	14.335.194	342.813
Karadeniz	3.898	5.366	5.260.460	244.537
D. Anadolu	2.256	2.824	2.656.657	108.790
G.D.Anadolu	4.176	7.589	11.274.006	219.868
Muhtelif bölge(X)	575	4.442	3.662.493	84.488
TOPLAM	49.927	1.021.470	119.831.895	3.000.729

(X): Birden fazla ili kapsayan yatırım Kaynak: (Anonim 2005d)

İşletmelerin yatırım yeri olarak, Marmara, İç Anadolu, Ege ve Akdeniz bölgesini tercih etmelerinin bir diğer sebebi ise, bu bölgelerin diğer bölgelere nazaran daha uygun bir yatırım iklimine sahip olmalarıdır.

7.3.1.3.3 Düzenlenen teşvik belgelerinin sektörel dağılımı

Yatırım teşvik sistemi kapsamında onaylanan yatırım projelerinin sektörel dağılımına bakıldığında 30.967 adet proje ile imalat sanayi tek başına %62,02 paya sahiptir. İmalat sanayiini 14.338 adet proje

ve % 28,72 pay ile hizmetler sektörü takip etmektedir. Tarım, Madencilik ve Enerji sektörünün sistem içinde ciddi payları bulunmamaktadır (Tablo 7.3). Tarım sektöründe düzenlenen teşvik belgeleri, entegre hayvancılık ve seracılık alanındadır. Zeytinyağı üretimi ise imalat sektörü içinde değerlendirilmektedir.

Tablo 7.3 Düzenlenen teşvik belgelerinin sektörel dağılımı (adet)

Yıl	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Hizmetler	Toplam
1990	1.415	64	1.231	3	428	3.141
1991	142	69	1.016	19	529	1.775
1992	24	63	1.002	10	454	1.553
1993	57	171	2.082	39	702	3.051
1994	26	74	872	13	407	1.392
1995	47	101	3.746	27	1.034	4.955
1996	98	131	3.301	37	1.457	5.024
1997	107	138	3.182	75	1.642	5.144
1998	145	135	2.468	46	1.497	4.291
1999	109	93	1.602	48	1.116	2.968
2000	94	85	2.095	46	1.201	3.521
2001	52	63	1.298	46	696	2.155
2002	43	101	1.955	29	874	3.002
2003	84	123	2.559	38	1.072	3.876
2004	82	168	2.558	41	1.229	4.078
TOPLAM	2.525	1.579	30.967	517	14.338	49.926
Oran(%)	5,06	3,16	62,02	1,04	28,72	100,00

Kaynak: Anonim 2005d)

7.3.1.3.3.1 Tarımsal sanayi konusunda düzenlenen teşvik belgelerinin yıllara göre dağılımı

İmalat sektörü içerisinde değerlendirilen tarımsal sanayi konusunda 1990-2004 yılları arasında toplam 5.131 adet teşvik belgesi düzenlenmiş olup bu belgeler kapsamında 4 katrilyon 867 trilyon 005 milyar TL.'lık toplam yatırım ve 261.176 kişiye ek istihdam sağlanması öngörülmüştür. (Tablo 7.4).

Tablo 7.4 Tarımsal sanayi konusunda düzenlenen teşvik belgelerinin yıllara göre dağılımı

Yıl	Belge adedi	Toplam yatırım (milyar TL)	İstihdam (kişi)
1990	411	3.283	15.817
1991	215	4.470	12.463
1992	139	8.569	11.614
1993	285	42.999	14.962
1994	130	27.248	8.199
1995	419	132.705	28.627
1996	727	222.958	35.379
1997	579	332.614	28.633
1998	508	334.833	25.246
1999	333	330.487	19.060
2000	462	661.681	19.369
2001	206	271.815	7.872
2002	223	563.986	10.865
2003	206	751.308	8.392
2004	288	1.178.045	14.678
TOPLAM	5.131	4.867.005	261.176

Kaynak: (Anonim 2005d)

Zeytincilik sektörü, genellikle mamul ürün olan zeytinyağı ve sofralık zeytin sektörü olarak iki alt sektöre ayrılmaktadır. Fiziki yatırımların bu sektörlerde yoğunlaştığı söylenebilir. Ham dane zeytin üretimi, söz konusu alt sektörlerin hammaddesini oluşturmaktadır. Bu itibarla dane üretim sürecinde yapılan fidan, gübre, ilaç ve ilaçlama, yayım ve eğitim gibi tüm desteklemeleri fiziki yatırım olmasa bile teşvik olarak nitelemek mümkündür (Anonim 2001b).

Yıllar itibarı ile zeytinyağı konusunda verilen teşvik belgelerinin dağılımı Tablo 7.5’de verilmektedir.

Tablo 7.5 Zeytinyağı konusunda verilen teşvik belgelerinin yıllara göre dağılımı

Yıl	Belge adedi	Toplam yatırım (milyon TL)	İstihdam (kişi)
1990	1	273	-
1991	4	84,046	224
1992	-	-	-
1993	5	19,771	31
1994	12	184,952	230
1995	49	8,791,235	1,746
1996	118	10,399,616	2,208
1997	34	6,150,184	1,221
1998	31	6,751,190	581
1999	18	6,645,585	326
2000	67	21,638,648	1,133
2001	12	7,833,753	214
2002	15	12.409.763	326
2003	13	20.220.102	280
2004	27	21.147.140	454
TOPLAM	406	122,276,258	8,974

Kaynak: (Anonim 2005d)

Zeytin ve zeytinyağı konusunda 1990-2004 yılları arasında toplam 406 adet teşvik belgesi düzenlenmiş olup bu belgeler kapsamında 122 trilyon 276 milyar 258 milyon Türk Liralık sabit yatırım ve 8.974 kişiye ek istihdam sağlanması öngörülmüştür (Tablo 7.5).

Tarımsal sanayi konusunda düzenlenen teşvik belgeleri içerisinde zeytinyağı konusunda düzenlenen teşvik belgelerinin oranı %7,91 olarak gerçekleşmiştir.

7.3.1.3.3.1.1 Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin teşvik belgeli yatırımları

Tariş, diğer birliklere göre en fazla teşvik belgesi alan birliktir. Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği de, Tariş'e bağlı diğer birliklere göre daha fazla teşvik belgeli yatırım yapmıştır.

1991-2001 yılları arasında Tariş'e toplam 36 adet teşvik belgesi düzenlenmiş olup, bu belgelerin 17 adedi zeytinyağı üretimi konusundadır (Tablo 7.6). Teşvik belgesi adedi açısından bakıldığında zeytin ve zeytinyağı konusunda düzenlenen teşvik belgelerinin toplam olarak Tariş'e verilen teşvik belgeleri içerisindeki payı %47'dir. Tariş adına düzenlenen teşvik belgeleri kapsamında öngörülen toplam sabit yatırım tutarı 37 trilyon 229 milyar TL'si olup, öngörülen istihdam ise 1.428 kişidir. Projelerin uygulamaya geçmesi ile belirtilen sayıdaki istihdam her zaman gerçekleştirilememekte olup, öngörülen istihdam sayısına yakın olmaktadır.

Tablo 7.6 Tariş'e düzenlenen teşvik belgelerinin yıllara göre dağılımı (1992-2001)

Ürün	1992	1993	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	Toplam
Zeytin ve zeytinyağı	-	-	1	1	1	1	-	12	1	17
Pamuk	1	3	2	1	1	-	2	1	1	12
İncir	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Üzüm	-	-	-	1	1	1	2	-	-	5
Yem	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
TOPLAM	1	3	3	3	3	2	4	13	4	36

Kaynak: (Anonim 2005d)

Hazine Müsteşarlığı Bilgi İşlem Kayıtları'na göre; Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'ne 1990-1995 yılları arasında yatırım teşvik belgesi düzenlenmemiştir. 1995 – 2001 yılları arasında ise; 14 adedi komple yeni, 3 adedi modernizasyon, entegrasyon ve tevsi olmak üzere toplam 17 adet teşvik belgesi düzenlendiği tespit edilmiştir.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'ne düzenlenen yatırım teşvik belgeleri kapsamında 6 trilyon 27 milyar 785 milyon TL'lik sabit yatırım öngörülmüş olup, bu yatırımlarda 623 kişiye ek istihdam sağlanmasının öngörüldüğü anlaşılmıştır (Tablo 7.7). Söz konusu yatırımların gerçekleşmesi ile kadrolu olarak yaklaşık 210 kişiye istihdam sağlanmış ayrıca kampanya dönemlerinde geçici işçi statüsünde de istihdam sağlanarak öngörülen istihdam sayısına ulaşılabilmektedir.

Tablo 7.7 Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'ne zeytin ve zeytinyağı konusunda yıllar itibariyle düzenlenen yatırım teşvik belgeleri (*)

Yıllar	Belge adedi	Toplam yatırım (milyon TL)	2001 yılı fiyatları ile reel toplam yatırım tutarı (milyar TL)	İstihdam (kişi)	Kapasite artışı (ton/yıl)
1995	1	125.521	2.135.791	112	55.940
1996	1	110.338	1.066.731	97	140.556
1997	1	241.350	1.296.297	123	7.200
1998	1	79.041	245.393	25	56.040
1999	-	-	-	-	-
2000	12	2.832.535	4.362.103	252	60.480
2001	1	2.639.000	2.639.000	14	93.000
TOPLAM	17	6.027.785	11.745.315	623	413.216

(*)1990-1994 yılları arasında Birliğin teşvik belgesi bulunmamaktadır. Kaynak: (Anonim 2005d)

Tariş'e zeytin ve zeytinyağı konusunda verilen belgelerin tarımsal sanayi konusunda verilen belgeler içindeki oranı belge adedi açısından bakıldığında %0,3, toplam yatırım açısından bakıldığında ise %0,2'dir

Tariş'e zeytinyağı konusunda düzenlenen teşvik belgelerinin Türkiye'de zeytinyağı konusunda düzenlenen teşvik belgeleri içerisindeki oranı %4,18'dir.

Tablo 7.8 Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin teşvik belgeli yatırımlarının cinslerine göre dağılımı (milyon TL.)

Yıllar	Komple yeni yatırım	Modernizasyon	Entegrasyon	Tevsi
1995	0	125.210	0	0
1996	0	110.338	0	0
1997	241.350	0	0	0
1998	0	0	79.041	0
1999	0	0	0	0
2000	2.832.535	0	0	0
2001	0	0	0	2.639.000
TOPLAM	3.073.885	235.548	79.041	2.639.000

Kaynak: (Anonim 2005d)

Tariş'e zeytinyağı konusunda düzenlenen teşvik belgelerinin yatırım cinsleri Tablo 7.8'de verilmiştir. Düzenlenen teşvik belgelerinin daha çok komple yeni ve tevsi yatırım cinslerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

7.3.2 KOBİ'lere yönelik devlet yardımları ve uygulamaları

Ülke gayri safi milli hasılası, istihdam ve ihracat üzerinde önemli payı olan küçük ve orta ölçekli işletmeler sağladıkları bu katkılardan dolayı ekonomik ve sosyal amaçlı kamu politikalarının önemli uygulama alanlarından biri haline dönüşmüştür. KOBİ'lerin takip edilen kamusal politikalarda önemli yer tutmasında, ekonomik büyüme ve istikrar yanında sosyal yapıdaki aksaklıkların giderilmesinde oldukça etkili olmaları büyük rol oynamaktadır.

7.3.2.1 Mevzuat bilgileri

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin kalkınma planları ve yıllık programlarda öngörülen hedefler ile Avrupa Birliği normlarına ve uluslararası anlaşmalara uygun olarak desteklenmelerini, uluslararası düzeyde rekabet edebilmelerini teminen üretim, kalite ve standartlarını artırmalarını, istihdam yaratmalarını sağlamak amacıyla desteklenmektedir. KOBİ'ler genel teşvik mevzuatından ayrı olmak üzere 21/12/2000 tarih ve 2000/1822 sayılı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Yatırımlarında Devlet Yardımları Hakkında Karar (Anonim 2001d) ve 2001/1 sayılı Tebliğe göre teşvik edilmektedir (Anonim 2001e).

Yukarıda belirtilen karar ve tebliğ ile;

1. İmalat (çırçır ve entegre olmayan paketleme yatırımları hariç)
2. Tarımsal sanayi (tarım ürünlerini işleyerek değerlendiren ve/veya pazara hazırlamaya yönelik faaliyette bulunan her türlü tarım işletmeleri ile soğuk hava depoları dahil)
3. Turizm (konaklama tesisleri)
4. Eğitim
5. Sağlık
6. Madencilik
7. Yazılım geliştirme yatırımları KOBİ olarak değerlendirilmektedir.

7.3.2.2 KOBİ teşvik sistemi uygulamaları

KOBİ teşvik kapsamında Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri adına herhangi bir teşvik belgesi düzenlenmediğinden herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır. Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliğinin genel teşvik sisteminden teşvik belgesi talep etmesinin en önemli nedeni, KOBİ teşvik sisteminde tarımsal sanayi sektöründe işletmelerin kanuni defter kayıtlarında arsa ve bina hariç makine teçhizat ve diğer demirbaşların tutarının en fazla 950 milyar TL olması gerekmektedir. Birliğin kanuni defter kayıtlarındaki söz konusu tutar 950 milyarın

çok üzerinde olduğundan KOBİ teşvik sisteminden yararlanamamaktadır. Ancak, teşvik belgesi birim kooperatif adına alınmış olsa birim kooperatifler KOBİ teşvik sisteminden yararlanabilecektir.

7.3.2.2.1 KOBİ teşvik sisteminde genel ve tarıma dayalı sanayi konusunda düzenlenen teşvik belgelerinin dağılımı

1997 yılı başında uygulamaya geçilen bu sistemle, 2003 yılı Ekim ayına kadar genel olarak 6.738 adet KOBİ yatırım teşvik belgesi düzenlenmiştir.

Tablo 7.9 Yıllara göre KOBİ yatırım teşvik belgelerine tahsis edilen bütçe kaynaklı (yatırım ve işletme) kredilerin dağılımı (milyar TL.)

Yıl	Belge adedi	Yatırım kredisi	İşletme kredisi	Toplam kredi miktarı	Sabit yatırım tutarı	İstihdam (kişi)
1997	1.550	16.358	3.279	19.637	37.376	14.974
1998	1.171	15.577	3.856	19.434	33.189	12.117
1999	1.695	25.637	16.764	42.401	57.978	10.222
2000	1.229	21.685	15.073	36.758	49.124	5.587
2001	244	4.543	3.468	8.010	14.986	669
2002	391	20.336	7.950	28.286	66.640	1.505
2003	458	35.502	11.051	46.553	108.416	2.047
TOPLAM	6.738	139.638	61.441	201.079	367.708	47.121

Kaynak: (Anonim 2004c)

Yıllık ortalama 950 adet yatırım ve işletme kredisi talebi bu sistem kapsamında değerlendirmeye alınmakta olup, bu projeler kapsamı tahsis edilen toplam kredi miktarı 201 trilyon 079 milyar TL olup, öngörülen istihdam ise 47.121 kişidir (Tablo 7.9).

Tablo 7.10 Yıllara göre tarımsal sanayi konusunda düzenlenen KOBİ teşvik belgeleri kapsamında öngörülen KOBİ kredilerinin dağılımı (milyon TL.)

Yıl	Belge adedi	Sabit yatırım tutarı	Yatırım kredisi	İşletme kredisi	Kredi Toplamı	İstihdam (kişi)
1997	124	2.804.363	1.327.480	324.183	1.651.663	1.079
1998	170	4.871.649	2.516.187	805.545	3.321.732	1.420
1999	365	13.313.729	6.259.875	4.106.035	10.365.910	2.272
2000	243	9.385.017	4.267.925	3.408.100	7.676.025	1.122
2001	48	3.826.651	1.458.000	754.000	2.212.000	206
2002	75	12.097.674	4.202.600	1.849.888	6.052.488	368
2003	75	18.840.729	7.172.288	2.067.325	9.239.613	343
TOPLAM	1.100	65.139.815	27.204.355	13.315.076	40.519.431	6.810

Kaynak: (Anonim 2004c)

KOBİ teşvik sisteminin ilk yürürlüğe girdiği 1997 yılından itibaren tarımsal sanayi konusunda 23.10.2003 tarihine kadar toplam 1.100 KOBİ teşvik belgesi düzenlenmiş olup, bu belgeler kapsamında 6.810 kişilik istihdam planlanmıştır (Tablo 7.10).

Tablo 7.11 Zeytinyağı konusunda düzenlenen KOBİ teşvik belgelerinin yıllara göre dağılımı (milyon TL.)

Yıllar	Belge adedi	Yatırım kredisi	İşletme kredisi
1997	1	13.500	3.500
1998	1	15.000	3.000
1999	3	15.000	32.000
2000	1	50.000	25.000
2001	-	-	-
2002	1	80.000	-
2003	5	736.500	142.000
TOPLAM	12	910.000	205.000

Kaynak: (Anonim 2004c)

1997 yılından 23.10.2003 tarihine kadar zeytinyağı üretimi konusunda toplam 12 adet KOBİ teşvik belgesi düzenlenmiş olup, bu belgeler kapsamında öngörülen yatırım ve işletme kredileri Tablo 7.11’de görülmektedir. Zeytinyağı konusunda düzenlenen KOBİ teşvik belgelerinin tarımsal sanayii konusunda düzenlenen KOBİ teşvik belgeleri içerisindeki payı yaklaşık %0,11’dir.

7.3.3 Bölgesel kalkınma amaçlı yardım programları

Teşvik sistemlerinin önemli amaçlarından biri de ülkede mevcut bölgesel gelir dağılımı dengesizliklerinin giderilmesinin teminidir. Bu nedenle hemen her ülke, yatırımları az gelişmiş yörelere doğru kaydırma çabası içindedir.

Bölgesel kalkınma amaçlı yardım programları, yaşanan ekonomik ve sosyal sorunlar dikkate alınmak suretiyle paket programlar şeklinde dönem dönem uygulanmaktadır. Bu uygulamalar, yarım kalmış yatırımların ekonomiye kazandırılması, işletme sermayesi yetersizliği nedeniyle işletilemeyen tesislerin desteklenmesi, enerji ve istihdam giderlerinin azaltılmasını amaçlamaktadır.

8. ARAŞTIRMA BULGULARI

8.1 Birim Kooperatif Yöneticilerine Ait Anket Formlarının Değerlendirilmesi

8.1.1 Yöneticilerin yaş ve cinsiyet durumlarına göre dağılımı

Birim kooperatif yöneticileri kooperatif üyeleri tarafından Genel Kurul'da seçilmektedir.

Tarım işletmelerinde üreticilerin ve özellikle yöneticilerin yaş durumu işletme faaliyet sonuçlarına değişik biçimlerde etki etmektedir. Genç işletme yöneticileri yaşlılara göre yeniliklere daha açık olmasına rağmen bu gruptaki yöneticilerde tecrübe eksikliği bulunmaktadır. Yaşlı ve belli yaşın üstünde bulunan işletme yöneticilerinde ise mesleki tecrübe bulunmasına rağmen yeniliklere daha temkinli yaklaşmaktadırlar (Karlı ve Çelik 2003).

Tablo 8.1 Yöneticilerin yaş ve cinsiyet durumlarına göre dağılımı

Yaş aralığı	Erkek yönetici sayısı (adet)	Oran (%)
30-40	2	9,09
41-50	8	36,37
51-60	10	45,45
+61	2	9,09
TOPLAM	22	100,00

İncelenen birim kooperatif yöneticilerinin tamamı erkek olup, kooperatiflerde hiçbir kadın yönetici bulunmamaktadır (Tablo 8.1). Bu durum çiftçilerin çoğunun erkek olması ile açıklanabilir.

Erkek yöneticilerin büyük çoğunluğu 41-60 yaş grubunda yer almaktadır (%81,82 kişi). 30-40 yaş grubunda %9,09, 41-50 yaş grubunda %36,37, 51-60 yaş grubunda %45,45 ve 61 ve üzeri yaş grubunda ise %9,09 oranında yöneticinin bulunduğu belirlenmiştir.

22 adet kooperatif yöneticisinin 20'sinin 41 yaş ve üzerindeki grupta bulunması yöneticilerin orta yaş ve üzeri gruba dahil olması anlamına gelmektedir. Özüdoğru bu durumu "kırsal kesimde toplam aktif nüfus içinde genç nüfus oranının düşük olması ve gençlerin tarımsal işlerde çalışmak istememesi gibi nedenlerle kooperatif yöneticileri içinde genç nüfusun düşük düzeyde kaldığı" şeklinde açıklamaktadır (Özüdoğru 2004).

8.1.2 Birim kooperatiflerin buldukları yerlere göre dağılımı

Anket uygulanan 22 birim kooperatifin 16 adedi İlçe merkezinde, 3 adedi belde'de ve 3 adedi de köyde bulunmaktadır. Kooperatiflerin yerleşim yerlerine göre dağılımına bakıldığında, söz konusu kooperatiflerin % 73'nün ilçe merkezlerinde toplandığı görülmektedir.

Kooperatiflerin üreticilere daha yakın olan köy, belde, ilçe merkezi gibi yerleşim alanlarında kurulmuş olması kooperatiflerin üreticiler ve ortaklarına daha iyi hizmet verebilmesi açısından önemli görülmektedir.

8.1.3 Yöneticilerin görev süresi ve eğitim durumuna göre dağılımı

Yöneticilerin tamamı yöneticilik deneyimine sahip kişilerden oluşmaktadır. Yöneticilerden; 1-5 yıldır görevde olanların sayısı 14 (%63,64), 6-10 yıldır görevde olanların sayısı 1 (%4,54), 11-15 yıldır görevde olanların sayısı 3 (%13,64) ve 16 yıldan daha fazla görevde olanların sayısı ise 4 (%18,18) dır (Tablo 8.2).

Karlı'ya göre eğitim; insanların kişilik, düşünce becerisi ve ruh halinde meydana getirdiği yeniliktir (Karlı 2001).

Birim kooperatif yöneticilerinin 15 adedi (%68,18) ilköğretim, 5 adedi (%22,73) orta öğretim, 2 adedi (% 9,09) yüksek öğretim mezunu olduğu belirlenmiştir.

Demir tarafından Ankara'da yapılan bir araştırmada; kooperatif yöneticilerinin %86,11'inin Orta öğretim ve %13,89'unun Yüksek öğretim mezunu olduğu belirtilmektedir (Demir 2003).

Tablo 8.2 Yöneticilerin görev süreleri ve eğitim durumlarına göre dağılımı

Görev süresi	İlköğretim	Orta öğretim	Yüksek öğretim	Toplam (adet)	Oran (%)
1-5	9	4	1	14	63,64
6-10	-	1	-	1	4,54
11-15	3	-	-	3	13,64
+16	3	-	1	4	18,18
TOPLAM	15	5	2	22	100,00

Ertan'ın Gülbirlik'te yaptığı araştırmada ise; kooperatif yöneticilerinin %46,15' inin Yüksek öğretim (6 kişi), %15,39'unun Orta öğretim (2 kişi) ve %38,46'sının ise (5 kişi) ilköğretim mezunu olduğu ortaya konmuştur (Ertan 2001).

Karlı ve Çelik tarafından GAP bölgesinde yapılmış olan bir araştırmada; işletme yöneticilerinin %3,40'nun okuma yazma bilmeyenlerden, %6,90'nun okur yazarlardan, %61,50'sinin İlkokul mezunlarından, %12,70'inin Orta okul mezunlarından, %12,10'unun Lise mezunlarından ve %3,40'nun ise Üniversite mezunlarından oluştuğu saptanmıştır (Karlı ve Çelik 2003).

8.1.4 Yöneticilerin meslek durumları ve meslek deneyim sürelerine göre dağılımı

İncelenen 22 kooperatif yöneticisinin 18'inin (%81,82 gibi yüksek bir oranda) çiftçi, 2 adedinin (%9,09) emekli ve 2 adedinin (%9,09) de serbest meslek sahibi oldukları tespit edilmiştir.

İnan'a (1984) göre; bütün kooperatiflerde başarı için yetenekli yöneticilere gereksinim vardır, Tarım Satış Kooperatiflerinde yöneticilerin ticari zihniyete sahip bir uzman olması gerekmektedir. İncelenen kooperatiflerde yöneticilerin büyük çoğunluğu çiftçi olup yöneticilik konusunda her hangi bir eğitim sahibi değildirlir.

Birim kooperatif yöneticilerinin mesleki deneyim süresi, yönetim kurulu başkanlığı dahil birim kooperatifte yönetim kurulu üyeliği ve denetim kurulu üyeliği sürelerini de kapsamaktadır. Yapılan incelemeye göre, mesleki deneyim süreleri 1-5 yıl arasında 2, 11-15 yıl arasında 2 ve 16 yıl ve daha fazla olan yöneticilerin sayısının da 18 olduğu belirlenmiştir. Yöneticilerin % 81,82 gibi büyük bir oranının 16 yıl ve daha fazla süre mesleki deneyime sahip olduğu görülmektedir (Tablo 8.3).

Tablo 8.3 Yöneticilerin meslek deneyim süreleri

Mesleki deneyim süreleri (yıl)	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)
1-5	2	9,09
6-10	-	-
11-15	2	9,09
+16	18	81,82
TOPLAM	22	100,00

8.1.5 Kooperatif amaçlarının önceliklerine göre sıralanışı

İncelenen birim kooperatiflerin yöneticilerinin, kooperatifin amaçlarının önceliklerine göre sıralanması ile ilgili görüşleri Tablo 8.4'de verilmiştir.

Birim kooperatif yöneticilerinin % 50'si (11 kişi) kooperatif ilkelerinin tam olarak uygulanması, % 13,63' (3 kişi) ortaklara en iyi hizmetin götürülmesi, % 36,37'si (8 kişi) piyasaya kaliteli ürün sunulmasını kooperatifin 1. Öncelikli amaı olarak belirtmişlerdir. Ayrıca; 2. Öncelikli amaç olarak % 63, 64' (14 kişi) ortaklara en iyi hizmetin götürülmesi, 3. Öncelikli amaç olarak %50,00'si (11 kişi) piyasaya kaliteli ürün sunulması, 4. Öncelikli amaç olarak da %54,55'i (12 kişi) tabi olunan mevzuatın uygulanmasını belirtmişlerdir.

Tablo 8.4 Kooperatif amaçlarının önceliklerine göre sıralanışı

Amaçlar	1. öncelik		2. öncelik		3. öncelik		4. öncelik		Toplam	
	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)
Kooperatif ilkelerinin tam olarak uygulanması	11	50,00	6	27,27	1	4,45	4	18,18	22	100,00
Ortaklara en iyi hizmetin götürülmesi	3	13,63	14	63,64	0	0,00	5	22,72	22	100,00
Piyasaya kaliteli ürün sunulması	8	36,37	2	9,09	11	50,00	1	4,45	22	100,00
Tabi olunan mevzuatın uygulanması	0	0,00	0	0,00	10	45,55	12	54,55	22	100,00
TOPLAM	22	100,00	22	100,00	22	100,00	22	100,00	22	100,00

8.1.6 Kooperatifçilik ilkelerinin uygulanması

Kooperatif ilkelerinin neler olduğu, ilk kez bilimsel olarak ancak, 1937 yılında saptanmıştır. International Cooperative Alliance (ICA) tarafından 1995 yılında Manchester Kongresinde bugün geçerli olan kooperatif ilkeleri belirlenmiştir. Bu ilkeler; gönüllülük ve serbest giriş, ortakların demokratik yönetimi, ortakların ekonomik katılımı, özerklik ve bağımsızlık, kooperatifler arası işbirliği, eğitim öğretim ve bilgilendirme ve toplumsal sorumluluk şeklinde sınıflandırılmaktadır (Mülayim 1999).

Gönüllülük ve serbest giriş: Kooperatifler gönüllü kuruluşlar olup, hizmetlerinden yararlanabilecek ve kooperatif ortaklığının sorumluluklarını kabul eden herkese, cinsel, sosyal, ırksal, siyasal ve dinsel ayırım gözetilmeksizin açıktır (Mülayim 1999). Zeytin ve zeytinyağı üretimi yapan herkes Tariş Zeytin ve Zeytinyağı birliğine ortak olmaktadır. Ortak olmak isteyenlere herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır. Piyasada ürününü daha cazip fiyatla satma şansına sahip olan üreticiler kooperatife ortak olmak istememektedir.

Tablo 8.5 Kooperatiflerde ortakların gönüllülük ve serbest giriş ilkesini uygulaması

Uygulama	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)
Tam	12	54,55
Kısmen	4	18,18
Hiç	6	27,27
TOPLAM	22	100,00

Gönüllülük ve serbest giriş ilkesinin uygulanıp uygulanmadığı sorusunu, incelenen 22 birim kooperatif yöneticisinin % 54,55'i (12 kişi) tam, % 18,18'i (4 kişi) kısmen uyguladığını, %27,27'si (6 kişi) ise hiç uygulanmadığı şeklinde cevaplandırmışlardır (Tablo 8.5). Kooperatifçiliğin en önemli ilkelerinden olan gönüllülük ve serbest giriş ilkesinin tam olarak uygulanmasının, Ege bölgesi gibi okuma yazma ve kooperatifçilik kültürü yüksek olan bir bölgede beklenenden düşük düzeyde kaldığı tespit edilmiştir.

Ortakların demokratik yönetimi: Kooperatifler demokratik kuruluşlardır. Bu nedenle, kooperatiflerin yönetim ve denetimi, ortaklar tarafından demokratik bir biçimde yapılmaktadır.

Kooperatiflerde en önemli ilkelerden birisi, demokratik yönetim yani bir ortağa bir oy ilkesidir, bu nedenle kooperatiflerde yönetimin ortaklara ve çalışanlara karşı otoriteyi olumsuz motivasyona değil, ortağın kendi kooperatifi için çalıştığı fikrini veren liderliğe dayanmalıdır (İnan 1984).

Tablo 8.6 Kooperatiflerde demokratik yönetim ilkesinin uygulanması

Uygulanma durumu	Yönetici sayısı (adet)	Oran(%)
Tam	17	77,27
Kısmen	5	22,73
TOPLAM	22	100,00

İncelenen 22 birim kooperatif yöneticisinin %77,27'si (17 kişi) ortakların demokratik yönetim ilkesini tam olarak, % 22,73'ü (5 kişi) ise kısmen uyguladığını belirtmişlerdir (Tablo 8.6). Kooperatiflerin

demokratik yönetim ve denetiminin ortaklar tarafından yapılması ilkesinin uygulanma oranının yüksek olarak tespit edilmesi demokratik kooperatifçilik yönünden önemlidir.

Ortakların ekonomik katılımı: Bu ilkeye göre ortaklar, kooperatif sermayesine adil bir biçimde katılırlar ve kooperatif sermayesini demokratik olarak kontrol ederler. Genellikle kooperatif sermayesinin bir bölümü kooperatifin ortak mülkiyetindedir. Ortaklar kooperatife ortaklık koşulu olarak yatırdıkları ortaklık paylarına karşılık, şayet faiz veriyorsa, sınırlı oranda bir faiz alırlar. Diğer taraftan ortaklar, işletme fazlalarını şu amaçlardan herhangi birine, ikisine veya tümüne tahsis edebilirler: a) kooperatifi geliştirmek için dağıtılamayan yedek akçe oluşturma (asgari bir kısmı); b) ortakları kooperatifle alışverişleri oranında yararlandırma (ortaklara risturn verme); c) ortaklara uygun bulunan ve onaylanan diğer faaliyetlerin desteklenmesi gerekmektedir (Mülayim 1999).

Tablo 8.7 Kooperatiflerde ekonomik katılım ilkesinin uygulanması

Uygulanma durumu	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)
Tam	5	22,73
Kısmen	17	77,27
TOPLAM	22	100,00

Birim kooperatif yöneticilerinin %22,73'ü (5 kişi) ortakların ekonomik olarak katılımı ilkesinin tam olarak uygulandığını belirtirken, %77,27'si (17 kişi) ise kısmen uygulandığını belirtmişlerdir (Tablo 8.7).

İnan'a göre; ortağın ekonomik katılımı, eğitim ve araştırma ve kooperatifler arası işbirliği ilkeleri ülkemizdeki tarım kooperatiflerinde genelde uygulanmaz iken, AB üye ülkelerin kooperatiflerinde belirtilen ilkelere çok önem verilmektedir. AB ülkelerinin hemen tamamında kooperatifçilik eğitimi ve araştırması yapan bir çok araştırma ve eğitim merkezi bulunmaktadır (İnan 2004).

Özerklik ve bağımsızlık: Kooperatifler, ortakları tarafından, yönetilen özerk (otonom) ve karşılıklı yardıma dayanan bağımsız kuruluşlardır.

Tablo 8.8 Kooperatiflerde özerklik ve bağımsızlık ilkesinin uygulanması

Uygulanma durumu	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)
Tam	3	13,63
Kısmen	16	72,74
Hiç	3	13,63
TOPLAM	22	100,00

İncelenen 22 birim kooperatif yöneticisinin %13,63'ü (3 kişi) özerklik ve bağımsızlık ilkesinin tam olarak, % 72,74'ü (16 kişi) kısmen uygulandığını, %13,63'ü (3 kişi) ise hiç uygulanmadığını belirtmişlerdir (Tablo 8.8).

Kooperatifler arası işbirliği: Kooperatifler, ortaklarına daha etkin bir biçimde hizmet edebilmek ve tümüyle kooperatifçilik hareketini güçlendirebilmek için diğer kooperatiflerle yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde işbirliği yaparlar.

Tablo 8.9 Kooperatifler arası işbirliği ilkesinin uygulanması

Uygulama durumu	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)
Tam	8	36,36
Kısmen	10	45,46
Hiç	4	18,18
TOPLAM	22	100,00

İncelenen 22 birim kooperatif yöneticisinin %36,36'sı (8 kişi) kooperatifler arası işbirliği ilkesinin tam olarak, % 45,46'sı (10 kişi) kısmen uygulandığını, %18,18'i (4 kişi) ise hiç uygulanmadığını belirtmişlerdir (Tablo 8.9).

Eğitim, öğretim ve bilgilendirme: Kooperatifler, kendi ortaklarına, seçilmiş ve atanmış yöneticilerine ve personeline, kooperatiflerinin gelişmesine etkin bir biçimde katkıda bulunabilmeleri için eğitim ve öğretim imkanı sağlarlar. Kooperatifler, kooperatifçiliğin yapısı ve yararları hakkında genel kamuoyunu özellikle de gençleri ve toplumun kamuoyu önderlerini bilgilendirirler (Mülayim 1999).

Tablo 8.10 Kooperatiflerde eğitim, öğretim ve bilgilendirme ilkesinin uygulanması

Uygulanma durumu	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)
Tam	6	27,27
Kısmen	13	59,10
Hiç	3	13,63
TOPLAM	22	100,00

Birim kooperatif yöneticilerinin %27,27'si (6 kişi) eğitim, öğretim ve bilgilendirme ilkesinin tam olarak, % 59,10'u (13 kişi) kısmen uygulandığını, %13,63'ü (3 kişi) ise hiç uygulanmadığını belirtmişlerdir (Tablo 8.10).

Kooperatif çalışanları; kooperatif muhasebesi, vergilendirme, işletmecilik bilgileri ile, kooperatif yöneticileri ise, üst örgütlenme bilincinin geliştirilmesi, ortak kooperatif ilişkisinin geliştirilmesi çabaları konusunda ve kooperatif işletmeciliği konusunda bazı temel bilgilerle donatılmalıdır (Yercan 2005).

Birim kooperatif tarafından ortaklarına belli zamanlarda kooperatifçilik ve yetiştiricilik konusunda eğitim programları düzenlenmektedir. Ayrıca kooperatifin yapmış olduğu faaliyetler hakkında ortaklar toplantılarla bilgilendirilmektedir.

Toplumsal sorumluluk: Kooperatifler, ortaklarınca onaylanan politikalar aracılığıyla içinde yaşadıkları toplumun sürdürülebilir kalkınması için çalışırlar.

Tablo 8.11 Kooperatiflerde toplumsal sorumluluk ilkesinin uygulanması

Uygulanma durumu	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)
Tam	8	36,36
Kısmen	10	45,46
Hiç	4	18,18
TOPLAM	22	100,00

İncelenen 22 birim kooperatif yöneticisinin % 36,36'sı (8 kişi) kooperatifte toplumsal sorumluluk ilkesinin tam olarak, % 45,45'i (10 kişi) kısmen uygulandığını, %18,18'i (4 kişi) ise hiç uygulanmadığını belirtmişlerdir (Tablo 8.11).

Özüdoğru tarafından Trakya'da yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre; kooperatif ortaklarının %33,05'inin gönüllülük ve serbest giriş ilkesi ile ortakların demokratik yönetim ilkesinden, %29,66'sının ise ortakların ekonomik katılımı ilkelerinden haberdar olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca ortakların %79,66 gibi önemli bir kısmının özerklik ve bağımsızlık ilkesi, toplumsal sorumluluk ilkesinden haberdar olmadığını bildirmektedir (Özüdoğru 2004).

Trakya bölgesinde tarım kooperatiflerinde yapılan bir çalışmanın sonuçlarına göre; anket yapılan yöneticiler kooperatiflerinde genel olarak, ortağın demokratik yönetimi, gönüllülük ve açık ortaklık, bağımsızlık ve özerklik ile ortağın ekonomik katılımı ilkelerinin uygulandığını belirtmişlerdir. İlkeler arasında sadece eğitim, öğretim ve bilgilendirme ilkesinin çok az uygulandığını, kooperatifler arası işbirliği ve toplumsal sorumluluk ilkelerinin ise bazen uygulandığını ifade etmişlerdir (Özdemir ve Başaran 2004).

8.1.7 Genel Kurul'a katılım durumu

Genel Kurul bütün ortakları temsil eden en etkili organdır. Genel Kurul olağan ve gerektiğinde olağanüstü olarak toplanır. Olağan toplantının her hesap devresi sonundan itibaren 6 ay içinde ve en az bir defa yapılması zorunludur (Mülayim 1999).

Tablo 8.12 Kooperatiflerde ortakların Genel Kurul'a katılım oranları

Katılım durumu (%)	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)
0-20	2	09,09
20-40	3	13,63
40-60	6	27,28
80-100	11	50,00
TOPLAM	22	100,00

Birim kooperatif yöneticilerinin %50'si (11 kişi) kooperatif ortaklarının Genel Kurul'a katılım oranının % 80-100 arasında olduğunu, %27,28'i (6 kişi) %40-60 arasında olduğunu, %13,63'ü (3 kişi) %20-40 arasında olduğunu, % 09,09'u (2 kişi) ise %0-20 arasında katılım olduğunu belirtmişlerdir (Tablo 8.12).

Ayrıca, incelenen 22 birim kooperatif yöneticisinin %45,45'i kooperatif ortaklarının Genel Kurul'a katılımının yeterli, %54,55'i ise yeterli olmadığını belirtmişlerdir.

Yöneticiler tarafından ortakların Genel Kurul'a katılmama nedenleri olarak; Genel Kurul zamanı ortakların köyde, belde ve ilçede bulunmaması, başka işlerinin olması, kooperatife karşı taahhüt ettiği ürünü ve/veya ortaklık payını ödememesini belirtmişlerdir. Yöneticilerin ortakların Genel Kurul'a katılımının daha fazla olması için ortakları Genel Kurul'un önemi hakkında bilgilendirdiklerini ifade etmişlerdir.

Ertan (2001) yapmış olduğu çalışmada; ortakların kooperatif Genel Kurul'una katılım sayısını yöneticilerin %77,00'inin yetersiz bulduğunu, %23,00'ünün ise yeterli bulduğunu bildirmiştir.

Kooperatif ve birliklerin organları Genel Kurul, Yönetim Kurulu ve Denetim Kurulu'dur. Yönetim kurulu üyeleri ve yedekleri genel kurula katılma hakkına sahip olanlar arasından seçilir. İncelenen kooperatiflerde, kooperatif ve birliklerin en önemli organı olan Genel Kurul'a katılım oranının düşük olması ortakların yönetime çok önem vermediklerinin bir göstergesidir.

Dernek ve arkadaşları tarafından Isparta'da tarımsal amaçlı kooperatiflerle ilgili olarak yapılan bir çalışmada; yöneticilerin ortakların Genel Kurul'a katılım durumlarının %32.00 oranında yeterli olduğunu, %68.00'i ise ortakların Genel Kurul'a katılımının yeterli olmadığını belirterek Genel Kurul'a ilginin artması gerektiğini, bunun için de devletin ortaklığı teşvik etmesi ve yatırımları desteklemesi, ortaklara kooperatif eğitimi verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir (Dernek vd. 2004).

8.1.8 Birliğin faaliyetlerinden memnuniyet durumu ve beklentiler

Kooperatiflerin oluşturduğu birliğin, kooperatiflere yeni tesisler kurmak, mevcut tesislerin modernizasyonunu gerçekleştirmek, kooperatif faaliyetlerine teknik ve mali katkıda bulunmak gibi birtakım faaliyetleri vardır.

İncelenen 22 adet birim kooperatif yöneticisinin %90,90'ı (20 kişi) birlik faaliyetlerinden memnun olduğunu, %9,10'u (2 kişi) ise yatırımlar için destek alınamaması, özerkliğin birlik kooperatif ilişkilerine yansımaması gibi nedenlerle birlik faaliyetlerinden memnun olmadıklarını belirtmişlerdir (Tablo 8.13). Birlik faaliyetinden memnun olanlar ise, birliğin yapmış olduğu yatırımlardan, vermiş olduğu teknik hizmetten, ürün geliştirme ve pazarlama faaliyetleri gibi nedenlerden dolayı memnuniyetlerini ifade etmişlerdir.

Tablo 8.13 Kooperatif yöneticilerinin birlik faaliyetinden memnun olma durumu

Memnuniyet durumu	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)
Evet	20	90,90
Hayır	2	09,10
TOPLAM	22	100,00

Özüdoğru'nun Köy-Koop Kırklareli Birliğinde yapmış olduğu çalışmadan elde ettiği bulgulara göre, kooperatif yöneticilerinin %80,00'inin birliğin faaliyetlerinden memnun oldukları anlaşılmaktadır (Özüdoğru 2004).

8.1.9 Kooperatifte çalışan sayısı

Kooperatifler, faaliyetlerini, müdür, muhasebeci, memur ve işçi olmak üzere değişik vasıflarda elemanlar çalıştırarak sürdürmektedirler. İncelenen 22 kooperatifte yaklaşık 210 kişi çalışmaktadır. Bu sayı kooperatiflerin daimi çalışanları olup, kampanya döneminde alınan geçici işçilerle bu sayı daha da artmaktadır.

Tablo 8.14 Kooperatiflerde çalışanların sayısal dağılımı

Çalışanların sayı aralıkları	Kooperatif sayısı (adet)	Oran (%)
0-5	4	18.18
6-10	11	50.00
11-15	7	31.82
TOPLAM	22	100,00

İncelenen birim kooperatiflerin %18,18'inde çalışan sayısı 0-5 kişi arasında, %50,00'sinde 6-10 kişi arasında, %31,82'sinde ise 11-15 kişi arasında değişim göstermektedir (Tablo 8.14). Her kooperatifte bir müdür, bir muhasebeci ve biri memur olmak üzere kooperatife bağlı işletmenin büyüklüğü ve faaliyetine göre çalışan personel sayısı değişmektedir.

8.1.10 Devlet tarafından sağlanan ve gerek duyulan teşvikler

Türkiye'de, şahıslar, sermaye şirketleri, dernekler, vakıflar vb. gibi kooperatiflerin yapmış olduğu yatırımlara da ilgili mevzuatlar çerçevesinde her dönem devlet yardımları sağlanmıştır. Belirli yıllarda nakit (kredi, hibe vb.) olmak üzere gayri nakit (yatırım indirimi, KDV desteği ve/veya istisnası ve vergi, resim ve harç istisnası) devlet yardımları uygulanmıştır.

Tablo 8.15 Kooperatif yöneticilerinin devlet tarafından sağlanan teşviklerin yeterlilik durumu ile ilgili görüşleri

Teşviklerin yeterlilik durumu	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)
Teşvikler yeterli	10	45,45
Teşvikler yeterli değil	7	31,82
Teşvikler kısmen yeterli	5	22,73
TOPLAM	22	100,00

Dernek ve arkadaşlarına göre; kooperatiflerden beklenen başarının elde edilmesi için devletin kooperatiflere desteklerini artırarak sürdürmesi gerekmektedir (Dernek vd. 2004).

İncelenen 22 adet birim kooperatif yöneticisinin %45,45'i (10 kişi) devlet tarafından sağlanan teşviklerin yeterli olduğunu, %31,82'si (7 kişi) devlet tarafından sağlanan teşviklerin yeterli olmadığını, %22,73'ü (5 kişi) ise devlet tarafından sağlanan teşviklerin kısmen yeterli olduğunu belirtmişlerdir (Tablo 8.15).

Devlet tarafından sağlanan teşviklerin yeterli olmadığını söyleyen birim kooperatif yöneticilerine, hangi teşviklere ihtiyaç duyulduğu konusunda düşünceleri sorulmuş olup, alınan cevaplar aşağıda verilmiştir.

Devlet tarafından sağlanan desteklerin yeterli olmadığını ifade eden 22 adet birim kooperatif yöneticisinin 7'si (%31,82) ek kontinü tesis kurulması, gümrük muafiyeti uygulanması, kapasite artırımı yatırımı, vergi indirimi, düşük faizli kredi sağlanması ve üreticiye üretim konusunda teknik destek sağlanması konusunda teşviğe ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir.

8.1.11 Teşviklerin yatırım kararlarını etkileme durumu

Devlet yardımları, belirli ekonomik faaliyetlerin diğer ekonomik faaliyetlere göre daha fazla ve daha hızlı gelişmesini sağlamak için kamu tarafından değişik yöntemlerle uygulanan destek, özendirme ve yardım olarak düşünülmektedir.

Kooperatiflerin devlet yardımı almak için müracaatlarında izledikleri yol; her bir kooperatifin konuyu kendi Yönetim Kurullarında görüşüp karar alındıktan sonra birliğin onayına sunulması şeklindedir. Birlik birim kooperatifin teklifini Yönetim Kurulu'nda görüşerek karara bağlar.

Tablo 8.16 Yöneticilere göre teşviklerin yatırım kararlarına etki durumu

Yatırım kararlarına etki	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)
Kararlara etkili	13	59,09
Kararlara etkisiz	9	40,91
TOPLAM	22	100,00

İncelenen 22 adet birim kooperatif yöneticisinin %59,09'u (13 kişi) teşviklerin yatırım kararını etkilediğini, %40,91'i (9 kişi) ise teşviklerin yatırım kararını etkilemediğini belirtmişlerdir (Tablo 8.16). Teşviklerin yatırım kararlarını etkilemediğini belirten yöneticiler, söz konusu yatırımlara karar verilirken ilk etapta devlet yardımlarının hiç düşünülmediğini, ancak uygulanan devlet yardımlarından da yararlandığını belirtmişlerdir.

8.1.12 Birlik yatırımlarının faaliyetleri etkileme durumu

Birliğin yapmış olduğu yatırımların kooperatiflere olan etkisi incelenmiş olup, 22 adet birim kooperatif yöneticisi, birliğin yaptığı yatırımların kooperatiflerin faaliyetleri üzerindeki etkilerini aşağıdaki şekilde belirtmişlerdir (Tablo 8.17).

Tablo 8.17 Birliğin yapmış olduğu yatırımların kooperatife etki durumu

Etki durumu	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)
Ürün fiyatlarına	8	36,37
Hammaddenin işlenmesine	10	45,45
Girdi temin edilmesine	2	09,09
Teknik yardım yapılmasına	2	09,09
TOPLAM	22	100,00

İncelenen 22 birim kooperatifin yöneticisinin % 45,45'i (10 kişi) birliğin yapmış olduğu yatırımların hammaddenin işlenmesine, % 36,37'si (8 kişi) ürün fiyatlarına, % 09,09'u (2 kişi) girdi temin edilmesine, % 09,09'u (2 kişi) ise teknik yardım yapılmasına en büyük etkinin olduğunu belirtmişlerdir.

8.2 Birlik İşletmelerinin Yöneticilerine (Ürün İşleyen İşletmelerin Yöneticileri) Ait Anket Formlarının Değerlendirilmesi

8.2.1 Yöneticilerin yaş ve cinsiyet durumlarına göre dağılımı

Birlik işletmelerinin yöneticileri, Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği tarafından atanmaktadır. Birlik işletmelerinin yöneticilerinin yaş ve cinsiyete göre dağılımı Tablo 8.18'de gösterilmiştir.

İncelenen birim kooperatiflerin, ürün işleyen işletme yöneticilerinin 5 adedi kadın olup, tamamı 30-40 yaş grubundadır. Bütün yöneticiler içindeki payları ise % 22,73'dür. Erkek yöneticilerin sayısı 17 olup, bütün yöneticiler içindeki payları ise % 77,27'dir (Tablo 8.18).

Tablo 8.18 Yöneticilerin yaş ve cinsiyet durumuna göre dağılımı

Yaş	Erkek yön. sayısı (adet)	Erkek yön. oranı (%)	Kadın yön. sayısı (adet)	Kadın yön. oranı (%)	Toplam
30-40	4	18,18	5	22,73	9
41-50	9	40,91	-	-	9
51-60	4	18,18	-	-	4
TOPLAM	17	77,27	5	22,73	22

Yaş gruplarının incelenmesinden de, 30-40 yaş grubunda 9, 41-50 yaş grubunda 9 ve 51-60 yaş grubunda ise 4 yöneticinin olduğu belirlenmiştir.

Karlı tarafından Harran ovasında yapılan bir araştırmada; işletme yöneticilerinin %55,32'sinin 31-50 yaş grubunda olduğu ortaya konulmuştur (Karlı ve Çelik 2003).

Demir tarafından Ankara'da yapılan bir araştırmada; bölge birliğinde yöneticilik yapan müdürün 41 yaşında, 16 yıllık hizmete sahip olduğu bildirilmiştir (Demir 2003).

8.2.2 Birim kooperatiflerin kuruluş yıllarına göre dağılımı

İncelenen 22 birim kooperatifin kuruluş yıllarına göre dağılımı Tablo 8.19'de verilmiştir. İncelenen 22 birim kooperatifin, 6 adedinin (%27,27) 1940-1950 döneminde, 5 adedinin (%22,72) 1951-1960 döneminde, 3 adedinin (%13,64) 1961-1970 döneminde, 2 adedinin (%9,09) 1971-1980 döneminde 3 adedinin (%13,64) 1981-1990 döneminde, 2 adedinin (%9,09) 1991-2000 döneminde ve 1 adedinin ise 2001- 2003 döneminde kurulduğu tespit edilmiştir. Söz konusu birim kooperatiflerin yarısı 1960 yılından önce kurulmuş olup, diğer yarısı ise 1961-2003 yılları arasında kurulmuştur.

Tablo 8.19 Birim kooperatiflerin kuruluş yıllarına göre dağılımı

Yıl aralıkları	Kooperatif sayısı (adet)	Oran (%)
1940-1950	6	27,27
1951-1960	5	22,72
1961-1970	3	13,64
1971-1980	2	9,09
1981-1990	3	13,64
1991-2000	2	9,09
2001-2003	1	4,55
TOPLAM	22	100.00

8.2.3 Yöneticilerin görev yürütme süresi

Birlik işletmelerinin yöneticilerinin görev yürütme süreleri Tablo 8.20’de verilmiştir. Yapılan incelemede, birlik işletmelerinin yöneticilerinin 15 adedi 1-5 yıl, 4 adedi 6-10 yıl, 1 adedi 11-16 yıl ve 2 adedi de 16 yıl ve daha fazla sürede mevcut görevini sürdürmektedir (Tablo 8.20). Yöneticilerin %68,18’i 1-5 yıl arasında mevcut görevini sürdürmektedir. Yöneticilerin büyük çoğunluğunun 1-5 yıl arasında mevcut görevde bulunmasının kooperatiflerin ve birliklerin yeniden yapılandırılması programı çerçevesinde emeklilik süresi dolmuş olan personelin emekliye sevk edilmesi suretiyle deneyimli personel sayısındaki azalma ile ilişkilidir.

Tablo 8.20 Yöneticilerin görev yürütme sürelerine göre dağılımı

Mevcut görev süresi (yıl)	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)
1-5	15	68.18
6-10	4	18.18
11-16	1	4.55
+16	2	9.09
TOPLAM	22	100.00

8.2.4 Yöneticilerin eğitim ve meslek durumları

Yapılan incelemede, birlik işletme yöneticileri içinde ilköğretim mezunu yönetici tespit edilmemiştir. Orta öğretim mezunu yöneticilerin sayısının 9 adet (%40,91), yüksek öğretim mezunlarının sayısının ise 13 adet (%59,09) olduğu belirlenmiştir. Orta öğretim mezunlarının 8 adedi memur , 1 adedi diğer mesleklerde, yüksek öğretim mezunlarının 7 adedi memur ve 6 adedi de diğer mesleklere mensuptur.

Meslek dağılımının incelenmesinden de, 15 (%68,18) yöneticinin memur, 7 adedinin de (%31,82) serbest meslek, çiftçi gibi diğer mesleklere mensup olduğu tespit edilmiştir (Tablo 8.21).

Tablo 8.21 Yöneticilerin meslek ve eğitim durumlarına göre dağılımı

Eğitim durumu	Memur	Emekli	Diğer (Serbest meslek, çiftçi vb.)	Toplam (adet)	Oran (%)
İlköğretim	-	-	-	-	
Orta öğretim	8	-	1	9	40,91
Yüksek öğretim	7	-	6	13	59,09
TOPLAM	15	-	7	22	100,00
Oran (%)	68,18	-	31,82	100,00	

Demir (2003), yapmış olduğu çalışmada; kooperatif yöneticilerine uyguladığı ankette atanmış olan kooperatif yöneticilerinin (müdür, muhasebeci vb.) tamamının lise ve yüksek okul mezunu olduklarını buna karşılık seçilmiş kooperatif yöneticilerinin tamamının ilköğretim ve orta okul mezunu olduklarını ortaya koymuştur.

8.2.5 Birlik işletmelerinin amaçlarının önceliklerine göre sıralanışı

4572 sayılı yasanın 1. maddesinde Tarım Satış Kooperatiflerinin amacı, üreticilerin “karşılıklı yardım dayanışma ve kefalet suretiyle mesleki faaliyetleri ile ilgili ihtiyaçlarını sağlamak, ürünlerini daha iyi şartlarla değerlendirmek ve ekonomik menfaatlerini korumak” olarak belirtilmiştir (Anonim 2000b).

İncelenen 22 adet birlik işletme yöneticisinin %63,64’ü (14 kişi) ortaklara en iyi hizmetin götürülmesini, %36,36’sı (8 kişi) ise piyasaya kaliteli ürün sunulmasını birliğin 1. amacı olarak belirtmişlerdir (Tablo 8.22).

Özüdoğru (2004) tarafından yapılan bir çalışmada; birliğin amaçları arasında ilk sırayı ortaklarına en yüksek faydayı sağlamak, ikinci sırayı kooperatif işletmenin başarısını artırmak, üçüncü olarak da birlik çalışanlarını ve birim kooperatifleri teşvik ederek kooperatiflerin ortak sayısını artırmak ve piyasada daha güçlü hale gelmesi gerektiği belirtilmiştir.

Tablo 8.22 Birliğin amaçlarının önceliklerine göre sıralanması durumu

Amaçlar	1. öncelik		2.öncelik		3. öncelik		Toplam	
	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)
Ortaklara en iyi Hizmetin götürülmesi	14	63,64	0	0,00	8	36,36	22	100,00
Piyasaya kaliteli Ürün sunulması	8	36,36	11	50,00	3	13,63	22	100,00
Tabi olunan Mevzuatın uygulanması	0	0,00	11	50,00	11	50,00	22	100,00
TOPLAM	22	100,00	22	100,00	22	100,00	22	100,00

8.2.6 Birliğin tabi olduğu mevzuatın işletmelere yönelik yatırımlara etkisi

Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin çalışma konuları 4572 sayılı yasada “kooperatif ve birlikler, ortakların ve gerektiğinde diğer üreticilerin ürünlerini daha iyi şartlarla değerlendirmek, mesleki faaliyetleri ile ilgili ihtiyaçlarını karşılamak ve ekonomik menfaatlerini korumak konularında çalışırlar” olarak belirtilmiştir (Anonim 2000b).

İncelenen 22 birlik işletme yöneticisinin % 100’ü birliğin tabi olduğu mevzuatın işletmelere yönelik yatırımlara etkisinin olumlu olduğunu belirtmiş olup, nedenlerini şu şekilde açıklamışlardır:

- 1.İşletme faaliyeti sonucu oluşan karlara vergi muafiyeti olması ve bu karların yatırımda kullanılabilmesi,
- 2.Piyasa şartlarını daha iyi takip edebilmesi, rekabetin oluşturulması,
- 3.Yatırımlarla ilgili her türlü desteği alabilmesine olanak sağlaması,
- 4.Muafiyetler, istisnalar ve desteklemelerin yeni yatırımların oluşumuna katkıda bulunması,
- 5.Birlikte hareket, uyum, koordinasyon ve yeknesaklık gibi nedenlerle olumlu etkilemesi,
- 6.Özerkleşmeyle beraber alınan kararların Bakanlık iznine tabi olmadan uygulanması.

Ertan (2001) çalışmasında; birlik yöneticilerinin %61.00’inin faaliyetleri bakımından tabii oldukları mevzuat hükümlerini gereği gibi yerine getirebildiklerini, %39.00’unun ise aksini ifade ettiğini ortaya koymuştur.

8.2.7 Devlet tarafından yatırımlar için sağlanan teşviklerin yeterlilik durumu

Devlet, yörelere ve sektörlere göre değişmekle birlikte belirli büyüklükteki yatırımları değişik şekillerde teşvik etmektedir. Söz konusu teşvikler, yatırım indirimi, KDV istisnası, gümrük vergisi ve toplu konut fonu istisnası, bütçe kaynaklı kredi ve vergi, resim ve harç istisnası olarak uygulanmaktadır.

Tablo 8.23 Devlet tarafından yatırımlar için sağlanan teşviklerin yeterlilik durumu

Teşviklerin yeterlilik durumu	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)
Teşvikler yeterli	10	45,45
Teşvikler yeterli değil	12	54,55
TOPLAM	22	100,00

İncelenen 22 adet birim kooperatif yöneticisinin %45,45’i (10 kişi) devlet tarafından yatırımlar için sağlanan teşviklerin yeterli olduğunu, %54,55’i (12 kişi) ise sağlanan teşviklerin yeterli olmadığını belirtmişlerdir (Tablo 8.23).

Devlet tarafından yatırımlar için sağlanan teşviklerin yeterli olmadığını belirten yöneticiler; düşük faizli kredi, bürokratik kolaylıklar, vergi ve sigorta indirimi ve muafiyeti sağlanmasına, kooperatiflerin faaliyet alanına giren tüm yatırımların kaliteli ve verimli üretim için zirai projelerle desteklenmesi gerektiğine, ürünün yerinde işlenmesine, yeni açılacak olan işletmelerin kapasitelerinin artırılmaları gerektiğine, uygulamalı üretici bilgilendirme projelerinin ve nakliye aracı alımlarının desteklenmesi gerektiğine, yatırım indiriminin arttırılması ve enerji desteği sağlanmasına ihtiyaçları olduğunu belirtmişlerdir.

Tarış Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatiflerine verilen teşvik belgelerinde vergi muafiyeti (yatırım indirimi), KDV istisnası ve/veya KDV desteği ile gümrük vergisi ve toplu konut istisnası yer

almaktadır. Yöneticilerin devletin sağladığı devlet yardımları ve uygulamaları konusunda bilgi eksikliğinin olduğu tespit edilmiştir.

Zeytinyağı yatırımları ülkemizde daha çok pilot tesis niteliğinde kontinü tesis olarak yapılmaktadır. Söz konusu tesisler tamamen yerli makinelerden oluşabildiği gibi, tamamen ithal makinelerden de oluşmaktadır.

İncelenen 22 adet birlik işletmeleri yöneticilerinin tamamı yapılan yatırımların zeytinyağı üretim maliyetlerini düşürücü yönde etkisi bulunduğunu bildirmişlerdir.

Yapılan yatırımların daha çok ithal makinelere yapılması ve bu yatırımın dünyada kullanılan en son teknolojilere uygun olması, yöneticilerin zeytinyağı üretim maliyetlerindeki düşüşü bizzat görmeleri sonucunda, sorulan soruya olumlu yönde cevap vermelerine neden olmuştur.

8.2.8 Teşviklerin yatırım kararlarına etkisi

Devletin uyguladığı teşvikler, yatırımların maliyetini düşürücü ve yatırımların verimliliğini artırıcı etkiye sahip olup, bugün az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde devletin sosyal ve ekonomik amacına ulaşmada yaygın olarak kullanılan en önemli araçlardan bir tanesidir.

Tablo 8.24 Teşviklerin yatırım kararlarına etki durumu

Etki durumu	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)
Evet	14	63,64
Hayır	4	18,18
Kısmen	4	18,18
TOPLAM	22	100,00

İncelenen 22 adet birlik işletme yöneticisinin %63,64'ü (14 kişi) devlet tarafından sağlanan teşviklerin yatırım kararını etkilediğini, % 18,18'i (4 kişi) teşviklerin yatırım kararını etkilemediğini, %18,18'i (4 kişi) ise teşviklerin yatırım kararını kısmen etkilediğini belirtmişlerdir (Tablo 8.24). Birlik yöneticilerinden mevcut teşviklerin yatırım kararına olumlu etkisi bulunduğunu belirtenler, mevcut sistemdeki makine ve teçhizat için uygulanan KDV istisnası, gümrük muafiyeti ve yatırım indiriminin (vergi muafiyeti) yeterli olabileceğini ifade etmişlerdir. Mevcut teşviklerin yatırım kararlarına etki etmediğini söyleyen yöneticiler ise, uygulanan teşvik unsurlarının sadece istisnalardan oluştuğunu, finansal problemleri olan kooperatiflerin mutlaka nakit (hibe veya düşük faizli kredi) teşvik unsurları ile desteklenmesinin özellikle kooperatifçiliğin gelişimi ve verimliliğine faydası olacağını ifade etmişlerdir.

8.2.9 Teşviklerin ihracatı artırıcı etkisi

Tariş, özellikle son yıllarda, hem dökme hem de ambalajlı ve markalı olarak zeytinyağı ihracatında önemli bir yer tutmaktadır.

Tablo 8.25 Teşviklerin ihracat kararına etki durumu

İhracat kararına etki	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)
Karara etkili	19	86,36
Karara etkisiz	3	13,64
TOPLAM	22	100,00

İncelenen 22 adet birlik işletme yöneticisinin %86,36'sı (19 kişi) teşviklerin ihracat kararını etkilediğini, %13,64'ü (3 kişi) ise teşviklerin ihracat kararını etkilemediğini belirtmişlerdir (Tablo 8.25). Teşviklerin İhracat kararını etkilediğini söyleyen yöneticiler, devlet tarafından sağlanan teşviklerin maliyeti düşürdüğünden rekabet şanslarının daha iyi olduğunu ve teşviklerle yapılan yatırımlarla üretilen ürünlerin kalitesinin daha yüksek olduğunu düşünmektedirler. Teşviklerin İhracat kararını etkilemediğini söyleyen yöneticiler ise eğer pazar araştırması iyi yapılırsa, ürünün de kaliteli olması durumunda, ihracatın daha kolay olacağını teşviklerin bu konuda bir amaç olmayıp araç olacağını vurgulamışlardır.

2000-2001 sezonunda, Tariş'in zeytinyağı ihracatı 10.903 ton olarak Türkiye zeytinyağı ihracatının %12,00'sine, 2001-2002 sezonunda ise 12.929 ton olarak Türkiye ihracatının %46,17'sine karşılık gelmektedir. Bir önceki yıla göre bu artışın nedeni belirtilen yılda zeytinin yok yılı olması ve bu dönemde birliğin 10 adet sürekli zeytin zeytin sıkma tesisini işletmeye almasından kaynaklanmaktadır. 2002-2003 sezonunda ise Türkiye ve Tariş'in ihracat miktarları arasında bir karşılaştırma yapıldığında, Türkiye'nin toplam zeytinyağı ihracatının 54.854 ton, Tariş'in ihracatının ise 11.086 ton olarak gerçekleştiği ve Tariş'in Türkiye'nin toplam zeytinyağı ihracatında %20,00 paya sahip olduğu (dökme ambalajda %19,00, varillli ambalajda %39,00 ve kutulu ihracatta %10,00) görülmektedir (Özçelik ve Şahin 2003).

8.2.10 İhracatı arttırmak için yapılması gereken çalışmalar

Birlik işletme yöneticilerinin büyük çoğunluğu (7 kişi) ihracatı arttırmak için yapılması gerekenleri; natürel ve kaliteli zeytinyağı üretimine yer verilmesi, zeytin üreticisinin korunması, etkili promosyon yapılması, üretimde modernizasyona gidilmesi şeklinde açıklamıştır (Tablo 8.26).

Tablo 8.26 İhracatı arttırmak için yapılması gerekenler

Yapılması gerekenler	Sayı (adet)	Oran (%)
Natürel ve kaliteli zeytinyağı üretimi(1)	4	18,18
Üretimde modernizasyona gidilmesi (2)	1	4,54
Zeytin üreticisinin korunması(3)	3	13,65
Etkili promosyon yapılması(4)	2	9,09
1+2+3+4	7	31,82
1+2+4	2	9,09
1+2	1	4,54
2+3+4	2	9,09
TOPLAM	22	100,00

Diğer işletme yöneticileri ise; natürel ve kaliteli zeytinyağı üretimine yer verilmesi (4 kişi), zeytin üreticisinin korunması (3 kişi), etkili promosyon yapılması (2 kişi), üretimde modernizasyona gidilmesi (1 kişi), natürel ve kaliteli zeytinyağı üretimine yer verilmesi, etkili promosyon yapılması, üretimde modernizasyona gidilmesi (2 kişi), natürel ve kaliteli zeytinyağı üretimine yer verilmesi, üretimde modernizasyona gidilmesi (1 kişi), zeytin üreticisinin korunması, etkili promosyon yapılması, üretimde modernizasyona gidilmesi (2 kişi) şeklinde görüşlerini açıklamışlardır (Tablo 8.26).

Bu görüşler; birliğin ilerideki çalışmalarında dikkate alınması gereken hususları anlatması bakımından ilgi çekicidir. İhracatı arttırmak için natürel ve kaliteli zeytinyağı üretimine yer verilmeli diyen birlik işletme yöneticileri, artık üretimde ne üretirsem satılır mantığından ziyade, piyasa talepleri doğrultusunda üretim yapmanın gereğini işaret etmişlerdir. Üretilen mallarla ilgili olarak etkili promosyon kampanyaları yapılmasının da satışları artıracacağı birlik işletmecileri tarafından düşünülmektedir.

8.2.11 Yatırımlar için alınan teşvikler

Birlik işletme yöneticileri teşvik belgesi alınarak yapılan yatırımlar için ithal makine teçhizat için gümrük muafiyeti, yatırım indirimi, KDV ertelemesi ve KDV istisnasından yararlanıldığını ifade etmişlerdir (Tablo 8.27).

Tablo 8.27 Alınan teşviklerin konularına göre dağılımı

Kullanım alanları	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)
İthal makine teçhizat için gümrük muafiyeti ve yatırım indirimi	2	9,09
İthal makine teçhizat için gümrük muafiyeti, Yatırım indirimi, KDV ertelemesi	16	72,72
İthal makine teçhizat için gümrük muafiyeti, yatırım indirimi, fon kaynaklı kredi, ihracat teşviği	2	9,09
Gümrük muafiyeti, yatırım indirimi, fon kaynaklı kredi ve KDV ertelemesi	1	4,55
Gümrük muafiyeti, yatırım indirimi, yerli makine teşvik primi ve KDV ertelemesi	1	4,55
TOPLAM	22	100,00

Kalkınma Planları ve Yıllık programlar çerçevesinde çıkarılan teşvikler yıllara göre değişmekle birlikte, daha çok aynı teşvikleri içermektedir. Bu teşvik unsurları da ithal makine teçhizat için gümrük muafiyeti, yatırım indirimi, ithal makine ve teçhizat için KDV ertelemesi ve yerli ve ithal makineler için KDV istisnasıdır.

İşletme yöneticilerinin büyük bir çoğunluğu (16 kişi); alınan teşviklerin ithal makine teçhizat için gümrük muafiyeti, yatırım indirimi ve KDV ertelemesi şeklinde uygulandığını bildirmişlerdir (Tablo 8.27).

8.2.12 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu hakkındaki görüşler

Tarım Satış Kooperatifleri, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar geçen süre içinde değişik safhalardan geçmiş ve özellikle devletin kırsal alanda üretim faaliyetinde bulunan ve geçimini çiftçilikle sağlayan kişileri teşvik ettiği kuruluşlar arasında yer almaktadır.

Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri ile ilgili nihai amaç; bu kuruluşların gerçek sahipleri olan çiftçiler tarafından yönetileceği özerk bir yapıya kavuşturmak olduğundan bu kuruluşların yeniden yapılandırılması için gerekli çalışmalar başlatılmıştır (Er 2000).

İncelenen 22 adet birlik işletmesi yöneticisine 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkındaki Kanun'un 3. Maddesinde belirtilen "kooperatif ve birliklerin, ilk işleme hüviyetindeki işletme ve tesisleri dışında kalan sonraki üretim aşamaları için kuracakları iktisadi işletmeler, anonim şirket statüsünde ayrı bir tüzel kişilik olarak kurulup faaliyet gösterirler" ibaresi hakkında görüşleri sorulmuş olup, birim kooperatif yöneticilerinin %18,18'i (4 kişi) bu konuda görüş bildirmemiştir (Tablo 8.28).

Görüş bildiren yöneticilerin %22,75'i (5 kişi) iktisadi işletmelerin A.Ş.'ye dönüştürülmesinin uygun olacağını, %27,27'si (6 kişi) böyle bir uygulamanın üreticiye ve birliğe yararı olacağından emin olmadığını bildirirken %31,80'i (7 kişi) böyle bir uygulamanın zaten var olduğunu Zeytin A.Ş. olarak birlik işletmesinin faaliyette bulunduğunu bildirmiştir.

Tablo 8.28. 4572 sayılı kanununun 3.maddesi hakkındaki görüşler

Görüşler	Yönetici sayısı (adet)	Oran (%)
Görüşüm yok	4	18,18
A.Ş.'ye dönüştürülmesi uygundur	5	22,75
Böyle bir uygulamanın üreticiye ve birliğe yararı olacağından emin değilim	6	27,27
Böyle bir uygulama zaten var	7	31,80
TOPLAM	22	100,00

Bu verilerden; birlik yöneticilerinin kooperatif ve birlikle ilgili mevzuatı yeteri kadar takip etmediği, bu konuda yeteri kadar bilgiye sahip olmadıkları ortaya çıkmaktadır. Çünkü; yöneticilerin bir kısmı (4 kişi) bu konuda görüşlerinin olmadığını belirtirken, bir kısmı ise böyle bir uygulamanın uygun olmayacağını (6 kişi), diğerleri ise (7 kişi) böyle bir uygulamanın var olduğunu ancak uygun olmayacağını belirtmişlerdir.

Özellikle kooperatif yöneticilerinin, yasal mevzuat ile kooperatif ve birliklerin geleceği konularında bilgi sahibi olmaları ve sadece verilen görevi yerine getiren memur zihniyetinden çok özel sektör yöneticileri gibi görev ve yetki kullanabilen kişiler olması kooperatifçiliğin gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Yöneticilere ayrıca; 4572 sayılı Kanun'un Geçici 1. Maddesinin F fıkrasında belirtilen, "Birliklerin bu Kanun'un yayımı tarihi itibarıyla sahip oldukları iktisadi işletmeler, üç yıl içerisinde anonim şirkete dönüşebilir" hükmü hakkındaki görüşleri sorulduğunda yukarıda açıklanan görüşlerini tekrarlamışlardır.

İnan'a göre, 4572 sayılı yasa ile oluşturulan yeniden yapılandırma kurulunun yönetim biçimine bakıldığında özzerleştirme adı altında kooperatif işletmeleri şirketleştirilerek özel sektör işletmelerine dönüştürülecek, yani kooperatiflere devlet müdahalesi kooperatifçilik ilkelerine ters düşecektir. Bunun yanında, ülkemizdeki tarım satış kooperatifleri ve birliklerine devlet tarafından yardım yapılmaması ve birliklerin sahip olduğu işletmelerin şirketleştirilmeye çalışılmasının yanlışlığı vurgulanmıştır (İnan 2004).

8.2.13 Birim kooperatiflerin ortak sayıları ve birliğe teslim ettikleri zeytinyağı miktarları

1990-2001 yılları arasında araştırmaya dahil birim kooperatiflerdeki ortak sayılarının gelişimi Tablo 8.29'da görülmektedir. Tablodan da açıkça görüleceği üzere, kooperatif ortak sayısı yıllara göre dalgalanma göstermektedir.

Bu dalgalanmanın en önemli nedenlerinden birisi zeytinin var ve yok yıllarına bağlı olmasıdır. Özellikle 1997, 1998 yıllarında ortak sayılarındaki değişimin en önemli nedeni ise, bu yıllarda zeytinyağı arzının çok fazla olması ve birliğin piyasadaki zeytinyağı alıcılarına göre daha yüksek fiyat vermesi nedeniyle ortak sayısında artış gözlemlenmiştir. Tarış yöneticileri ile yapılan görüşmelerde seçim yıllarında da ortak sayısının arttığı ifade edilmiştir. 1997 yılında Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nca kooperatif ortağının Genel Kurul'da oy kullanabilmesi için seçim tarihinde en az 3 aylık ortak olma koşulu kaldırıldığı için belirtilen yılda ortak sayısı artmıştır.

Tablo 8.29 Kooperatif ortak sayılarının yıllara göre dağılımı (adet)

Kooperatif No	YILLAR											
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
1	549	563	563	565	571	649	89	1.092	863	864	843	837
2	404	417	425	431	435	443	458	598	636	674	992	992
3	0	0	0	0	0	0	0	187	206	254	292	350
4	443	463	462	464	492	499	591	603	1.034	1.094	1.233	1.235
5	174	215	237	266	290	328	246	365	383	406	411	411
6	1.157	1.037	1.077	1.103	1.103	1.116	1.225	1.435	1.457	1.273	1.307	1.364
7	1356	1.052	1.307	1.189	1.125	1.161	1.474	1.488	1.327	1.359	881	889
8	243	243	248	267	316	329	627	631	714	751	767	765
9	182	282	275	112	226	81	453	454	274	119	380	372
10	701	784	944	1.060	1.110	1.189	1.291	1.671	1.705	1.422	1.446	1.519
11	83	89	90	100	210	277	350	381	382	578	582	466
12	997	999	1.021	1.078	1.087	1.074	1.102	1.204	1.103	1.204	1.224	1.040
13	123	386	390	394	410	426	455	688	525	686	718	755
14	0	0	0	9	17	24	51	42	65	71	70	69
15	0	0	0	0	0	0	0	0	494	717	803	280
16	912	934	959	964	1.071	1.167	1.167	2.557	1.336	1.461	1.443	1.410
17	383	410	429	452	471	497	606	646	677	696	753	751
18	203	204	210	210	210	222	227	251	265	292	291	297
19	0	0	0	0	0	125	155	268	96	146	120	308
20	596	618	670	680	745	826	961	960	909	857	933	827
21	317	325	340	460	482	479	550	608	623	610	590	592
22	443	453	462	467	475	518	579	703	690	679	679	690
TOPLAM	9.266	9.474	10.109	10.273	10.846	11.430	12.657	16.793	15.764	16.213	16.758	16.226

Kaynak: Anonim 2005b

1998 yılında kooperatiflerin ortak sayıları güncellenmiştir. Buna göre ortaklık şartlarını yitirenler, kooperatife karşı yükümlülüklerini yerine getiremeyenler ile ölen üyelerin ortaklıkları sona erdirilmiştir. 2000 yılında çıkarılan 4572 sayılı yasaya göre belirlenen anasözleşme’de ortaklar taahhüt ettikleri ürün miktarına bağlı olarak taahhüt sermayesinde bulunmak durumundadırlar. Buldukları taahhüt sermayesinin $\frac{1}{4}$ ’ünü kooperatife ortak olurken peşin ödemek zorundadırlar. Bu husus yasadaki önceki yıllara göre yeni ortaklığı zorlaştıran bir neden olarak ortaya çıkmaktadır.

Birim kooperatiflerin yıllara göre birliğe teslim ettikleri zeytinyağı miktarı yıllar içinde değişiklik göstermektedir (Tablo 8.30). Bu değişikliğin en önemli nedeni, zeytin üretiminin var ve yok yıllarındaki üretim miktarındaki dalgalanmadan kaynaklanmaktadır. 1997 yılında bütün birim kooperatiflerin birliğe teslim ettiği zeytinyağı miktarında çok büyük bir artış gözlemlenmektedir. Bu yılda, zeytin üretiminin fazlalığından dolayı zeytinyağı arzı çok artmış, fakat piyasa talebi aynı oranda artmadığından en büyük alımı Tariş gerçekleştirmiştir.

Tablo 8.30 Birim kooperatiflerin yıllara göre birliğe teslim ettikleri zeytinyağı miktarları (ton)

Kooperatif No	YILLAR											
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
1	820	615	1.491	1.169	69	754	307	2.982	480	130	443	2.812
2	122	115	104	61	18	64	30	219	54	94	162	205
3	520	1.325	1.374	981	240	836	635	3.447	1.303	2.472	946	2.542
4	0.4	34	6	2	0.2	52	18	240	26	183	74	236
5	734	497	3.052	299	181	253	90	3.595	68	1.491	255	2.225
6	0	0	0	32	39	33	64	1.598	33	862	164	1.037
7	342	309	2.159	580	80	266	110	2.603	121	1.359	358	1.702
8	58	322	105	127	98	196	156	863	257	771	84	813
9	54	793	173	171	109	285	208	1.819	182	1.230	252	1.234
10	82	406	102	254	21	160	104	674	44	450	176	460
11	890	441	2.238	733	72	306	228	2.876	103	1.280	250	2.578
12	318	289	395	107	102	207	81	958	113	1.429	427	2.216
13	8	219	27	80	19	85	47	1.009	25	890	49	825
14	0	0	0	0	0	0	0	0	15	502	45	491
15	115	1.046	286	414	152	405	303	2.563	272	2.299	322	2.153
16	9	121	29	26	7	44	26	105	9	125	22	109
17	5	94	24	39	18	43	55	648	112	541	108	524
18	56	270	81	248	29	276	48	661	91	589	43	662
19	14	145	98	10	6	103	178	895	11	471	540	756
20	12	90	30	18	2	49	135	475	20	286	833	428
21	18	310	52	26	37	127	180	1.215	161	904	294	998
22	4	21	17	17	7	57	41	191	50	323	179	353
TOPLAM	4.161	7.462	11.843	5.394	1.305	4.601	3.044	29.633	3.550	18.681	6.026	25.359

Kaynak: Anonim 2005b

8.3 Kooperatif Ortaklarına Ait Anket Formlarının Değerlendirilmesi

8.3.1 Ortakların yaş, cinsiyet ve eğitim durumuna göre dağılımı

Yaş, Türk toplumunda çoğu zaman bireylerin kabul görmesinde, toplumda belli bir yer edinmesinde ve kendileri ile çevrelerini belli bir şekilde etkilemelerinde önem arz etmektedir (Yıldırak vd. 2003).

Ankete dahil olan ortakların yaş gruplandırılmasında; ortaklar 15-25, 26-40, 41-50, 51-65 ve 65 yaş üzeri olmak üzere gruplara ayrılmışlardır. Bu gruplandırma içinde en az sayıda ortağa 15-25 yaş grubunda (1 ortak) , en fazla ortağa ise 65 yaş grubu üzerinde (37 ortak) rastlanılmıştır (Tablo 8.31). Ayrıca 40 yaş üzerindeki yaş grubunda kooperatif ortak sayısının artış göstermesi de köylerde kooperatifleşmenin daha çok orta yaş ve üzerindeki kişiler tarafından benimsendiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu durum, gelecekte kooperatiflerde ortak sayısının azalacağı anlamına gelebilir. Gençlerin kooperatifleşmeye ilgi göstermesi gerekir.

İnan ve arkadaşları tarafından Trakya’da yapılan bir araştırmada; üretici örgütlerine ortak olanların %64,40’ının 31-50 yaş grubunda olduğu bildirilmektedir (İnan vd. 1999). Araştırılan kooperatiflerdeki ortaklarının yaklaşık %66.00’si 51 yaş ve üzeri gruptadır. Bu durum, kooperatiflerin bulunduğu kırsal alanlarda daha çok yaşlı nüfusun bulunduğunu ve bunların kooperatif ortakları olduğunu göstermektedir.

Tablo 8.31 Ortakların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş grupları	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
15-25	1	1,03
26-40	11	11,34
41-50	21	21,65
51-65	27	27,84
65+	37	38,14
TOPLAM	97	100,00

Ortaklardan 14’ü kadın, 83’ü ise erkeklerden meydana gelmektedir.

Ortaklardan 3 kişi hariç diğerleri okuma yazma bilmektedir. Okuma yazma bilen ortaklar arasında en büyük grubu 67 kişi ile (%69,07) ilkokul mezunları oluşturmaktadır. Ortaklar arasında 8 kişi (%8,25) Yüksek okul-Üniversite mezunudur (Tablo 8.32).

Tablo 8.32 Ortakların eğitim durumuna göre dağılımı

Eğitim durumu	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Okur yazar değil	3	3,09
İlkokul	67	69,07
Orta okul	7	7,22
Lise	12	12,37
Yüksek okul-Üniversite	8	8,25
TOPLAM	97	100,00

Eraktan ve arkadaşları tarafından Güneydoğu Anadolu’da yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre; deneklerin eğitim durumu ile yaşları arasında yapılan regresyon analizinde ters yönlü bir ilişki bulunmuştur. Yani yaşın artması ile eğitim düzeyi düşmektedir (Eraktan vd. 2002).

8.3.2 Kooperatife ortak olunan yıl

Kooperatifler, kişilerin tek başlarına yapamayacakları veya birlikte yapmalarında yarar görülen işleri bir araya gelerek en iyi biçimde ve maliyet fiyatına yapmaları amacıyla kurulmaktadır (Mülayim 1999). Tarımsal kooperatiflerin ortakları çiftçilerdir ve bu kooperatifler çiftçilerin ekonomik haklarını korumak için kurulur ve faaliyetlerine devam ederler (Eraktan vd. 2002).

Araştırma alanında kurulmuş bulunan kooperatiflere üreticiler ekonomik haklarını korumak ve daha iyi hayat standardına sahip olmak için ortak olmuşlardır. Üreticilerin kooperatife üye olma tarihlerine bakıldığında, ortakların büyük çoğunluğunun (35 kişi) 1995 yılı sonrasında ortak oldukları görülmektedir (Tablo 8.33). Kooperatifin etkinliğinin artması ve yapılan yatırımlarının kooperatife ortak olmayanlar tarafından benimsenmesi kooperatife ortaklığı artırıcı bir neden olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 8.33 Kooperatife ortak olunan yıl

Yıl	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
1980 öncesi	17	17,53
1980-1990	23	23,71
1991-1995	17	17,53
1996-2000	35	36,08
2000- +	5	5,15
TOPLAM	97	100,00

8.3.3 Ortakların Tariş dışında üye oldukları tarımsal kuruluşlar

Ortaklardan 73 kişi (%75,26) Tariş dışında herhangi bir tarımsal amaçlı örgüt veya kooperatife üye olmadıklarını belirtirken 24 kişi (%24,74) ise başka kooperatiflere de ortak olduklarını belirtmişlerdir. Elde edilen bu bilgi üreticilerin Tariş'e olan ortaklıklarının kendileri için yeterli olduğunu belirtmesi yanında ortaklar arasında kooperatifleşmeye karşı fazla ilgi bulunmadığını göstermesi bakımından da önemlidir.

Ortaklar arasında başka üretici örgütlerine de üye olduklarını belirtenlerin büyük bir çoğunluğu (%83,33) Ziraat Odaları Birliği'ne üye bulunmaktadır. Çiftçilerin çeşitli belgeler almak, desteklerden yararlanmak için Ziraat Odasına üyelik şartı bulunmaktadır.

Ortaklardan Tarım Kredi Kooperatifi'ne 3 kişi (%12,50), Toprak Su Kooperatifi'ne ise 1 kişi (%4,17) ortak bulunmaktadır (Tablo 8.34).

Tablo 8.34 Üreticilerin Tariş dışında üye oldukları tarımsal kuruluşlar ve dağılımı

Tarımsal kuruluşun adı	Üye sayısı (adet)	Oran (%)
Tarım Kredi Kooperatifi	3	12,50
Ziraat Odası	20	83,33
Toprak-Su Kooperatifi	1	4,17
TOPLAM	24	100,00

Özüdoğru araştırmasında; kooperatif ortaklarının tarımsal kalkınma kooperatifi dışında Pancar Ekicileri Kooperatifi ve Tarım Kredi Kooperatifi olmak üzere 2 ayrı kooperatife daha ortak olduğunu ortaya koymuştur (Özüdoğru 2004).

Ertan ise; Isparta’da yapmış olduğu çalışmada; kooperatif ortaklarının GÜLBİRLİK dışında, Tarım Kredi Kooperatifleri ile Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerine de ortak olduklarını belirtmiştir (Ertan 2001).

Eraktan ve arkadaşlarının Güneydoğu Anadolu’da yapmış oldukları araştırmanın sonucuna göre; deneklerin %84,25’i herhangi bir kooperatife ortak değildir. Denekler içinde tarımsal kooperatife ortaklık oranı %15,75 olup, denekler en fazla Tarım Kredi Kooperatiflerine ortaktır (Eraktan vd. 2002).

8.3.4 Kooperatiflerin yaptığı yatırımların etkisi

Kooperatifin kurulduğu tarihten bu güne kadar yapmış olduğu yatırımların neler olduğu konusunda bilgi almak amacıyla ortaklara yöneltilen sorulara verilen yanıtlara göre oluşturulan Tablonun incelenmesinden kooperatifin; sürekli zeytinyağı ve salamura tesisi, mevcut sürekli tesise yardımcı makine ve teçhizat alımı, gayrimenkul alımı ve ek inşaat yapılması, fabrika sahasının betonlanması ve sondaj yapımı, yağ depolama tesisi yapımı, iç dekorasyon yapımı, zeytin alım merkezi yapımı gibi çeşitli yatırımlarda bulunduğu anlaşılmıştır (Tablo 8.35).

Tablo 8.35 Kooperatiflerin yaptığı yatırımlar

Yapılan yatırımın cinsi	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Kontinü zeytinyağı ve salamura tesisi	36	37,11
Mevcut sürekli tesisine yardımcı makine ve teçhizat alımı	4	4,12
Gayrimenkul alımı ve ek inşaat yapılması	7	7,23
Saha betonlanması yapımı ve sondaj yapımı	4	4,12
Yağ depolama tesisi yapımı	3	3,09
İç dekorasyon yapımı	2	2,06
Zeytin alım merkezi yapımı	41	42,27
TOPLAM	97	100,00

Yatırımların dağılımından da görüleceği üzere kooperatifler daha çok sürekli zeytinyağı ve salamura tesisi ile zeytin alım merkezi yapımına önem vermiştir.

Modern işleme tesislerine sahip olan kooperatifler, ürün standardizasyonu, ürünlerin temiz ve sıhhi ambalajlar içinde pazar sunulması gibi konularda da yararlı faaliyette bulunurlar (İnan 2004).

Birliğin yapmış olduğu zeytin sıkma tesislerinin faaliyet karları birim kooperatiflere kalmaktadır. Teşvik belgesi kapsamında yapılan modern yeni yatırımlara ilave olarak mevcut yatırımların modernizasyonu, ilave depo, zeytin saklama kabı yatırımları vasıtasıyla modern teknoloji ile üretim yapılmaktadır. Yapılan modern tesislerde, daha önce bir haftaya kadar uzayan zeytin sıkma süresi 1 güne inmekte veya yoğun dönemlerde en fazla ikinci güne kalmaktadır. Böylelikle zeytinyağının kalitesini belirleyen yağ asit oranı yükselmekte, zeytinyağının kalitesi ve verimi artmakta, buna bağlı olarak da kaliteli ürünün fiyatı artmaktadır. Bu durum ortağın memnuniyetini sağlayarak ortağın kooperatife bağlılığını artırmakta, kooperatifin gelişimine ve kooperatifçilik bilincinin yerleşmesine neden olmaktadır.

Birliğin yapmış olduğu zeytin sıkma tesislerinin faaliyet karları birim kooperatiflere kalmaktadır. Bu işletmeler düşük kar marjı ile çalışmakta, yani zeytini piyasadaki daha düşük fiyatla sıkmakta, buna karşılık piyasadaki daha yüksek fiyata zeytinyağı almaktadır. Bu durum serbest piyasada faaliyet gösteren tüccarların düşük fiyatla zeytini sıkıp yüksek fiyatla zeytini satmasına engel olmaktadır. Dolayısıyla, birliğe ait zeytin sıkma tesisleri zeytinyağı piyasasını düzenleyici görev de üstlenmiş olmaktadır.

8.3.4.1 Kooperatiflerin yaptığı yatırımların üretim maliyetine etkisi

Günümüzde üretimde uygulanmakta olan teknoloji her geçen gün büyük bir hızla değişim göstermekte ve kuruluşlar bu değişimleri izlemektedirler. Yeni teknolojiyi yakalamak, rakiplerle yarışmak, üretim maliyetlerini etkilemek gibi nedenlerle şirketler zaman zaman yeni yatırımlar yapmak yoluna gitmektedirler. Kooperatifin yapmış olduğu yeni yatırımların ortaklar tarafından bilinmesi ve benimsenmesi kooperatif ortak ilişkilerini güçlendirici rol oynamaktadır.

Kooperatifte, genişleyen iş hacmine ve gelişen teknolojiye bağlı olarak yapılan yatırımların üretim maliyetini düşürücü ve rekabette olumlu etkisinin olduğu bilinmektedir. Bu olumlu etkiler; ulaşım maliyetinin azalması, ürün tesliminde bekleme süresinin kısalması, yapılan yatırımların teknoloji ağırlıklı yatırımlar olması gibi nedenlere dayalı olarak ortaya çıkmıştır.

Kooperatifin yapmış olduğu yatırımların üretim maliyeti üzerindeki etkisini belirlemek için ortaklara yöneltilen sorudan alınan yanıtlara göre oluşturulan 8.36 no'lu Tablonun incelenmesinde; ortakların büyük çoğunluğunun (81 kişi, %83,51) yapılmış olan yatırımları maliyetler için olumlu bulduğu, ortaklardan 12 kişinin (%12,37) bu yatırımları olumlu bulmadığı, 4 kişinin (%4,12) ise yatırımların üretim maliyetine etkisinin olumsuz olduğunu belirttikleri görülmektedir.

Tablo 8.36 Kooperatiflerin yaptığı yatırımların üretim maliyetine etkisi

Üretim maliyetine etkisi	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Üretim maliyetine etkisi olumlu	81	83,51
Üretim maliyetine etkisi yok	12	12,37
Üretim maliyetine etkisi olumsuz	4	4,12
TOPLAM	97	100,00

2004 yılında birliğe bağlı zeytin sıkma tesislerinde kooperatif ortaklarının zeytini 30.000TL/kg'a sıkılırken ortak olmayanların zeytinleri ise 35.000 TL/kg'dan sıkılmıştır. Bu durum kooperatifin yapmış olduğu yatırımlar nedeni ile ortağına sağladığı olumlu bir hizmet olarak görülmektedir.

8.3.4.2 Yapılan yatırımların birliğin pazarını genişletmesindeki payı

Yapılan yatırımların birliğin pazarını genişletmesindeki payının olumlu olduğu ortaklar tarafından belirtilmiştir. Ortaklar bu görüşlerini; yapılan yatırımların birliğin pazarını genişletmesinde payı olmuştur (77 kişi, %79,38) ve yapılan yatırımların birliğin pazarını genişletmesine kısmen payı olmuştur (11 kişi, %11,34) şeklinde olumlu görüş bildirmişlerdir (Tablo 8.37). Yalnızca 9 kişi (%9,28) yapılan yatırımların birliğin pazarını genişletmesinde etkisi olmamıştır şeklinde olumsuz bir düşünceye sahiptir.

Tablo 8.37 Yatırımların birliğin pazarını genişletmesindeki payı

Yatırımların pazarı genişletmesindeki payı	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Pazarı genişletmesinde payı var	77	79,38
Pazarı genişletmesinde kısmen payı var	11	11,34
Pazarı genişletmesinde payı yok	9	9,28
TOPLAM	97	100,00

Yapılan yatırımların birliğin pazarını genişletmesine olumlu etkisi olmuştur diyen 77 ortağa yönlendirilen sorulardan alınan yanıtlara göre, yapılan yatırımların birliğin pazarını ne şekilde genişleteceği hakkında bilgi alınmıştır.

Alınan bilgiler; zeytinin daha modern tesislerde işlenmesi ve kalitesinin artması (48 kişi, %62,33), asit oranının düşmesi, daha temiz ve seri üretime geçilmesi (10 kişi, %12,99), üretim ve depolama olanağı ve denetim yapılması (10 kişi, %12,99) şeklindedir. Ortaklardan 9 kişi (%11,69) bu soruyu yanıtlamamıştır (Tablo 8.38).

Tablo 8.38 Yatırımların birliğin pazarının genişlemesine etki durumu

Etki durumu	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Zeytin daha modern tesislerde işlenir, kalitesi artar	48	62,33
Asit oranı düşer, daha temiz ve seri üretime geçilir	10	12,99
Üretim ve depolama olanağı artar ve denetim sağlanır	10	12,99
Yanıtlamadı	9	11,69
TOPLAM	77	100,00

Mülayim'e göre; Tarım Satış Kooperatiflerinin başarısında; kooperatiflerin satışta daha elverişli olan geniş iş hacmi sağlaması, sattığı ürünün kalitesini garanti ederek iç ve dış pazarlarda iyi isim yapması, kaliteli ürün elde edebilmek için ortaklarına teknik yardımlarda bulunması ve küçük çiftçileri pazarda tüccarların spekülasyonundan koruması etkili olmaktadır (Mülayim 1999).

8.3.4.3 Yapılan yatırımların birliğin ihracatına etkisi

Ortakların %91,75'i (89 kişi) birliğin yapmış olduğu yatırımların ihracatı artırıcı yönde etki yaptığını bildirmişlerdir. Bunun yanında 7 kişi (%7,22) yapılan yatırımların birliğin ihracatına etkisinin olumsuz olduğunu, 1 kişi (1,03) ise azaltıcı yönde etkisi olduğunu belirtmiştir (Tablo 8.39).

Tablo 8.39 Yapılan yatırımların birliğin ihracatına etki durumu

Yatırımların ihracata etkisi	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Artırıcı yönde	89	91,75
Etkisiz	7	7,22
Azaltıcı yönde	1	1,03
TOPLAM	97	100,00

Tarış Zeytin ve Zeytinyağı Kooperatifleri Birliği, ülkemizin toplam zeytinyağı ihracatının yaklaşık %20,00'sini gerçekleştirmektedir. Bunun en önemli nedenleri arasında; son yıllarda birliğin yapmış olduğu modern sürekli zeytin sıkma tesisleri ve rafineri tesisinin payı büyüktür. Bu tesislerde üretilen kaliteli ve sağlıklı ürünleri Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Kanada gibi ülkelerde satış yerleri açarak kendi markası ile pazarlayabilmektedir.

8.3.4.4 Yapılan yatırımların kooperatifin zeytinyağı alım fiyatına etkisi

Ortaklara göre; yatırımların kooperatifin zeytinyağı alım fiyatına olan etkisi olumlu yönde olmuştur. Kooperatif ortaklarının %53,61'i (52 kişi) yatırımlar sonrası zeytinyağı alım fiyatlarının arttığını bildirirken, %44,33'ü (43 kişi) zeytinyağı alım fiyatlarının değişmediğini, %2,06'sı (2 kişi) ise zeytinyağı alım fiyatlarının azaldığını belirtmiştir (Tablo 8.40).

Tablo 8.40 Yapılan yatırımların kooperatiflerin zeytinyağı alım fiyatına etki durumu

Zeytinyağı alım fiyatındaki değişim	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Zeytinyağı alım fiyatları arttı	52	53,61
Zeytinyağı alım fiyatları azaldı	2	2,06
Zeytinyağı alım fiyatları değişmedi	43	44,33
TOPLAM	97	100,00

8.3.4.5 Yapılan yatırımların kooperatifin teknolojisine etkisi

Modern işletmecilik yöntemlerini, teknolojik yenilikleri takip eden ve uygulayan kooperatifler rakiplerine karşı avantaj elde etmektedirler (İnan 2004). Birlik yaptığı modern zeytin sıkma tesislerinin yanında mevcut tesisleri modernize etmek suretiyle ortaklarının ürünlerini bu tesislerde işleyerek, daha kaliteli zeytinyağı elde ederek yurt içi ve yurt dışı pazarlarda kendine iyi bir yer bulmuştur.

Kooperatif ortaklarına, “yapılan yatırımlarla kooperatif işletmesinin günümüzde dünya çapında kullanılan teknoloji seviyesine erişildiğini düşünüyor musunuz?” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Soruya verilen yanıtlardan ortakların %71,13’ünün (69 kişi) yapılan yatırımların kooperatifi dünya çapında kullanılan teknoloji seviyesine ulaştırdığını, %28,97’sinin (28 kişi) yatırımların kooperatifi dünya çapında kullanılan teknoloji seviyesine ulaştıramadığını düşündüğünü göstermektedir (Tablo 8.41). Ortakların büyük bir çoğunluğu kooperatifin teknoloji düzeyinin ileri ülkeler seviyesine ulaştığı fikrini taşımaktadır.

Tablo 8.41 Yapılan yatırımlarla kooperatiflerin dünya çapında kullanılan teknoloji seviyesine erişme durumu

İleri teknoloji seviyesine erişme durumu	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Erişmiştir	69	71,13
Erişmemiştir	28	28,97
TOPLAM	97	100,00

Ortaklar Tariş’in son zamanlarda gerek yurt içi gerek yurt dışındaki satışlarında ortaya çıkan artışların yapılan yeni yatırımlar sayesinde gerçekleştiğini ve bu yatırımların zeytinyağı üretimi konusunda ileri teknoloji kullanan ülkelerle aynı teknolojinin kullanıldığı konusunda bilgi sahibidirler.

8.3.5 Kooperatifte kaydedilen önemli gelişmeler

Son beş yıllık süre içinde (1995-2001 yılları) kooperatifte kaydedilen önemli gelişmelerin neler olduğu konusunda ortaklara soru yöneltilmiştir. Bu soruya alınan yanıtlardan ortakların kooperatifin ihracat potansiyelinin artmasını en önemli gelişme olarak belirttikleri anlaşılmaktadır (Tablo 8.42).

Tablo 8.42 Kooperatif işletmelerde kaydedilen önemli gelişmeler

Kooperatifte kaydedilen gelişmeler	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
İhracatın artması	51	52,58
Yeni ve mevcut tesislere ilave kontinü tesis kurulması, Salamura tesisi kurulması, ürün kalitesinin artması	29	29,90
Ortaklara teknik ve mali desteğin sağlanması	8	8,25
İşletmenin modernizasyonu, bilgisayar sistemine Geçilmesi, tamirat yapılması, inşaat tadilatı yapılması, arsa alımı ve yeni depolar yapılması	5	5,15
Kooperatifin özerkleşmesi	4	4,12
TOPLAM	97	100,00

Kooperatiflerde ek yatırımların yapılması ile yeni tesislerin kurulması ve işlenen ürün kalitesinin artarak pazar potansiyelinin artması önemli görülmüştür. Tüm bu gelişmeler kooperatifi ayakta tutan ortaklara mali ve teknik destek sağlanarak ve özerk halde üretim yapısının devamı ile sağlam temellere oturtulmak istenmektedir.

8.3.6 Kooperatifin ortaklara sağladığı hizmetler

Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin anasözleşmesinin 7. maddesinde “Birlik esas itibarı ile bağlı kooperatif ortaklarının ve ortak olmayan üreticilerin tarımsal üretim faaliyeti ile ilgili girdi niteliğindeki her türlü ihtiyaçlarını yurt içinden ve yurt dışından tedarik etmek, bu amaçla doğrudan üretmek, ithal etmek, bayilik almak, dağıtmak, kiralamak ve benzeri yöntemlerle karşılamak, gerektiğinde ortaklarını kredi ile desteklemek konularında çalışır” şeklinde açıklanmaktadır.

Tarım Satış Kooperatifleri anasözleşmesinin amaç ve çalışma konuları başlığı altındaki 8.maddesinde kooperatifin amacı “ortakların mesleki faaliyetleri ile ilgili ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle karşılamak, ortakların ve gerektiğinde diğer üreticilerin ürünlerini daha iyi şartlarda değerlendirmek ve ekonomik menfaatlerini korumaktır” şeklinde, yine aynı maddenin 4. alt maddesinde kooperatifin diğer çalışma konuları “kooperatif ayrıca; üreticilerin mesleki bilgilerini artırmak, bu amaçla kurslar açmak, seminerler düzenlemek, yabancı ülkelerdeki benzeri kuruluşlarla işbirliği yapma, tanıtım, eğitim, yayın, araştırma ve benzeri faaliyetler yapmak ve yaptırmak” şeklinde özetlenmektedir.

Ortakların kooperatifin kendilerine sunduğu hizmetlere ilişkin görüşleri Tablo 8.43’de sunulmuştur.

Tablo 8.43 Kooperatiflerin ortaklara sağladığı hizmetler

Ortaklara sağlanan hizmetler	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Ar-ge çalışmaları	44	45,36
Zeytin sıkma, alım ve pazarlamada kolaylık	26	26,80
Ortaklara teknik ve mali desteğin sağlanması	8	8,26
Organik zeytin yetiştirilmesinde öncülük	5	5,16
Ayni yardımlar	4	4,12
Özerkleşme ve modernizasyon	4	4,12
Ödemelerin zamanında yapılması	3	3,09
Güvence ve hoşgörü	3	3,09
TOPLAM	97	100,00

Kooperatif gibi gönüllü kuruluşlarda kooperatif-ortak ilişkileri son derece önemlidir ve ilişkinin devamı ekonomik yararlılıktan geçmektedir. Üretimin değerlendirilmesi ve pazarlanmasındaki kolaylık, ilişkinin devamında üretici ortaklar için en önemli konudur. Ayrıca üretim döneminde üreticilerin gerek duydukları işletme sermayesi finansmanının sağlanması, teknik ve aynı yardımlar, ortaklar tarafından önemli görülen hizmetler olarak belirtilmiştir.

8.3.6.1 Kooperatifin ortaklara sağladığı eğitim hizmetleri

Günün değişen ve gelişen koşulları karşısında kooperatifler ortaklarının bu değişikliklerden olumlu faydalanmaları için gerekli çaba ve hizmetlerde bulunmaktadır. Bu çabalar ve hizmetlerin başında hiç şüphesiz eğitim hizmetleri gelmektedir. Kooperatif ortaklarının gelişmesi için eğitim hizmetleri düzenlemiştir. Düzenlenen eğitim hizmetleri konusunda ortakların haberleri olup olmadığını anlamak için kendilerine yöneltilen soruya göre ortakların %34,02'si (33 kişi) kooperatifin eğitim hizmeti düzenlemediğini belirtirken, %65,98'i (64 kişi) ise eğitim hizmeti düzenlediğini belirtmiştir (Tablo 8.44).

Kooperatif tarafından düzenlenen eğitimlerin ana amacı; ortakların kooperatifçilik konusundaki güncelleştirmek, geliştirmek, kooperatifçilik bilincini artırmak suretiyle yörede kooperatifçiliğe olan ilginin artmasını sağlamak yanında ortakların bilinçli bir şekilde üretim hizmetlerinde bulunmalarınıdır. Üretime yönelik eğitimler daha çok zeytinden kaliteli ve bol mahsul almayı sağlayıcı budama, gübreleme, ilaçlama, sulama, toplama ve taşıma gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu konularda verilen eğitimler ortak olan üreticiler yanında kooperatif yöneticilerini de kapsamaktadır.

Tablo 8.44 Kooperatiflerin eğitim hizmeti düzenleme durumu

Eğitim hizmeti düzenleme	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Düzenledi	64	65,98
Düzenlemedi	33	34,02
TOPLAM	97	100,00

Düzenlenen eğitimlere ortakların ilgisi ve katılımını öğrenmek için yöneltilen soruya alınan yanıtlara göre ortaklardan % 55,67'sinin (54 kişi) verilen eğitimlere katıldığı, %44,33'ünün (43 kişi) eğitimlere katılmadığı tespit edilmiştir (Tablo 8.45).

Tablo 8.45 Ortakların eğitimlere katılma durumları

Eğitime katılma durumu	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Katılıyor	54	55,67
Katılmıyor	43	44,33
TOPLAM	97	100,00

Özüdoğru'nun Kırklareli'nde yapmış olduğu araştırmanın sonuçlarına göre; kooperatif ortaklarının %13,56'sı kooperatifçilikle ilgili bir eğitim faaliyetine katılmış, %86,44'ü ise kooperatifçilikle ilgili herhangi bir eğitim faaliyetine katılmamıştır (Özüdoğru 2004).

Bu sonuç; araştırma alanındaki kooperatif ortaklarının kooperatifçilikle ilgili eğitim programlarına Kırklareli'ndeki kooperatif ortaklarından daha fazla önem verdiğini göstermektedir.

8.3.7 Kooperatifin ortaklara sağladığı hizmetlerden ortakların yararlanma durumu

Kooperatifler kuruluş amacı gereği ortaklarına çeşitli hizmetler sağlamaktadır. Bu hizmetlerin neler olacağı kooperatifin ana sözleşmesinde ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Kooperatiflerin sağlamış olduğu hizmetlerden her ortak aynı oranda yararlanmamaktadır. Araştırmaya dahil olan ortaklara kooperatifin sağladığı hizmetlerden yararlanma durumunu öğrenmek için yöneltilen soruya verilen yanıtlara göre Tablo 8.46 oluşturulmuştur. Ortakların % 41,24'ü (40 kişi) kooperatifler tarafından sağlanan hizmetlerden yeterince yararlandığını belirtirken, %58,76'sı (57 kişi) ise yeterince yararlanmadığını belirtmiştir.

Tablo 8.46 Kooperatif ortaklarının kooperatif hizmetlerinden yararlanma durumu

Hizmetlerden yararlanma durumu	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Yeterince yararlanıyor	40	41,24
Yeterince yararlanmıyor	57	58,76
TOPLAM	97	100.00

Ortakların büyük bir kısmı kooperatif hizmetlerinden kısmen ya da tam olarak yararlanmaktadır. Kooperatifin sunmuş olduğu hizmetlerden yararlanamayanlar; kooperatif yöneticileri ile iyi ilişkiler içinde olmadıklarını, beklentilerinin tam olarak karşılanmadığını belirten ortaklardan oluşmaktadır. Bu ortaklar; ürün alımında ayrıcalık yapılması, ürünlerini yeterince değerlendirememeleri ve üretim girdilerini zamanında ve yeterli ölçüde temin edemediklerini ileri sürerek kooperatifle olan ilişkilerinin iyi olmadığını belirtmişlerdir.

Bunun yanı sıra; ortaklardan bazıları kooperatife karşı olan yükümlülüklerini yerine getirememeye, daha önce kullanmış olduğu kredilerin ve diğer tarımsal girdilerin borçlarını ödememelerinden kaynaklanan sorunlardan dolayı kooperatif hizmetlerinden yeterince yararlanamamaktadırlar (Karlı ve Çelik 2003).

Tarımsal Kalkınma Kooperatifi yanında, Ziraat Odası, Sulama Birliği ve Sulama Kooperatiflerinde hizmet yetersizliği ve yöneticilerin performans eksiklikleri gibi nedenler üreticilerin kooperatif hizmetlerinden yeterince yararlanamamasına neden olmaktadır (Karlı ve Çelik 2003).

Aydın ilinde yapılan bir araştırmada; kooperatif ortaklarının %43,90'ı kooperatifin kendilerine hiç bir teknik bilgi sağlamadığını belirtmiştir (Kurtaslan ve Doğaner 2004)

8.3.8 Kooperatiflerin ortaklara sağladığı destekler

Her kooperatifte ana amaç ortaklarının ekonomik ve sosyal yönden güçlendirilmesi ve kalkındırılması olduğundan kooperatifler ekonomik hizmetler yanında çeşitli teknik, sosyal ve kültürel hizmetlerde de bulunmaktadır. Tariş'in ortaklarına sağlamış olduğu destekler arasında teknik destekler de bulunmaktadır. Araştırma esnasında kooperatif ortaklarının önemli bir kısmı kendilerine kooperatif tarafından teknik destek sağlandığını ifade etmişlerdir (Tablo 8.47). Sağlanan teknik destekler daha çok zeytin yetiştiriciliği üzerinedir. Bu bilgiler arasında; dikim, sulama, gübreleme, budama, zirai mücadele, hasat ve taşıma yer almaktadır.

Tablo 8.47 Kooperatiflerin ortaklara teknik destek sağlama durumu

Teknik destek sağlama durumu	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Teknik destek sağlıyor	70	71,16
Teknik destek sağlamıyor	27	27,84
TOPLAM	97	100,00

“Kooperatif teknik destek sağlamıyor” diyen ortaklar desteği sadece finansal destek olarak algılamaktadırlar. Kooperatif ve birlik uzmanları tarafından üreticilere verilen bilgiler destek kapsamında değerlendirilmemektedir.

8.3.9 Kooperatifin ortakların beklentilerini karşılama durumu

Üreticiler herhangi bir kooperatife ortak olurken doğal olarak bir takım beklentiler içinde bulunmaktadır. Bu beklentiler ortakların neyi, nereden ve nasıl isteyecekleri konusundaki bilgisi ile kooperatifin faaliyet alanına göre değişmektedir (Karlı ve Çelik 2003).

Tablo 8.48’den de görüleceği üzere, kooperatif tarafından yapılan hizmetler, ortakların %70,10 (68 kişi) gibi büyük bir çoğunluğunun beklenti ve gereksinimini karşılamaktadır.

Tablo 8.48 Kooperatiflerin ortakların beklentilerini karşılama durumu

Beklentileri karşılama durumu	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Karşılıyor	68	70,10
Karşılmıyor	29	29,90
TOPLAM	97	100,00

Aydın’da çiftçilerin tarımsal kooperatiflere yaklaşımlarının araştırıldığı bir çalışmada; üretici ortakların kooperatiften beklentilerinin ne kadarının karşılandığı sorusuna verdiği yanıtlara göre; %43,90’ının beklentilerinin gerçekleşmediği veya çok az gerçekleştiği, %56,10’unun ise beklentilerinin çoğunun ya da hepsinin gerçekleştiği belirtilmektedir (Kurtaslan ve Doğaner 2004).

Kooperatif tarafından verilen hizmetlerden hoşnut olmayan üreticilerin oranı ise %29,90’dır (29 kişi). Bunun temel nedenleri arasında, teslim edilen ürün fiyatının düşüklüğü ileri sürülmüştür. Kooperatif üretim faaliyeti yanında daha çok tarım ürünleri piyasasına bağlı olarak etkilenen ürün fiyatları, son yıllarda sürekli sorun olmaktadır. Ancak üretimde erişilecek verimlilik ve maliyet azalması ile ürün fiyatları artırılabilir. Diğer yandan, faizsiz kredi verilmemesi nedeni ile kooperatif hizmetinden yararlanamayanların ileri sürdükleri gerekçenin doğruluğu tartışmaya açıktır. Çünkü günümüzde hiçbir kurumdan bu yolla dış finansman temin etmek mümkün değildir, ancak düşük faizle kredi sağlanma olanakları bulunmaktadır. Her ne kadar kooperatiflerin ihracında artış olması ve teknik yardım yapılmasına ve teknik bilgi verilmesine karşın yine de bazı ortaklar, bundan yeterince yararlanamadıklarını düşünmektedirler.

Demir’in (Demir 2003) Ankara’da yapmış olduğu çalışmanın sonuçlarına göre; kooperatif ortaklarının %2,30’u elde ettiği ürünlerini pazarlayabilmek, %79,31’i tarımsal üretim girdilerini daha ucuza sağlayabilmek, %18,39’u ise nakit kredi ihtiyacını karşılamak amacı ile ortak olduklarını, ancak bu beklentilerinin istenilen ölçüde karşılanamadığını belirtmişlerdir.

Kooperatifin ortaklarına sunduğu hizmetlerden memnun olmayan ortakların memnuniyetsizliklerinin nedenlerine göre alınan yanıtlar Tablo 8.49’da görülmektedir.

Tablo 8.49 Kooperatiflerin ortakların beklentilerini karşılamama nedenleri

Beklentileri karşılamama nedenleri	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Ürün fiyatının düşüklüğü	6	20,68
Faizsiz kredi verilmemesi	5	17,24
Yeni yatırımlar yapılmaması	5	17,24
Gübre ihtiyacının tamamının karşılanmaması, Sofralık zeytin işleme tesisi açılmaması	4	13,79
Sıkımın geç olması	2	6,90
İhracatın artırılmaması	2	6,90
Ödemelerin kısa sürede yapılmaması	2	6,90
Gübre, ilaç ve teknik tarım bilgileri verilmemesi	2	6,90
Yeni ortak girişinde para alınması	1	3,45
TOPLAM	29	100,00

Ortakların kooperatiflerinden beklentilerini karşılamama nedenlerinden en önemlisi, ürün alımında uygulanan fiyat düşüklüğü (%20,68), faizsiz kredi verilmemesi (%17,24) ve yeni yatırımların yapılmaması (%17,24) olarak ifade edilmiştir.

8.3.10 Kooperatif ortak ilişkilerinde karşılaşılan sorunlar

Kooperatif ortak ilişkilerinde ara sıra istenirse de çeşitli sorunlarla karşılaşmak olasıdır. Ortaya çıkan bu sorunların bazıları kooperatifin uygulamalarından kaynaklanmakta ise de bazıları da ortakların tutum ve davranışlarından kaynaklanmaktadır. Kooperatif ortak ilişkilerinde ortaya çıkan sorunların neler olduğunu bilmek sorunların çözümünde kolaylık sağlayacağından ilk önce bu sorunların neler olduğunun tespiti yoluna gidilmiştir.

Tablo 8.50 Ortakların kooperatifle sorun yaşama durumu

Sorun yaşama durumu	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Yaşıyorum	15	15,46
Yaşamıyorum	82	84,54
TOPLAM	97	100,00

Ortaklardan %15,46’sı (15 kişi) kooperatifle sorun yaşadığını bildirmiştir. Kooperatifle sorun yaşamayanların oranı ise % 84,54 (82 kişi) olarak bulunmuştur (Tablo 8.50). Kooperatifle sorun yaşamayanların oranının bu denli yüksek oluşunun nedenleri arasında hiç şüphesiz iyi yönetim etkili rol oynamaktadır. Bunun yanında ortakların kooperatifçilik konusunda yeterli bilgi ve bilinç seviyesine ulaşmaları, kendi hak ve yükümlülüklerini bilmeleri de önemlidir.

Kooperatif ortak ilişkilerinde yaşanan sorunların nedenlerine bakıldığında, en büyük sorunun kooperatife teslim edilen ürün bedellerinin peşin ödenmemesi olduğu görülmektedir (Tablo 8.51). Günün ekonomik koşullarının zorluğu çiftçinin üretim süreci boyunca onun çeşitli yerlere borçlanmasını gerektirmektedir. Bu durumda ürününü kooperatife teslim eden üretici ürününün bedelini alıp borçlarını kapatma yoluna gitmek istemektedir. Ayrıca köy yaşantısının kendine has özelliğinden kaynaklanan nişan, düğün, askere yollama, yardım toplama, korucu parası, çoban parası

gibi birtakım sosyal ve ekonomik olaylara katılma olgusu üreticiye bu tür olaylara katılmaya mecbur olduğunu düşündürmektedir. Bu olay tamamen kişinin sosyal statüsü ile ilişkili olduğundan kendini bu tür olaylardan soyutlaması olası değildir.

Tablo 8.51 Kooperatif ortak ilişkilerinde yaşanan sorunlar

Sorunun cinsi	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Ödemelerin peşin yapılmaması	8	53,34
Ürün kalitesinin yetersiz olması	2	13,33
Sermaye kesintisinin ürün bedeline bağlanması	2	13,33
Zeytin sıkma ücretlerinin yüksek olması	3	20,00
TOPLAM	15	100,00

8.3.11 Ortakların kooperatif yöneticileri ile ilişki durumu

Kooperatiflerde başarıyı etkileyen faktörlerden hiç şüphesiz biri de, ortaklar ve yöneticiler arasındaki ilişkilerdir. Bu ilişkinin iyi olması kooperatif faaliyetlerini yöneticilerin ve ortakların motivasyonunu etkilemektedir. İyi ilişkileri sürdürmek kooperatif yöneticileri için bir yerde profesyonelliğin gereği olmaktadır. Ortak yönetici ilişkileri iyi olmayan kooperatiflerde başarının sürdürülebilmesi olanaksızdır.

Kooperatiflerin başarısı; yönetici ve ortakların kooperatiflerine sahip çıkarak fikirleri ve çalışmalarını ile destek vermesi ile olasıdır (Karlı ve Çelik 2003).

Tablo 8.52 Ortakların kooperatif yöneticileri ile ilişki durumu

Kooperatif yöneticileri ile ilişki	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Yöneticilerle ilişki iyi	88	90,72
Yöneticilerle ilişki kötü	9	9,28
TOPLAM	97	100,00

Tablo 8.52’den görüldüğü gibi, ortakların büyük çoğunluğu kooperatif yöneticileri ile olan ilişkilerinin iyi düzeyde olduğunu belirtmişlerdir. “Kooperatif yöneticileri ile ilişkim iyi” diyenler; yöneticilerin kendilerini dinlediğini, sorunlarına çözüm bulmaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Kooperatif yöneticilerinin işlerini dürüst ve yansız bir şekilde yerine getirmeleri de ortakların kooperatifle iyi ilişki içinde olmasını sağlamaktadır.

Özüdoğru’nun araştırmasına göre; kooperatif ortaklarının %94,92’si kooperatif yöneticilerinden memnun olduğunu belirtirken, geri kalanı ise yönetimden memnun olmadığını belirtmişlerdir. Memnun olmayanlar memnuniyetsizliklerini; yöneticilerin dürüst çalışmadıkları, kooperatif ortakları arasında ayırimcılık yaptıkları şeklinde belirtmişlerdir (Özüdoğru 2004).

Karlı ve Çelik’in GAP alanında yapmış olduğu bir çalışmada; kooperatif ortaklarının kooperatif yönetiminden memnun oldukları tespit edilmiştir. Bununla beraber, üyelerin mevcut yönetimden memnun olmadıkları üretici örgütleri de bulunmaktadır. Mevcut yönetimden memnun olmayan üretici örgütleri arasında en yüksek oran %30,00 ile Tarım Satış Kooperatifleridir (Karlı ve Çelik 2003).

8.3.12 Ortakların ve yöneticilerin bir araya gelip sorunları görüşme durumu

Geniş katılımlı ekonomik birleşmelerin bir çoğunda birbirlerini çok iyi tanımayan, değişik kültür, fikir ve sosyal gruplara sahip kişilerden oluştuğu görülmektedir. Kooperatif ortaklıklarda da aynı ürün grubu yetiştiricileri, aynı yöre insanları bir araya gelse dahi yine de ortaklar arasında çeşitli nedenlerden dolayı fikir ayrılıkları, değişik düşünceler ortaya çıkmakta ve zamanla sorunlar oluşmaktadır. Kooperatiflerde ortaya çıkan sorunların bir an önce çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Bu sorunlar ortaklar arasında olabileceği gibi, ortaklarla kooperatif yöneticileri arasında da oluşabilmektedir. Sorunların ortaya çıktığı yerde çözülmesi gerekmektedir. Belirli zamanlarda yapılacak olan toplantılar sorunların belirlenmesi yanında çözüme kavuşturulması bakımından da önem taşımaktadır. Kooperatif ortaklarının ve yöneticilerin bir araya gelip sorunların konuşulup, tartışılıp çözüme kavuşturulduğu toplantıların yapıp yapılmadığını öğrenmek amacıyla yöneltilen soruya verilen yanıtlara göre oluşturulan Tablo 8.53'den ortakların büyük çoğunluğu (68 kişi, %70,10) sorunların görüşüldüğü toplantıların düzenlendiğini belirtirken, 29 kişi (%29,90) sorunların görüşüldüğü toplantıların düzenlenmediğini belirtmiştir. Bu durum düzenlenen toplantılardan ortakların tamamının haberdar olmadığını göstermesi bakımından anlamlıdır.

Tablo 8.53 Ortakların ve yöneticilerin bir araya gelip sorunları görüşme durumu

Sorunları görüşüldüğü toplantıların yapıma durumu	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Sorunların görüşüldüğü toplantılar yapılıyor	68	70,10
Sorunların görüşüldüğü toplantılar yapılmıyor	29	29,90
TOPLAM	97	100,00

Kooperatifte sorunlar, ortaklar ve yöneticiler arasında yapılan toplantılarda dile getirilmekte, bu sayede toplantıya katılanlar karşılaşmış oldukları sorunları ve fikirlerini açıklama fırsatı bulabilmektedirler. Bu durum kooperatif ortaklarının yöneticilerle sorunlarını paylaşabilme içinde olduğunu göstermektedir. Ancak, ortakların yarıya yakın bir kısmı düzenlenen toplantıların yeterli sayıda olmadığını belirtmektedirler. Bu yönde görüş bildiren ortak sayısı toplam ortak sayısının % 46,39'unu (45 kişi) teşkil etmektedir (Tablo 8.54). Bu nedenle, kooperatifte toplantı sayısının artırılması gerekmektedir.

Tablo 8.54 Düzenlenen toplantıların yeterli sayıda olup olmama durumu

Toplantılar yeterli sayıda mıdır?	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Toplantılar yeterli sayıdadır	52	53,61
Toplantılar yeterli sayıda değildir	45	46,39
TOPLAM	97	100,00

Köy-Koop Kırklareli Birliğinde Özüdoğru tarafından yapılan araştırmada, ortakların %85,59'u yöneticilerin ortakların sorunlarını her zaman dinlediğini, %5,93'ü ayda bir, %0,85'i altı ayda bir, %5,93'ü yılda bir, %1,70'i ise hiç dinlemediğini veya sorunlarla ilgilenmediğini belirtmişlerdir (Özüdoğru 2004).

8.3.13 Kooperatiflerin ortaklara ödeme yapma durumu

Kooperatife ürününü teslim eden ortak teslim etmiş olduğu ürün bedelinin zamanında ödenmesini beklemektedir. Anket sonuçlarına göre ortakların çok büyük bir kısmı (82 kişi; %84,54) kooperatifçe ödemelerin zamanında yapıldığını belirtmişlerdir (Tablo 8.55).

Tablo 8.55 Kooperatiflerin ortaklara ödemeyi zamanında yapıp yapmama durumu

Ödemenin zamanında yapılıp yapılmama durumu	Ortak sayısı (adet)	Oran(%)
Ödeme zamanında yapılıyor	82	84,54
Ödeme zamanında yapılmıyor	15	15,46
TOPLAM	97	100,00

GÜLBİRLİK'te yapılan bir çalışmanın sonucuna göre; ortakların %18,68'i GÜLBİRLİK'in ürün bedellerini ödeme zamanını uygun bulmakta olup, geri kalan %81,32'lik kısmı ise ödeme süresini uzun bulduğunu belirtmişlerdir (Ertan 2001).

Kooperatif tarafından bazen yeterli nakit bulunmaması, kooperatifin süresi gelmiş borçlarını ortaklarına zamanında ödeyememesine neden olmaktadır.

Birlik ödeme sıkıntısı içinde olduğu zamanlarda üreticilere karşı olan borcunu ödeme zamanını uzatabilmekte, bu durum ise ortaklar arasında kooperatife ürün teslimini azaltarak piyasaya ürün vermesine neden olmaktadır.

Tablo 8.56 Ortakların kooperatiften alacak durumu

Alacak durumu	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Alacağı var	13	13,40
Alacağı yok	84	86,60
TOPLAM	97	100,00

Kooperatifin ortaklara zamanında ödeme yapamaması ortakların kooperatiften alacağı olmasını gündeme getirmektedir. Ortakların %13,40'ının (13 kişi) kooperatiften alacağı bulunmaktadır (Tablo 8.56).

8.3.14 Kooperatif ortaklarının Genel Kurul'a katılma durumu

Kooperatifler ortakları tarafından yönetilen demokratik kitle organizasyonları olduklarından genel kurulda alınacak kararlar ve oluşturulacak politikalarda ortaklar aktif rol almaktadırlar. Kooperatifte her ortağın bir oy hakkı olduğundan, her ortak kooperatifin faaliyetlerini incelemek ve kooperatif hizmetleri ile ilgili görüşlerini açıklamak için Genel Kurul'a katılmaktadır (Karlı ve Çelik 2003).

Ortakların büyük bir kısmı (76 kişi, %78,35) kooperatifin en son yapılan genel kuruluna katıldıklarını belirtmişlerdir (Tablo 8.57). Genel Kurul'a katılım oranının yüksekliği bununla ilgili kooperatifçilik ilkelerinin uygulandığını belirtmesi açısından önemlidir.

Tablo 8.57 Ortakların Genel Kurul'a katılma durumu

Genel Kurul'a katılma durumu	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Genel Kurul'a katılıyor	76	78,35
Genel Kurul'a katılmıyor	21	21,65
TOPLAM	97	100,00

Özüdoğru'nun Kırklareli'nde yapmış olduğu araştırmanın sonucuna göre, ortakların Genel Kurul'a katılma eğilimleri üzerinde, ortakların yaşı, eğitim durumu, kooperatifçilikle ilgili eğitimi etki etmektedir. Genel Kurul'a nispeten orta yaş grubundaki ortakların katılımının diğer yaş gruplarına göre fazla olduğu, diğer taraftan eğitim düzeyinin artması ile Genel Kurul'a katılım eğiliminin azalmakta olduğu ortaya konmuştur (Özüdoğru 2004).

Özdemir ve Başaran'ın yapmış olduğu bir araştırmada; ortakların Genel Kurul'a katılımının genelde yüksek (%75,3) olduğu ortaya konulmuştur (Özdemir ve Başaran 2004).

Demir'in Ankara'da yapmış olduğu bir çalışmada ise, kooperatif ortaklarının %60,92'sinin Genel Kurul'dan haberinin olmadığı, Genel Kurul zamanı köyde bulunmadığı, başka işlerinin olduğu, kooperatife karşı vadesi geçen borcu bulunduğu gibi nedenlerle Genel Kurul'a katılmadığı, ancak %39,08'inin Genel Kurul'a katıldığı ortaya konulmuştur (Demir 2003).

8.3.15. Kooperatif ortaklarının ürününün tamamını kooperatife vermeme nedenleri

Kooperatif ortaklarından 33 kişi (%34,02) ürününün tamamını üyesi bulunduğu kooperatife teslim ederken 64 kişi (%65,98) ürününün tamamını kooperatife teslim etmemektedir. Ortakların ürün teslim etmeme nedenlerine bakıldığında nedenlerin; ödemelerin peşin olmaması (25 kişi, %39,06), yüksek fiyat beklentisi (16 kişi, %25,00), rekolte beyanlarının sınırlı olması (15 kişi, %23,44) ve ev ihtiyacının ayrılması (8 kişi, %12,50) şeklinde sıralandığı görülmektedir (Tablo 8.58).

Tablo 8.58 Ortakların kooperatife ürününün tamamını vermeme nedenleri

Nedenler	Ortak sayısı (adet)	Oran (%)
Ödemelerin peşin olmaması	25	39,06
Yüksek fiyat beklentisi	16	25,00
Rekolte beyanlarının sınırlı olması	15	23,44
Ev ihtiyacının ayrılması	8	12,50
TOPLAM	64	100,00

Ürününün tamamını kooperatife vermeyen ortaklar kooperatife teslim etmedikleri ürünlerinin bir kısmını aile ihtiyaçları için değerlendirirken bir kısmını da pazarda satarak nakde çevirmektedirler. Bu nakit; askere yollama, nişan, düğün, doğum, hastalık, ölüm ve diğer beklenmeyen harcamaları karşılamak üzere kullanılmaktadır.

8.3.16 Ortak kooperatif ilişkilerinin khi-kare analizi ile değerlendirilmesi

Bu bölümde ortaklar ile kooperatif arasında bazı ekonomik ve sosyal durumlara ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.

8.3.16.1 Ortakların yaşı ile kooperatif arasında sorun yaşama durumu

Kooperatifle sorun yaşayan ve yaşamayan ortakların 65 yaş üzeri grupta yoğunlaştığı görülmektedir (Tablo 8.59). 15-25 yaş grubunda kooperatifle sorun yaşamayan ortak bulunmazken, 26-40 yaş grubunda ise kooperatifle sorun yaşayan ortak bulunmamaktadır.

Tablo 8.59 Kooperatif ortaklarının yaş grupları ve kooperatif ile sorun yaşama durumu

Yaş grupları	Sorun yaşama durumu					
	Sorun yaşayanlar		Sorun yaşamayanlar		Toplam	
	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)
15-25	1	6,66	0	0,00	1	1,03
26-40	0	0,00	11	13,42	11	11,34
41-50	2	13,34	19	23,17	21	21,65
51-65	4	26,66	23	28,04	27	27,84
65+	8	53,34	29	35,37	37	38,14
TOPLAM	15	100,00	82	100,00	97	100,00

$$\chi^2_{\text{hesap}}:16.771 \quad \chi^2_{\text{tablo}}=9.488 \quad p<0.05$$

Yapılan khi-kare analizi sonucuna göre; kooperatifle yaşanan sorunlar ile ortakların yaşı arasında istatistiki olarak önemli bir bağımlılığın olduğu söylenebilir.

8.3.16.2 Kooperatif ortak ilişkilerinde karşılaşılan sorunlar ve eğitim durumu

Kooperatifle sorun yaşayan ortakların büyük çoğunluğu (%66.66) ilkökul mezunudur. Aynı zamanda kooperatifle sorun yaşamayan ortakların büyük bir bölümünün (%69.51) yine ilkökul mezunu olduğu görülmektedir. Ancak, Tablo incelendiğinde eğitim seviyesi arttıkça sorun yaşama durumunun azaldığı görülmektedir (Tablo 8.60). Örneğin; yüksek okul mezunlarında sorun yaşayan bulunmazken lise mezunu ortaklardan ise sadece biri sorun yaşamıştır. Buna karşın ilkökul mezunlarından sorun yaşadığını belirtenlerin sayısı 10'dur.

Tablo 8.60 Kooperatif ortak ilişkilerinde karşılaşılan sorunlar ve eğitim durumu

Eğitim durumu	Sorun yaşama durumu					
	Sorun yaşayanlar		Sorun yaşamayanlar		Toplam	
	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)
Okur yazar değil	1	6,66	2	2,44	3	3,09
İlkokul	10	66,66	57	69,51	67	69,07
Orta okul	3	20,00	4	4,88	7	7,22
Lise	1	6,66	11	13,41	12	12,37
Yüksek okul	0	0,00	8	9,76	8	8,25
TOPLAM	15	100,00	82	100,00	97	100,00

$$\chi^2_{\text{hesap}}:6.754 \quad \chi^2_{\text{tablo}}=9.48 \quad p>0.05$$

Yapılan khi-kare analizi sonucunda; eğitim durumu ile kooperatifle sorun yaşama arasında bir bağımlılığın olmadığı söylenebilir (Tablo 8.60).

8.3.16.3 Ortakların eğitim durumu ve Tariş dışında üye oldukları diğer tarımsal kuruluşlar

Ortakların eğitim durumları ile Tariş dışında üye oldukları diğer tarımsal kuruluşlar arasında yapılan khi-kare analizi sonucunda; bu değişkenler arasında istatistik olarak bir bağımlılığın olmadığı tespit edilmiştir (Tablo 8.61).

Tablo 8.61 Ortakların eğitim durumu ile Tarih dışında üye oldukları diğer tarımsal kuruluşlar

Eğitim durumu	Tarımsal kuruluşlar							
	Tarım Kredi Kooperatifi		Ziraat Odası		Toprak- Su Kooperatifi		Toplam	
	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)
Okur yazar değil	2	66,67	2	10,00	0	00,00	4	16,67
İlkokul	0	00,00	12	60,00	1	100,00	13	54,17
Orta okul	1	33,33	3	15,00	0	00,00	4	16,66
Lise	0	00,00	1	5,00	0	00,00	1	4,16
Yüksek okul	0	00,00	2	10,00	0	00,00	2	8,34
TOPLAM	3	100,00	20	100,00	1	100,00	24	100,00

$$\chi^2_{\text{hesap}}:8.16 \quad \chi^2_{\text{tablo}}=14.067 \quad p>0.05$$

Tarım Kredi Kooperatiflerine ortak olanlar en fazla okuryazar olmayan gruba (%66,97), Ziraat Odalarına ortak olanlar en fazla ilkokul mezunu gruba (%60,00), Toprak-Su Kooperatifine ortak olanlar ise en fazla ilkokul mezunu gruba (%100,00) dahildirler.

8.3.16.4 Ortakların kooperatife ürünlerinin tamamını vermeme nedenleri ile ortakların eğitim durumu

Kooperatif ortaklarının ürünlerinin tamamını kooperatife teslim etmeme nedenleri ile ortakların eğitim durumları arasındaki khi-kare analizi sonucuna göre; iki değişken arasındaki bağımlılığın istatistik bakımından (%5 önem seviyesine göre) önemsiz olduğu görülmüştür (Tablo 8.62).

Tablo 8.62 Ortakların kooperatife ürününün tamamını vermeme nedenleri ile ortakların eğitim durumu

Eğitim durumu	Ürününün tamamını kooperatife vermeme durumu									
	Ödemelerin peşin olmaması		Yüksek fiyat beklentisi		Ev ihtiyacının ayrılması		Rekolte beyanının sınırlı olması		Toplam	
	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)
Okur yazar değil	2	8,00	1	6,25	0	0,00	0	0,00	3	4,68
İlkokul	18	72,00	7	43,75	8	53,34	2	25,00	35	54,69
Orta okul	2	8,00	3	18,75	2	13,33	2	25,00	9	14,07
Lise	3	12,00	2	12,50	3	20,00	4	50,00	12	18,75
Yüksek okul	0	0,00	3	18,75	2	13,33	0	0,00	5	7,81
TOPLAM	25	100,00	16	100,00	15	100,00	8	100,00	64	100,00

$$\chi^2_{\text{hesap}}:15.314 \quad \chi^2_{\text{tablo}}=21.026 \quad p>0.05$$

Kooperatife ürününün tamamını teslim etmeyen ortaklar arasında; ödemelerin peşin olmaması nedeniyle ürününün tamamını kooperatife teslim etmeyenler en fazla İlkokul mezunları (%72,00) arasında, yüksek fiyat beklentisi nedeniyle ürününün tamamını kooperatife teslim etmeyenler en fazla İlkokul mezunları (%43,75) arasında, ev ihtiyacının ayrılması nedeniyle ürününün tamamını kooperatife teslim etmeyenler en fazla İlkokul mezunları (%53,34) arasında, rekolte beyanının sınırlı olması nedeniyle ürününün tamamını kooperatife teslim etmeyenler en fazla Lise mezunları (%50,00) arasında bulunmuştur. Bununla beraber, Yüksek okul mezunlarının, ödemelerin peşin olmaması ve rekolte beyanının sınırlı olması gibi nedenlerle ürününün tamamını kooperatife vermeme durumu söz konusu değildir.

8.3.16.5 Ortakların Genel Kurula katılımları ile yaş durumu

Kooperatif ortaklarının Genel Kurul'a katılma durumları ile ortakların yaş grupları arasındaki khi-kare analizi sonucuna göre; iki değişkenin birbirlerinden bağımsız olduğu görülmüştür (Tablo 8.63).

Tablo 8.63 Kooperatif ortaklarının Genel Kurul'a katılım ve yaş durumu

Yaş grupları	Genel Kurul'a katılım durumu					
	Genel Kurul'a katılanlar		Genel Kurul'a katılmayanlar		Toplam	
	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)
15-25	1	1,31	0	0,00	1	1,03
26-40	10	13,16	1	4,76	11	11,34
41-50	19	25,00	2	9,52	21	21,65
51-65	19	25,00	8	38,10	27	27,84
65+	27	35,53	10	47,62	37	38,14
TOPLAM	76	100,00	21	100,00	97	100,00

$$\chi^2_{\text{hesap}}:4.722 \quad \chi^2_{\text{tablo}}=9.048 \quad p>0.05$$

Genel Kurul'a katılan ortakların büyük çoğunluğu (%35,53) 65 yaş ve üzeri yaş grubuna dahil iken, Genel Kurul'a katılmayan ortakların büyük çoğunluğu (%47,62) yine 65 ve üzeri yaş grubuna dahildir. Bunun nedeni, örnekteki 97 ortağın 37'sinin 65 yaşından büyük olmasıdır. Öte yandan, 50 yaşın altındaki ortaklardan Genel Kurul'a katılanların oranı %39,47 iken katılmayanların oranı %14,28'dir. Yaşlı ortaklarda Genel Kurul'a katılma oranı gençlere göre daha azdır.

8.3.16.6 Ortakların Genel Kurula katılımları ile eğitim durumu

Kooperatif ortaklarının Genel Kurul'a katılma durumları ile eğitim durumları arasındaki khi-kare analizi sonucuna göre; iki değişkenin birbirlerinden bağımsız olduğu görülmüştür (Tablo 8.64).

Tablo 8.64 Ortakların Genel Kurul'a katılımları ile eğitim durumu

Eğitim durumu	Genel Kurul'a katılım durumu					
	Genel Kurul'a katılanlar		Genel Kurul'a katılmayanlar		Toplam	
	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)
Okur yazar değil	3	3,95	0	00,00	3	3,09
İlkokul	50	65,79	17	80,95	67	69,07
Orta okul	7	9,21	0	0,00	7	7,23
Lise	11	14,47	1	4,77	12	12,36
Yüksek okul	5	6,58	3	14,28	8	8,25
TOPLAM	76	100,00	21	100,00	97	100,00

$$\chi^2_{\text{hesap}}:5.720 \quad \chi^2_{\text{tablo}}=9.48 \quad p>0.05$$

Genel Kurul'a katılan ortakların büyük çoğunluğu (%65,79) ilkokul mezunu iken, Genel Kurul'a katılmayan ortakların büyük çoğunluğu (%80,95) yine ilkokul mezunu ortaklardan oluşmaktadır. Bununla birlikte, eğitim düzeyine göre Genel Kurul'a oranı farklılık göstermektedir. Örneğin; Lise mezunu 12 ortağın 11'i Genel Kurul'a katılırken, ilkokul mezunu 67 ortağın 50'si katılmaktadır.

8.3.16.7 Ortakların kooperatif hizmetlerinden yararlanma ve eğitim durumu

Kooperatif ortaklarının kooperatif hizmetlerinden yararlanma durumları ile eğitim durumları arasındaki khi-kare analizi sonucuna göre; iki değişkenin birbirlerinden bağımsız olduğu görülmüştür (Tablo 8.65).

Tablo 8.65 Ortakların kooperatif hizmetlerinden yararlanma ve eğitim durumu

Eğitim Durumu	Kooperatif hizmetlerinden yararlanma durumu							
	Hizmetlerden yeterince yararlananlar		Hizmetlerden yeterince yararlanmayanlar		Hizmetlerden kısmen yararlananlar		Toplam	
	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)
Okur yazar değil	0	0,00	1	7,69	1	2,27	2	2,06
İlkokul	27	67,50	10	76,93	30	68,18	67	69,07
Orta okul	4	10,00	1	7,69	2	4,55	7	7,22
Lise	6	15,00	1	7,69	5	11,36	12	12,37
Yüksek okul	3	7,50	0	0,00	6	13,64	9	9,28
TOPLAM	40	100,00	13	100,00	44	100,00	97	100,00

$$\chi^2_{\text{hesap}}:7.609 \quad \chi^2_{\text{tablo}}=15.507 \quad p>0.05$$

Kooperatif hizmetlerinden yeterince yararlananların en fazla İlkokul mezunu (%67,50), kooperatif hizmetlerinden yeterince yararlanamayanların en fazla İlkokul mezunu (%76,93), kooperatif hizmetlerinden kısmen yararlananların ise en fazla yine İlkokul mezunları (%68,18) olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, kooperatif hizmetinden yararlanma durumu, ortakların eğitim durumuna göre değişmektedir. Örneğin, Lise mezunu 12 ortağın 6'sı kooperatif hizmetlerinden yeterince yararlanırken İlkokul mezunu 67 ortağın 27'si yeterince yararlanmaktadır.

8.3.16.8 Ortakların kooperatif hizmetlerinden yararlanma ve yaş durumu

Kooperatif ortaklarının kooperatif hizmetlerinden yararlanma durumları ile yaş durumları arasındaki khi-kare analizi sonucuna göre; iki değişkenin birbirlerinden bağımsız olduğu görülmüştür (Tablo 8.66).

Tablo 8.66 Ortakların kooperatif hizmetlerinden yararlanma ve yaş durumu

Yaş grupları	Kooperatif hizmetlerinden yararlanma durumu							
	Hizmetlerden yeterince yararlananlar		Hizmetlerden yeterince yararlanmayanlar		Hizmetlerden kısmen yararlananlar		Toplam	
	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)	Sayı (adet)	Oran (%)
15-25	0	0,00	1	7,69	0	0,00	1	1,03
26-40	5	12,50	0	00,00	6	13,64	11	11,34
41-50	10	25,00	3	23,08	8	18,18	21	21,65
51-65	10	25,00	2	15,38	15	34,09	27	27,84
65+	15	37,50	7	53,85	15	34,09	37	38,14
TOPLAM	40	100,00	13	100,00	44	100,00	97	100,00

$$\chi^2_{\text{hesap}}:11.396 \quad \chi^2_{\text{tablo}}=15.507 \quad p>0.05$$

Kooperatif hizmetlerinden yeterince yararlananların en fazla 65 yaş ve üzeri yaş grubunda (%37,50), kooperatif hizmetlerinden yeterince yararlanamayanların en fazla 65 yaş ve üzeri yaş grubunda (%53,85), kooperatif hizmetlerinden kısmen yararlananların ise en fazla yine 65 yaş ve üzeri yaş grubunda (%34,09) bulunmaktadır. Bununla birlikte, ortakların yaş gruplarına göre kooperatif hizmetlerinden yararlanma durumu değişmektedir. Örneğin, 51-65 yaş grubundaki 27 ortağın 10'u kooperatif hizmetlerinden yeterince yararlanırken, 17'si yeterince yararlanmamıştır. Yine 41-50 yaş grubundaki 21 ortağın 10'u kooperatif hizmetlerinden yeterince yararlanırken, 11'i yeterince yararlanamamıştır.

9. TARIŞ ZEYTİN VE ZEYTİNYAĞI TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİĞİ'NİN MALİ YAPISI VE BİRLİK ADINA DÜZENLENEN TEŞVİK BELGELERİNİN ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde, Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin mali yapısı, yatırım teşvik mevzuatı çerçevesinde yararlandığı destekler ile bu desteklerin işletmeye yansımaları incelenmiştir.

Kooperatiflerin faaliyetlerinin başarı durumlarını değerlendirmede mali yapının analizi, ekonomik yönden yapılacak olan değerlendirmelerde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Mali analizde bir veya birkaç döneme ilişkin finansal tablolar incelenerek, bu tablolarda yer alan unsurların zaman içinde göstermiş oldukları değişiklikler ortaya konmaktadır. Böylelikle mali tablolar analizi ile kooperatifin mali durumu, mali yönden gelişmesinin yeterliliği ve mali tablolardaki unsurlar arasındaki ilişkiler görülmektedir (Özçelik 2005).

Tablo 9.1'den de görülebileceği üzere, işletmenin ciro, finansman ihtiyacı ve gider kalemlerinde ciddi dönemsel farklılık ve istikrarsızlıklar gözlemlenmektedir. Örneğin 1999 yılında işletmenin satış hasılatı bugünkü değerle 147.028.129 milyon TL.'sı iken, takip eden dönemde bu rakam 44.019.253 milyon TL.'sına düşmüştür. Yine aynı şekilde işletme ele alınan on yıllık dönemin altı yılını zararla kapatmıştır. Mali yapıda yaşanan bu istikrarsızlıklar temelde üç ana nedene dayanmaktadır:

1.Ele alınan dönem, ekonomik istikrarsızlıkların yoğun olarak yaşandığı dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde, enflasyon, mali piyasa sorunları ve döviz kurunda yaşanan dalgalanmalar, Türkiye'de faaliyette olan tüm işletmelerin maliyetlerini ve risklerini artırmıştır. Bu dönem içinde, işletmelerin üretim kapasiteleri düşmüş, faaliyet karları azalmış ve ciddi finansman sorunları yaşamışlardır. 1990-2000 döneminde Türkiye'de faaliyet gösteren ilk beş yüz sanayi işletmesinin karlarının %75'inin faaliyet dışı gelirlerden oluştuğu, bu dönem içinde yatırım yapan işletmelerin öz sermaye verimliliğinin de diğerlerinden daha düşük olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. (Anonim 2001f) Bu şekilde ekonomik istikrarsızlıkların işletmeler üzerinde yarattığı baskı ve ilave maliyetler Tariş'i de olumsuz etkilemiş ve işletme; ciro, borçlanma imkanları ve faiz maliyetleri yönünden ülke ekonomisinin gidişatına paralel bir gelişim göstermiştir. Özellikle, mali piyasa krizlerinin ve ekonomik daralmaların yaşandığı dönemlerde (1994-2001) Tariş'in borçlanma ve faiz giderleri işletmenin en önemli sorunları haline dönüşmüştür.

2.Konuyla ilgili bir diğer husus ise, faaliyette bulunulan sektörün yapısıdır. İşletmenin ana hammaddesi olan zeytin üretiminin yıllar itibarıyla düzensizlik göstermesi, üretimin düşük olduğu dönemlerde fiyatların ve maliyetlerin yükselmesine, ürünün fazla olduğu dönemlerde de işletme bünyesinde ciddi maliyet yaratan stoklara yol açmaktadır.

3.Tariş'in yürüttüğü ekonomik faaliyete oranla düşük sermaye yapısına sahip olması ve kar amacının yanında sosyal yarar sağlama amacı gütmesi de işletmenin mali yapısını olumsuz etkileyen bir diğer husustur. İncelemeye alınan dönemde Tariş'in faaliyet karının ciroya oranı ortalama %15'tir. Bu durum, işletmenin aldığı hammadde üzerine çok küçük bir kar ilave etmek suretiyle pazarladığı anlamındadır. Faaliyet karının düşük olması yanında, işletmenin yüksek sayılabilecek idari ve mali giderlere de sahip olması nedeniyle ele alınan 10 yıllık dönemde 6 yıl zarar ortaya çıkmıştır (Tablo 9.1).

Tariş'in mali yapısını ve ekonomik faaliyetlerini açıklayan yukarıdaki temel gerekçeler yanında aşağıda yatırım, alınan destekler ve desteklerin işletmeye yansımaları açısından önem taşıyan yatırım ve işletme sermayesi ihtiyacı, faaliyet karı, finansman gideri gibi konular incelenmiştir.

Tablo 9.1 Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin mali tablosu (milyon TL.) (1995-2004) (*)

Yıllar	Toplam ciro	Faaliyet karı	Net kar	Borçlanma		Dönem faizi	Aktif toplamı
				Kısa	Uzun		
1995	44.027.259	4.031.816	5.390.789	7.669.206	29.270.840	2.324.951	48.987.529
1996	52.049.896	16.990.375	17.231.191	3.792.910	19.707.066	263.204	49.993.303
1997	36.203.850	3.685.410	-1.557.120	161.470.545	8.264.790	4.514.805	184.014.165
1998	44.228.744	15.099.696	-39.779.968	145.075.808	4.407.888	55.166.848	117.338.344
1999	147.028.129	33.898.015	17.085.281	116.406.315	3.083.931	38.054.582	116.394.281
2000	44.019.253	14.167.933	-1.470.269	108.451.259	1.878.150	33.307.328	107.663.210
2001	107.044.408	7.509.272	2.060.197	54.522.828	104.022.476	21.263.367	166.749.222
2002	107.865.555	15.348.218	-20.308.414	27.903.749	92.657.838	41.190.384	106.601.606
2003	27.442.918	1.894.778	-505.952	54.344.337	1.609.733	2.887.906	101.806.511
2004	15.929.052	-1.689.864	-3.237.891	46.722.021	1.447.512	2.110.977	92.322.285
TOPLAM	625.839.064	112.625.513	-23.621.887	726.358.978	266.350.224	201.084.352	1.091.870.456

(*):Tabloda elde edilen rakamlar Birliğin bilanço değerlerinin 2005 yılına deflate edilmesi ile bulunmuştur.

Kaynak: Anonim 2005b

9.1 Yatırım ve İşletme Sermayesi İhtiyacının Karşlanması

Ele alınan 1995-2004 dönemleri içinde, yıl bazında önemli değişimler göstermekle birlikte, kullanılan yabancı kaynakların %67,6'sı kısa vadeli borçlar, %32,4'ü ise uzun vadeli borçlarla karşılanmıştır.

Tablo.9.2 Birliğin borçlanma ihtiyacı (milyon TL)

Yıllar	Kısa vadeli borçlar	Uzun vadeli borçlar	Toplam borçlar	Kısa vadeli borçlar/ Toplam borçlar (%)	Uzun vadeli borçlar/ Toplam borçlar (%)
1995	7.669.206	29.270.840	36.940.046	20.8	79,2
1996	3.792.910	19.707.066	23.499.976	16.1	83,9
1997	161.470.545	8.264.790	169.735.335	95.1	4,9
1998	145.075.808	4.407.888	149.483.696	97.1	2,9
1999	116.406.315	3.083.931	119.490.246	97.4	2,6
2000	108.451.259	1.878.150	110.329.408	98.3	1,7
2001	54.522.828	104.022.476	158.545.304	34.4	65,6
2002	27.903.749	92.657.838	120.561.587	23.1	76,9
2003	54.344.337	1.609.733	55.954.070	97.1	2,9
2004	46.722.021	1.447.512	48.169.532	97.0	3,0
Ortalama				67.6	32,4

Kaynak:Anonm 2005b

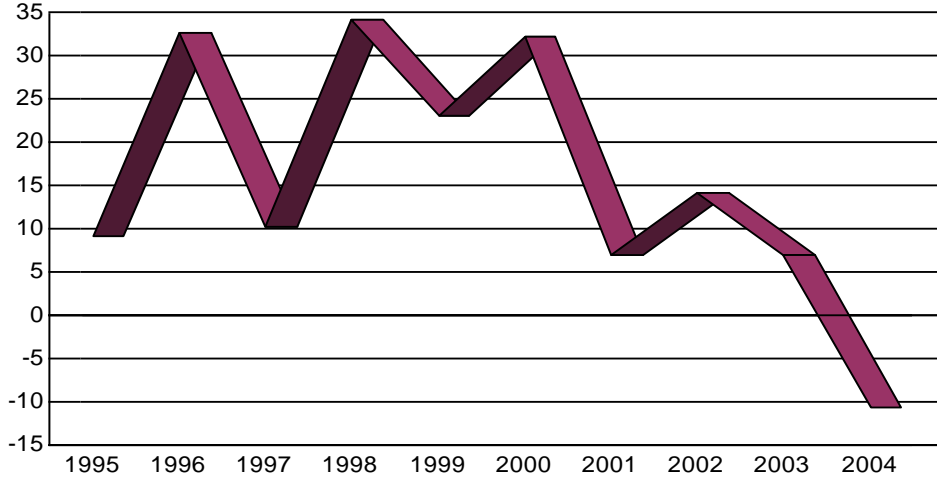
Birliğin, işletme dönemi faaliyetleri için gereksinimi olan kaynakların yaklaşık %67,6'sını kısa vadeli borçlanma suretiyle karşılaması (Tablo 9.2) iki temel unsura dayanmaktadır. Bunlardan ilki, işletmenin mali piyasalardaki sıkıntılar nedeniyle uzun vadeli borçlanamaması, diğeri ise kısa vadeli kaynakların daha çok zeytin istihsalinin fazla olduğu dönemlerde oluşan stokların finansmanı için kullanılmasıdır.

Kooperatiflerin en önemli sorunlarından birisi, finansman sorunudur. Kooperatifler açısından evrensel özellik gösteren bu sorun ülkemize özgü şartlardan dolayı daha da ağırlaşmaktadır. Ülkedeki ağır enflasyonist şartlar örgütlenme bilinç ve sorumluluğunun yetersizliğinden dolayı zayıf olan kooperatiflerin öz kaynaklarında azalmaya neden olmaktadır (Çıkın vd.1998).

9.2 Faaliyet Karı

Bir işletmenin satış hasılatı ile satışların maliyeti arasındaki farkı gösteren faaliyet karı, işletmenin ticari politikasını ve felsefesini belirleyen temel unsurlardan biridir. Tariş'in yürüttüğü faaliyetler bu manada ele alındığında; işletmenin ticari karlılıktan ziyade üreticilere ve tarımsal işletmelere yönelik sosyal güdülerle hareket ettiği kolayca görülebilmektedir. Cironun %15'i kadar olan ortalama faaliyet karı 2004 döneminde negatife dönüşmüştür (Şekil 9.1).

Faaliyet Karının Ciroya Oranı

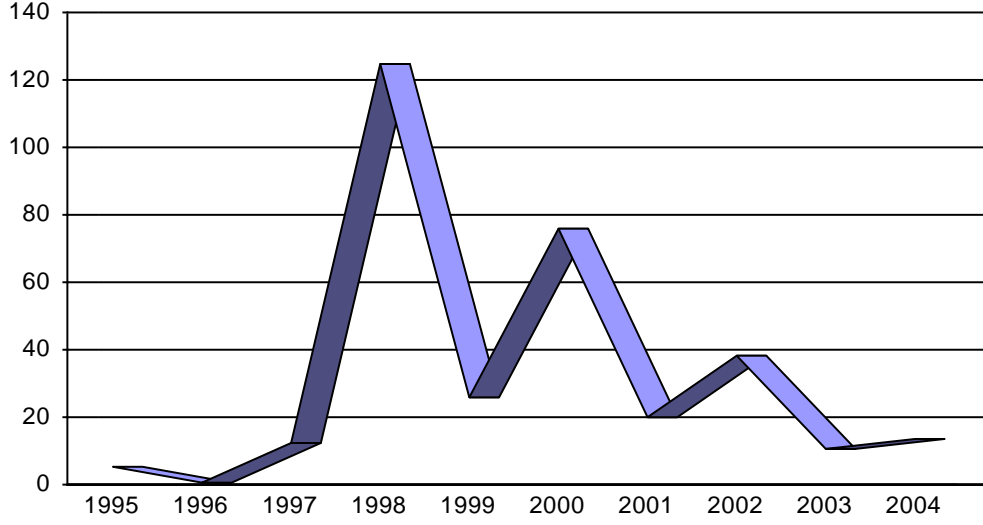
Şekil 9.1 Faaliyet karının ciroya oranı

Faaliyet karının işletmenin cirosunun çok küçük bir kısmına karşılık gelmesi, esasen işletmenin aldığı ürüne çok küçük miktarda kar koyarak satması şeklinde değerlendirilebilir. Hatta, 2004 yılında işletme, zeytinyağını alış fiyatının altında bir değerden satmıştır. Bu durum, işletmeler açısından son derece sağlıklı bir gelişme olup, ancak ciddi ekonomik daralmaların yaşandığı dönemlerde söz konusu olabilmektedir. Faaliyet karının negatif olması durumu işletmelerin sadece kısa vadede katlanabilecekleri bir olumsuzluktur.

9.3 Finansman Gideri

Tariş'in on yıllık dönem içinde elde ettiği toplam hasılat bugünkü fiyatlar ile 625.839.064 milyon TL. olarak gerçekleşmiştir. Bu dönem içinde ödenen toplam faiz gideri ise 201.084.352 milyon TL. değerindedir. Faaliyetlerini ağırlıklı olarak yabancı kaynaklarla yürüten Tariş'in faiz gideri, cirosunun yaklaşık %32'si kadar olmaktadır (Şekil 9.2).

Dönemsel Faizin Ciroya Oranı

Şekil 9.2 Dönemsel faizin ciroya oranı

Kooperatifler dış kaynak ve kredi imkanları açısından incelendiğinde, kendilerini destekleyecek ve kredi gereksinimlerini karşılayacak özel bir finansman kuruluşunun olmadığı görülmektedir. Buna ek olarak kooperatifler, genel ekonomi politikalarından dolayı, kredi sağlama konusunda yeni güçlüklerle karşılaşmakta ve oldukça yüksek kredi faizleri ile yok edilmek istenmektedir (Çıkmın vd. 1998).

İşletmenin sermaye yetersizliği dolayısıyla maruz kaldığı faiz giderleri, faaliyet karının ortalama %180'ine tekabül etmektedir. On yıllık dönem içinde ödenen faiz gideri cari fiyatlarla 201.084.352 milyon TL.'sı iken, faaliyet karı 112.625.513 milyon TL.'sıdır. Faaliyette bulunan üretim kolunda Tariş'e rakip olabilecek özel sektöre ait bir çok işletmenin bulunması, sektörün yıllara göre değişkenlik gösteren bir tarımsal ürüne dayalı olması ve Tariş'in sosyal sorumlulukları karlılığı düşüren temel etkenler olarak göze çarpmaktadır.

Ele alınan dönemde, 1995, 1996 ve 1997 yıllarında düşük seyreden faiz gideri, alınan kısa ve uzun vadeli krediler ve yüksek reel faizler nedeniyle 1998 yılında işletmenin satış hasılatının üzerine çıkmıştır. Bu husus, öncelikle ülkemizde mali piyasalarda yaşanan dalgalanmalar, enflasyon ve faiz oranlarının yüksekliğinden kaynaklanmakta olup, işletmenin sermaye yetersizliği dolayısıyla borçlanma ihtiyacı içinde olması da bu mali sorunu derinleştirmiştir.

Sonuç olarak; işletmenin yoğun bir rekabetin yaşandığı sektörde faaliyet gösteriyor olmasına rağmen, ticari kaygılarla hareket etmeyişi, yürütülen ekonomik faaliyete göre yetersiz bir sermaye yapısına sahip olması, sağlıklı bir finansman politikasının olmayışı, yatırım, üretim ve stoklama konusunda yaşanan idari ve teknik eksiklikler, ülkemizin ciddi potansiyele sahip bir tarımsal ürünü olan zeytincilik alanında kamusal hizmet vermesine rağmen yeterli kamusal desteği alamamış olması Tariş'i mali yönden zayıf konuma getirmiştir.

9.4 Oran (Rasyo) Analizi

Birliğin mali yapısının sağlıklı olarak tahlil edilebilmesini teminen, Rasyo analizi metodu kullanılmıştır. Mali tabloların değerlendirilmesinde kullanılan en yaygın yöntemlerden birisi "oran analizi" ile analiz tekniğidir (Akdoğan ve Tenker 1988).

9.4.1 Likidite durumunun analizinde kullanılan oranlar

İşletmenin cari durumunun, diğer bir deyişle likidite durumunun analizinde, likidite oranlarından yararlanılmaktadır. Bu oranlar işletmenin parasal durumunu göstererek, vadesi gelen borçların ödenme olanaklarını saptamaya yardım eder. Ödeme gücünün saptanmasında, işletmenin dönen varlıkları ile kısa vadeli borçları (kısa vadeli yabancı kaynaklar) arasındaki ilişkiler analiz edilir (Akdoğan ve Tenker 1988).

9.4.1.1 Cari oran

Dönen varlıklar ile kısa vadeli yabancı kaynaklar arasındaki sayısal ilişkiyi gösteren bir orandır. Bu oran sayesinde, işletmenin kısa sürede borçlarını ödeme yeteneğini ölçmek ve net işletme sermayesinin yeterli olup olmadığını belirleyebilmek mümkün olmaktadır. Cari oran, dönen varlıkların kısa vadeli yabancı kaynaklara bölünmesi suretiyle hesaplanır. Gelişmiş ülkelerde bu oranın 2 olması arzulanırken, gelişmekte olan ülkelerde 1,5 oranı yeterli olarak kabul edilmektedir (Akgüç 1995).

Tablo 9.3 Birliğin cari oran durumu (1995-2004)

Yıllar	Dönen varlıklar (milyon TL.)	Kısa vadeli borçlar (milyon TL.)	Cari oran
1995	41.316.203	7.669.206	5,39
1996	36.860.769	3.792.910	9,72
1997	169.392.525	161.470.545	1,05
1998	107.888.624	145.075.808	0,74
1999	89.704.210	116.406.315	0,77
2000	74.239.629	108.451.259	0,68
2001	117.429.610	54.522.828	2,15
2002	74.430.203	27.903.749	2,67
2003	84.507.211	54.344.337	1,56
2004	61.465.698	46.722.021	1,32
TOPLAM	857.234.683	726.358.977	1,18

Kaynak : Anonim 2005b

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliğinin 1995-2004 dönemine ait cari oranı yıllara itibarıyla değişmekle birlikte dönem ortalaması 1,18'dir (Tablo 9.3). Bu oranın 1,5'in altında olması; Birliğin 1995, 1996, 2001 ve 2002 yılları hariç 10 yıllık periyot içinde kısa vadeli borçlarını ödeme sıkıntısı çektiğini göstermektedir.

9.4.1.2 Asit-test oranı

Likidite durumunun ölçülmesinde kullanılan oranlardan bir diğeri de, Asit-test oranıdır. Bu oran; mali durum değerlendirmelerinde cari oranı tamamlayan ve daha anlamlı hale getiren bir test yöntemidir. Bu oran, paraya çevrilmesi daha uzun bir süreyi gerektirecek stokların, dönen varlık toplamından çıkarılması suretiyle bulunacak büyüklük ile, kısa vadeli yabancı kaynaklar arasındaki ilişkiyi ölçmektedir. Başka bir deyişle, hazır değerler ile süratle paraya çevrilebilecek değerler toplamının kısa vadeli yabancı kaynaklara olan oranıdır. Bu oranın 1 olması yeterli görülmektedir. Ülkemiz şartlarına göre bu oranın 0,65 ile 0,80 arasında bir sonuç vermesi normal karşılanmaktadır (Akgüç 1995, Akdoğan ve Tenker 1988).

Tablo 9.4 Birliğin asit-test oranı durumu (1995-2004)

Yıllar	Dönen varlıklar (milyon TL.)	Stoklar (milyon TL.)	Kısa vadeli borçlar (milyon TL.)	Asit-test oranı
1995	41.316.203	8.959.862	7.669.206	4,22
1996	36.860.769	5.673.792	3.792.910	8,22
1997	169.392.525	159.255.975	161.470.545	0,06
1998	107.888.624	76.100.368	145.075.808	0,22
1999	89.704.210	23.110.550	116.406.315	0,57
2000	74.239.629	29.710.247	108.451.259	0,41
2001	117.429.610	86.211.894	54.522.828	0,57
2002	74.430.203	47.537.288	27.903.749	0,96
2003	84.507.211	51.522.472	54.344.337	0,61
2004	61.465.698	38.272.320	46.722.021	0,50
TOPLAM	857.234.683	526.354.768	726.358.977	0,46

Tablo 9.4'den de görüleceği üzere, 10 yıllık dönem içinde Birliğin kısa vadeli borçlarını karşılama oranının ortalama 0,46 olduğu ve bu oranın da kabul edilebilir düzeyin altında olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın birliğin 1995, 1996 ve 2002 yıllarında nakit sıkıntısı çekmediği görülmektedir.

9.4.2 Mali oranlar

9.4.2.1 Finansal kaldıraç oranı

Kısa ve uzun vadeli yabancı kaynakların aktif toplamına (pasif toplamına) bölünmesi ile elde edilir. Bu oran, varlıkların ne kadarının yabancı kaynaklardan sağlandığını gösterir. Başka bir anlatımla, yabancı kaynakların toplam kaynaklar içindeki yüzdesini ifade eder. Gelişmiş ülkelerde finansal kaldıraç oranının %50'yi aşmaması arzu edilir. Ancak ülkemiz açısından bakıldığında, sermaye piyasasının yeterince gelişmemiş olması ve oto finansman imkanlarının kısıtlı oluşu gibi nedenlerle bu oranın %50'yi biraz aşması normal karşılanabilmektedir (Akgüç 1995, Akdoğan ve Tenker 1988).

Tablo 9.5 Birliğin finansal kaldıraç oranı durumu (1995-2004)

Yıllar	Yabancı kaynaklar (milyon TL.)	Toplam kaynaklar (milyon TL.)	Finansal kaldıraç Oranı
1995	36.940.046	48.987.529	0,75
1996	23.499.976	49.993.303	0,47
1997	169.735.335	184.014.165	0,92
1998	149.483.696	117.338.344	1,27
1999	119.490.246	116.394.281	1,03
2000	110.329.408	107.663.210	1,02
2001	158.545.304	166.749.222	0,95
2002	120.561.587	106.601.606	1,13
2003	55.954.070	101.806.511	0,55
2004	48.169.532	92.322.285	0,52
TOPLAM	992.709.201	1.091.870.456	0,91

Ele alınan 1995-2004 dönemi içinde, yıl bazında önemli değişimler göstermekle birlikte, Birlik yürüttüğü ekonomik faaliyetlerin %91'ini yabancı kaynaklardan finanse etmiştir. Hatta, 1998, 1999, 2000 ve 2002 yıllarında geçmiş dönem zararları dahi yabancı kaynaklardan finanse edilmiştir.

(Tablo 9.5)

9.4.2.2 Uzun vadeli yabancı kaynakların toplam kaynaklara oranı

Bu oran, uzun vadeli yabancı kaynakların toplam kaynaklara bölünmesi ile elde edilmektedir. Oran, işletme varlıklarının yüzde kaçının uzun vadeli borçlarla finanse edildiğini göstermektedir. Bir diğer

ifade ile uzun vadeli kaynakların toplam pasif üzerindeki payını gösterir. Oranın yüksekliği, işletmenin kullandığı kaynaklar arasında uzun vadeli borçların oransal öneminin fazla olduğunu ifade edere (Akgüç 1995, Akdoğan ve Tenker 1988).

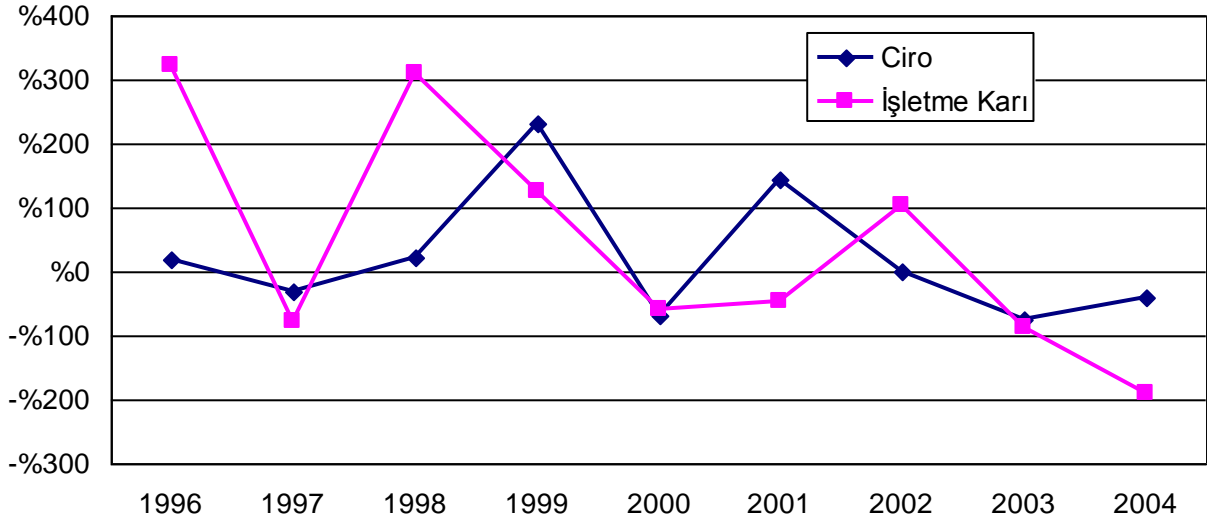
Tablo 9.6 Birliğin uzun vadeli yabancı kaynaklarının toplam kaynaklarına oranı durumu(1995-2004)

Yıllar	Uzun vadeli yabancı kaynaklar (milyon TL.)	Toplam kaynaklar (milyon TL.)	Uzun vadeli yabancı kaynaklar/ Toplam kaynaklar
1995	29.270.840	48.987.529	0,60
1996	19.707.066	49.993.303	0,39
1997	8.264.790	184.014.165	0,04
1998	4.407.888	117.338.344	0,04
1999	3.083.931	116.394.281	0,03
2000	1.878.150	107.663.210	0,02
2001	104.022.476	166.749.222	0,62
2002	92.657.838	106.601.606	0,87
2003	1.609.733	101.806.511	0,02
2004	1.447.512	92.322.285	0,02
TOPLAM	266.350.224	1.091.870.456	0,24

Birlik 1995-2004 döneminde ihtiyacı olan kaynağın ortalama %24'ünü uzun vadeli yabancı kaynaklardan finanse etmiştir. Ancak, bazı yıllarda uzun vadeli borç oranı %2'lere kadar düşmüştür (1997, 1998, 1999, 2000, 2003 ve 2004 yılları) (Tablo 9.6).

9.5 Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatiflerine Düzenlenen Teşvik Belgelerinin Değerlendirilmesi

Teşvik sisteminin Tariş'e sağladığı katkının tespit edilebilmesi için düzenlenen yatırım teşvik belgelerinin sağladığı tasarruflar yanında, işletmenin teşvik belgesi kullandığı dönemlerdeki ciro, karlılık ve borçlanma ihtiyacı incelenmiştir. Bu inceleme ile; sağlanan kamusal desteğin işletmenin ciro ve karlılığına etkisinin olup olmadığı, yatırım ve işletme sermayesi ihtiyacının karşılanmasında bir avantaj yaratıp yaratmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, teşviklerin işletme üzerinde iki türlü avantaj yaratabilmesi hedeflenmektedir. Bunlardan birincisi, teşviklerin ekonomik istikrarsızlıklarının işletme üzerinde yarattığı tahribatları gidermek suretiyle işletmeyi istikrarlı bir hale getirmesi; yani, işletmenin ciro, karlılık, borçlanma ihtiyacı ve finansman giderlerine yönelik grafiklerdeki dalga boyunun ve süresinin kısaltılması (istikrar sağlama) hedefidir. Şekil 9.3'den de görülebileceği üzere, işletmenin son on yıllık dönem içinde ciro ve faaliyet karı yönünden çok ciddi oranlarda dönemsel değişimler yaşanmıştır. Dolayısıyla, verilen desteklerin işletmenin istikrarlı bir faaliyet yürütmesinde etkisi olamamıştır.

Şekil 9.3 Ciro ve karlığın bir önceki döneme göre değişimi

Teşvik sisteminin mikro bazda bir diğer getirisi ise, desteklenen işletmenin sağlıklı bir büyüme trendine girmesidir. Birliğin mali tablolarının analizinden, 1995 yılında Tariş'in cirosu sabit fiyatlarla 44.027.259 milyon TL. iken, bu rakam 2003 yılında 27.442.918 milyon TL.'ye, 2004 yılında ise 15.929.052 milyon TL.'ye düşmüş olması göz önüne alındığında, işletmenin incelenen dönem içerisinde yürütülen ekonomik faaliyetler yönünden büyüdüğü söylenemez.

Teşvik uygulamalarının işletmeye istikrar ve büyüme anlamında neden katkı sağlayamadığını tespit etmek için; düzenlenen teşvik belgeleri değerleri ve teşvik mevzuatı üzerinde durulması gerekmektedir.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği adına 1990-2001 yılları arasında düzenlenen 17 adet teşvik belgesi kapsamında yapmış olduğu yatırım ile ilgili bilgiler Tablo 9.7'de gösterilmiştir. Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri 1990-2001 tarihleri arasında 17 adet teşvik belgesi almıştır. Bu belgelerin bir kısmı bir kooperatif için büyük çoğunluğu ise birden fazla kooperatif için alınmıştır. Hazine Müsteşarlığı'nca düzenlenen teşvik belgelerinin 14 adedi yeni yatırım, 3 adedi ise mevcut işletmelerin modernizasyonu ve entegrasyonunu kapsamaktadır. Söz konusu teşvik belgeleri kapsamındaki yatırımların tamamı gerçekleşmiştir (Tablo 9.7).

Tablo 9.7 Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği adına düzenlenen teşvik belgelerinin durumu

Yatırımın yeri	Yatırımın cinsi	Toplam yatırım (milyonTL)	Öngörülen istihdam (kişi)	Döviz tahsisi (ithal makine tutarı) (000 \$)
Muhtelif iller	Modernizasyon	125.521	112	1.462
Muhtelif iller	Modernizasyon	110.338	97	1.206
BALIKESİR	Komple yeni	214.653	11	1.000
Muhtelif iller	Komple yeni	241.350	123	1.380
İZMİR	Entegrasyon	79.041	25	244
AYDIN	Komple yeni	257.452	21	195
İZMİR	Komple yeni	257.054	21	197
AYDIN	Komple yeni	256.682	21	197
BALIKESİR	Komple yeni	259.239	21	185
MUĞLA	Komple yeni	256.704	21	196
AYDIN	Komple yeni	254.338	21	194
AYDIN	Komple yeni	205.295	21	160
İZMİR	Komple yeni	208.412	21	152
BALIKESİR	Komple yeni	203.365	21	154
BALIKESİR	Komple yeni	208.412	21	154
AYDIN	Komple yeni	206.290	21	152
İZMİR	Komple yeni	7.152.462	14	1.516

Kaynak :Anonim 2005j

Tablo 9.8’de söz konusu dönem içerisinde, Tariş’in yapmış olduğu yatırımların tutarı ve yararlandığı destek unsurları verilmiştir. Bu yatırım projeleri kapsamındaki yatırım tutarları 2005 yılı fiyatları ile yaklaşık 32.419.488 milyon TL.’si kadardır. Bu dönem içinde yapılan yatırım harcamalarının %67’si makine ve ekipmanlardan oluşmaktadır. Büyük çoğunluğu yurt dışından temin edilen makine ve ekipman harcamalarının 2005 yılı fiyatları ile 21.500.000 milyon TL.’dir.

Birlik, edinmiş olduğu teşvik belgeleri kapsamında kredi ya da hibe yardımlarından ziyade vergi ile ilgili desteklerden yararlanabilmiştir. Vergi desteklerinin, işletmenin yatırım maliyetlerine ne oranda avantaj sağladığının hesaplanabilmesi güç olmakla birlikte, çalışmada teşvik belgesi dolayısıyla işletmenin ödemekten kurtulduğu vergilerin 2005 yılına çekilmesi (deflate) suretiyle hesaplanması yoluna gidilmiştir.

Tablo 9.8’den de görülebileceği üzere, işletmenin yararlandığı teşvik tedbirleri yatırım indirimi ve KDV istisnasından oluşmaktadır. Yatırım indirimi, işletmelerin yapmış olduğu sabit yatırım harcamalarının teşvik belgesinde öngörülen oranda gelir ve kurumlar vergisi matrahından indirimine gidilmesi imkanı sağlamaktadır. Dolayısıyla yatırım indirimi faaliyetlerini karlı olarak sürdüren işletmelere daha fazla avantaj sağlamakta iken, faaliyet karı düşük ya da zarar eden işletmelere ciddi katkı sağlayamamaktadır. Tablo 9.8’de yer alan değerlerden de görülebileceği gibi, birliğin zarar ettiği dönemlerde yatırım indirimi Tariş’e herhangi bir avantaj yaratmamıştır. Bununla birlikte, ilgili vergi mevzuatı gereği işletmenin zarar ettiği 1997-2004 döneminde yararlanamadığı yatırım indiriminin takip eden döneme aktarılabilirdiği düşünüldüğünde, işletmenin kara geçebilmesi halinde geçmiş dönem yatırım indirimi rakamlarının vergi matrahından düşülmesi imkanı sağlanabilecektir.

Çalışmada ele alınan bir diğer destek unsuru da KDV istisnasıdır. Bu destek, kısaca teşvik belgesi kapsamı makine ekipmanın temini sırasında tahakkuk eden KDV’nin ödenmemesini içermektedir. Birlik, bu sistemden de bazı idari sorun ve tereddütler neticesinde yeterince istifade edememiştir. Örneğin, 2000 yılında düzenlenen teşvik belgeleri kapsamında temin edilen makine ve teçhizata KDV istisnası tanınmış olmasına rağmen, söz konusu istisnadan yararlanılmamıştır. Yetkililerle yapılan

görüşmelerde, bu duruma tamamen teşvik belgesinde belirtilen koşulların (örneğin asgari yatırım tutarı) sağlanamaması halinde, herhangi bir cezai müeyyide ile karşılaşılması gerekçe gösterilmiştir.

Tariş'in faaliyetlerini verimli olarak sürdürememesi ve idari sorunlar nedeniyle yatırım teşvik belgelerinde yer alan desteklerden yeterince istifade edemediği görülmektedir. Bu kapsamda, Tablo 9.8'den işletmenin on yıllık dönemde yapmış olduğu yatırımlar dolayısıyla yararlandığı kamusal destek miktarı bugünkü fiyatlarla 3.351.653 milyon TL.'dir. Bu miktar, yapılan yatırım harcamalarının yaklaşık %10'una tekabül etmektedir. Bu rakam işletmenin bugün itibarıyla elde ettiği net getiridir. Bu oran, bazı teşvik belgeleri açısından %23'e kadar çıkabilmektedir. İşletmenin takip eden dönemde karlı bir üretim sürecine girmesi halinde, teşvik belgelerinin sağladığı avantajların artması da mümkün bulunmaktadır.

Tariş'in yatırım projeleri için düzenlenen yatırım teşvik belgeleri ile ilgili veriler göz önüne alındığında şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

1.Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere, düzenlenen yatırım teşviklerin üretilen malın maliyeti üzerinde ihmal edilebilir düzeyde etkisi bulunmaktadır.

2.İşletme yöneticileri ile yapılan görüşmelerden elde edilen sonuçlara göre, bugün itibarıyla teşvik belgesi talebi, piyasa koşulları çerçevesinde yatırım yapma kararı almış işletmelerin, devletin sunduğu imkanlardan da yararlanması amacını taşımaktadır.

3.Verilen desteklerin yatırım maliyeti üzerinde önemli bir indirim sağlayamaması, genel anlamda teşviklerin yönlendirme gücünü azaltmakta ve bu durum kamu politikasını pasif hale getirmektedir.

4.Tariş'in yürütmekte olduğu yatırım politikası ile yatırım teşvik sisteminin herhangi bir bağlantısı bulunmamaktadır. Yatırım yapmak için, karar alma noktasında teşvik sistemi yönlendirici olamamıştır.

Yatırım Teşvik sisteminin vergi muafiyet ve istisnalarından oluşması teşviklerin etkisini azaltan bir diğer unsurdur. İşletmenin mali yapısı ile ilgili bölümlerde de sıklıkla ifade edildiği üzere, sermaye yapısı zayıf olan Tariş'in temel sorunu, yatırım ve işletme dönemi faaliyetleri için gerekli nakit ihtiyacıdır.

Tablo 9.8 Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği adına düzenlenen yatırım teşvik belgelerinin işletmeye yansımaları

Yatırım değerleri (nominal)		Deflatör.	Toplam 2005 fiyatlarıyla	Kamusal destek		Deflatör	Toplam destek tutarı (milyon TL.)	Sağl. destek / yatırım (%)
Toplam harcama (milyon TL.)	Makine ekipman (milyon TL.)			Yat. indirim (milyon TL)	KDV istisnası (milyon TL.)			
125251	116734	53,055	6.645.192	75596	20188	29,395	895.638	13
110338	105726	29,395	3.243.386	67195	16211	29,395	745.149	23
214653	0	15,099	3.241.046		26628	15,099	402.056	12
241350	235752	15,099	3.644.144	0	38085	15,099	575.045	16
79041	72890	8,749	691.530	0	11227	5,647	63.399	9
257452	113575	3,415	879.199	0	0	3,415	-	-
257054	132177	3,415	877.839	0	0	3,415	-	-
256682	132198	3,415	876.569	0	0	3,415	-	-
259239	133863	3,415	885.301	0	0	3,415	-	-
256704	132198	3,415	876.644	0	0	3,415	-	-
254338	134818	3,415	868.564	0	0	3,415	-	-
205295	105573	3,415	701.082	0	0	3,415	-	-
208412	106624	3,415	711.727	0	0	3,415	-	-
203365	105982	3,415	694.491	0	0	3,415	-	-
208412	106564	3,415	711.727	0	0	3,415	-	-
206290	105741	3,415	704.480	0	0	3,415	-	-
2210239	1854250	2,79	6.166.567		397843	1,685	670.365	11
			32.419.488				3.351.653	10

Kaynak: Anonim 2005b

Şu anda, yürürlükte olan teşvik sisteminin nakdi teşvik tedbirleri içermemesi, bu anlamda işletmeye olan katkısını büyük oranda düşürmüştür (Bugün itibarıyla düzenlenen yatırım teşvik belgelerinin %97'si sadece KDV İstisnası ve Gümrük Muafiyeti içermekte, geriye kalan %3'ü ise kredi desteğini içermektedir) (Anonim 2005d) .

Teşvik sistemlerinin sadece vergi muafiyeti ve istisnası içeriyor olması, sistemin kısmen eksik olması anlamındadır. Teşvik tedbirlerinin çeşitliliği sistemin etkinliğini artıran temel unsurlarından biridir. Teşvik sistemi, bu haliyle sadece sermaye yeterliliğine sahip faaliyetlerini karlı ve verimli olarak yürüten büyük ölçekli işletmeler için anlamlı olabilmektedir.

Teşviklerin işletmeye olan katkısını azaltan bir diğer unsur ise, zaten kısıtlı olan desteklerden, bilgi eksikliği ve idari boşluklar nedeniyle yeterince yararlanılamamasıdır. Yeterli karlılık ve sermayeye sahip olmayan işletmeler açısından ciddi bir katkı sağlayamayan teşviklerin, yatırımın teşvik belgesi düzenlenirken belirtilen şart ve karakteristiklere uygun olmaması halinde verilen desteğin çok üzerinde bir müeyyide içermesi, işletmelerin bu konuda çekimser davranmasına sebep olmaktadır. Ayrıca, ülkemizde uygulanan yardım programlarının çok sayıda kamu kurum ve kuruluşları tarafından uygulanması dağınıklığa neden olmaktadır. Ayrıca, teşvik uygulamaları konusundaki mevzuatın karmaşıklığı ve sık sık değişmesi yatırımcıların bilgi edinme imkanını sınırlayabilmektedir.

Ülkemizin ciddi ölçülerde gelir yaratma potansiyeline sahip bir tarımsal ürünü olan zeytinin üretimi, işlenmesi ve pazarlanması ile ilgili orta ve uzun vadeli hedefleri olan bir kamu politikası bulunmamaktadır. Bu anlamda, hem tarımsal üretim hem de ürünün işlenmesi ve pazarlanması aşamaları büyük ölçüde piyasa sistemi içerisinde belirlenmektedir. Oysa dünyada, tarımsal ürünler ile ilgili olarak yürütülen politikalara bakıldığında; tarımsal ürünler stratejik ürün olarak algılanmakta ve tarımsal üretim tam anlamıyla kamunun kontrolü ve gözetimi altında yapılmaktadır. Bu şekilde yürütülen programlar vasıtasıyla, uluslararası piyasanın durumu, pazarı etkileyen diğer üretici ülkelerin faaliyetleri, talebin yapısı ve gelişimi ile ülkenin sahip olduğu potansiyel avantajların değerlendirilmesi suretiyle tarımsal üründen en yüksek katma değer sağlanabilmesi hedeflenmektedir. Bu alanda kullanılan temel müdahale yöntemleri, muhtemel rekoltenin tahmini sonrası oluşabilecek aşırı fiyat değişimlerini kontrole yönelik önlemler ve üretim maliyetinin düşürülmesini hedefleyen dönemsel çalışmalar yanında çiftçilerin yaşam standartlarının korunması ve yükseltilmesi, verimlilik ve Ar-Ge faaliyetleri gibi uzun dönemli ekonomik ve sosyal politikalar olarak yürütülmektedir. Tarımsal üretimin desteklenmesi sonrası ucuz hammadde girdisi imkanı elde eden imalat sanayiine ait sabit yatırım projeleri de desteklenmektedir. Ayrıca, tarımsal ürünün işlenmesi ile ilgili olarak Ar-Ge ve verimliliği artırıcı çalışmalar %70'e varan oranlarda teşvik edilmektedir. Tüm bunlara ek olarak üretilen ürünün tanıtımı ve markalaşma giderleri de sistem içerisinde değerlendirilmektedir. Bu şekilde, tarımsal ürünün istihsalı, işlenmesi ve pazarlanması aşamalarında izlenen destek programları koordineli ve birbirini tamamlayacak şekilde yapılandırılmıştır.

10. SONUÇ VE ÖNERİLER

10.1 Sonuç

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine bağlı 33 kooperatiften komple yeni, modernizasyon ve tevsi (kapasite artırımı) yatırımları yapmak üzere teşvik belgesi almış olan 22 kooperatif üzerinde çalışılmıştır.

Çalışmada; Aydın'dan 9, Balıkesir'den 4, Çanakkale'den 1, İzmir'den 5, Manisa'dan 1 ve Muğla'dan 2 kooperatif ele alınarak incelenmiştir.

Araştırma kapsamındaki kooperatiflerin devlet yardımlarından yararlanma durumları, toplam birlik yatırımları içinde birim kooperatiflerin payı ve kooperatif düzeyindeki ekonomik etkileri şeklinde ortaya konulmuş, elde edilen sonuçların kooperatif ortaklarına yansımaları araştırılmıştır.

Tariş, Ege bölgesindeki üreticileri kooperatifçilik ilkeleri doğrultusunda örgütleyen ilk kuruluş olma özelliğine sahip olan Milli Aydın Bankası'nın bir kolu olarak "Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi" ismi ile 21 Ağustos 1915 tarihinde kurulmuştur. Bu tarih, günümüzde Tariş'in kuruluş günü olarak kabul edilmektedir. 9 Ekim 1935 tarihinde çıkartılan 2834 sayılı yasa ile "Tarım Satış Kooperatifleri" ve bunların birlikleri kurulmuştur.

Tariş Ege bölgesinde sahip olduğu yaklaşık 127 bin ortağı ile ülkemizin en büyük kooperatiflerinden biri durumunda olup zeytin, zeytinyağı, üzüm, incir ve pamuk ile bu ürünlerden elde edilen yan sanayi ürünlerinin değerlendirilmesi için en son teknolojiye sahip tesislerle faaliyette bulunmaktadır.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin başlıca faaliyetleri arasında; zeytinyağı, sofralık zeytin, zeytinyağı ve pirina sabunu, ayçiçek yağı, pirina, zeytinyağı asidi ve zeytin sıkma işletmeciliği gelmektedir.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği; Aydın, Balıkesir, Çanakkale, İzmir, Manisa ve Muğla ve bu illere bağlı ilçelerde faaliyette bulunan 33 kooperatif ve bu kooperatiflere bağlı yaklaşık 27 bin ortağı ve 2.200 ton/gün zeytin işleme kapasitesine sahip 28 adet modern sürekli zeytin sıkma tesisi, salamura işletmeleri ve İzmir Çiğli'de bulunan zeytinyağı rafineri tesisi ve Gömeç'teki pirina tesisi ile faaliyetini sürdürmektedir.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 2002-2003 iş yılında 2.200 ton/gün kapasiteli modern sürekli zeytin sıkma tesislerinde 106.003 ton/yıl tane zeytin işlemiştir. Yine aynı iş yılında; ortak içi ve ortak dışı olmak üzere 24.776 ton zeytinyağı alımı gerçekleştirmiştir. Tariş'in alım miktarı, toplam üretimi 142.243 ton olan Ege bölgesi rekoltesi içinde %17,42'lik paya sahiptir. 1.11.2002-31.7.2003 tarihleri arasında birlik ve Türkiye'nin zeytinyağı ihracatı arasında bir karşılaştırma yapıldığında; toplam Türkiye zeytinyağı ihracatının 54.854 ton, Tariş zeytinyağı ihracatının 11.086 ton olarak gerçekleştiği ve birliğin Türkiye zeytinyağı ihracatında %20 oranında paya sahip olduğu (dökme ambalajda %19, varilli ambalajda %39 ve kutulu ihracatta %10) görülmektedir.

Zeytin, genellikle Akdeniz ülkelerinde yetiştirilmekte olup, bu bölgede dünya zeytin üretiminin %98'i yapılmaktadır, dünyada üretilmekte olan zeytinyağının ise %95'i yine Yunanistan, İtalya, İspanya, Tunus, Suriye, Fransa, Portekiz ve Türkiye gibi Akdeniz ülkelerinde üretilmektedir.

Ülkemizde yetiştirilen zeytinin %70,6'sı yağlık, %29,4'ü ise sofralık olarak değerlendirilmekte, üretilen zeytinyağı miktarı ise yıllara göre değişmekle birlikte dünya zeytinyağı üretiminin %5-8'i kadardır.

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine, ekonomik ve sosyal yapılarına bağlı olarak belirli faaliyetlerin diğer faaliyetlere göre daha fazla gelişimini sağlamak için devlet tarafından değişik yöntemlerle uygulanan

nakdi ve/veya gayri nakdi yardım, özendirme veya destek olarak tanımlanan teşviklerin uygulanmasında, bölgeler arası gelişmişlik düzeyinin azaltılması, istihdamın artırılması, gelir dağılımındaki dengesizliğin giderilmesi, özel sektörde sermaye birikiminin sağlanması, ülke sanayiinin uluslararası rekabete açılması ve tekellerin önlenmesi gibi amaçlar dikkate alınmaktadır.

1990-2001 yılları arasında zeytinyağı konusunda toplam 351 adet teşvik belgesi düzenlenmiş olup, aynı dönemde genel olarak düzenlenen teşvik belgeleri (38.971 adet) içindeki payı %0,9'dur. Yine bu dönemde Tarış adına toplam 36 adet teşvik belgesi düzenlenmiş olup bu belgelerin 17 adedi zeytin ve zeytinyağı, 12 adedi pamuk, 1 adedi incir, 5 adedi üzüm ve 1 adedi de yem konusundadır. Tarış ve Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği adına düzenlenen teşvik belgelerinin Tarış adına düzenlenen toplam teşvik belgeleri içindeki oranı %47'dir. Diğer taraftan Tarış'e zeytin ve zeytinyağı konusunda verilen teşvik belgelerinin tarımsal sanayi konusunda (4.414 adet) verilen teşvik belgeleri içindeki oranı %0.3'tür.

Yatırımlara uygulanan devlet yardımları konusunda ikinci önemli yardım programı olan KOBİ teşvik sisteminde Tarış adına her hangi bir teşvik belgesi düzenlenmemiştir. Bunun en önemli nedeni KOBİ teşvik sisteminin daha çok küçük ve orta boy işletmelere yönelik olmasıdır. Tarış'te teşvik belgeleri Birlik adına alınmakta, birim kooperatifler adına alınmamaktadır. Bununla birlikte, Tarış'e bağlı birim kooperatiflerin ayrı ayrı müracaat etmek suretiyle nakit destek unsuru de içeren KOBİ teşvik sisteminden yararlanması mümkün bulunmaktadır. KOBİ teşvik sisteminden yararlanamama nedeni hem Birlik yöneticilerinin hem de birim kooperatif yöneticilerinin devlet yardımları ile ilgili mevzuatı yeterince takip etmemelerinden kaynaklanmaktadır.

Birim kooperatif yöneticilerine uygulanan anket sonuçlarına göre; 22 adet kooperatif yöneticisinin tamamının erkek, %90,91'inin 41 yaş ve üzeri yaş grubuna dahil olduğu ortaya konmuştur. Yöneticilerin %68,18'i ilköğretim, %22,73'ü orta öğretim, %9,09'u ise yüksek öğretim sahibidir.

Yöneticilerin %50,00'si kooperatiflerinin birinci amacı olarak kooperatif ilkelerinin tam olarak uygulanmasını belirtmişlerdir. Yöneticilerin %54,55'i gönüllülük ve serbest giriş, %77,27'si ortakların demokratik yönetimi, %22,73'ü ortakların ekonomik katılımı, %13,63'ü özerklik ve bağımsızlık, %36,36'sı kooperatifler arası işbirliği, %27,27'si eğitim, öğretim ve bilgilendirme, %36,36'sı toplumsal sorumluluk ilkelerinin kooperatiflerinde tam olarak uygulandığını belirtmişlerdir.

Ortakların genel kurula katılım oranı %80-100 arasındadır diyen kooperatif yöneticilerinin oranı %50,00'dir.

Yöneticilerin %90,90'ı birlik faaliyetlerinden memnun olduğunu belirtirken, geri kalan kısmı, yatırımlar için yeterli destek alınmaması, özerkliğin birlik ile kooperatif ilişkilerine yansımaması gibi nedenlerle birlik faaliyetlerinden memnun olmadıklarını belirtmişlerdir.

Yatırımlara sağlanan devlet yardımları olan yatırım indirimi, KDV istisnası ve vergi resim ve harç istisnasının yetersiz olduğu kooperatif yöneticilerinin %54,55'i tarafından dile getirilmiştir. Devlet yardımlarının yetersiz olduğunu belirten yöneticiler, düşük faizli kredi, teknik destek, vergi indirimi ve gümrük muafiyeti gibi desteklere gereksinim duyduklarını belirtmişlerdir. Yöneticilerin %59,09'u devlet tarafından uygulanan teşviklerin yatırım kararlarına etkili olduğunu belirtirken, %40,91'i ise yatırım kararı alınırken teşviklerin etkili olmadığını belirtmişlerdir.

Kooperatif ortak ilişkilerinde ve kooperatiflerin başarısında; yöneticilerin işlerinde dürüst ve tarafsız hareket etmeleri kooperatif faaliyetlerinin sonuçlarını olumlu yönde etkilemektedir.

Birlik işletmelerinin yöneticilerine uygulanan anketlerin sonuçlarına göre, yöneticilerin %22,73'ü kadın olup, tamamı 30-40 yaş grubuna mensuptur. Birlik işletme yöneticilerinin içinde İlköğretim mezunu bulunmaz iken, yöneticilerin %59,09'u Yükseköğretim, %40,91'i ise Orta öğretim mezunudur. Birim kooperatif yöneticilerinin ise %68,18'i İlköğretim mezunudur. Birlik işletmelerinin yöneticilerinin, yani atanmışların eğitim düzeyinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Birlik amaçlarının önceliklerine göre sıralanmasında yöneticilerin %63,64'ü ortaklara en iyi hizmetin götürülmesi, %36,36'sı piyasaya kaliteli ürün sunulmasını birinci öncelik olarak belirtmişlerdir.

Yöneticilerin tamamı birliğin tabii olduğu mevzuatın işletmelere yönelik yatırımlara etkisinin olumlu olduğu konusunda hemfikirdirler. Yöneticilerin %45,45'i devlet tarafından yatırımlar için sağlanan teşviklerin yeterli olduğunu belirtirken, yatırımlar için sağlanan teşviklerin yeterli olmadığını belirten yöneticiler ise düşük faizli kredi sağlanması, vergi ve sigorta indirimi, yatırım indiriminin artırılması ve enerji desteği sağlanması gibi hususlara dikkat çekmiştir.

Mevcut teşvik sisteminde (genel ve KOBİ) yatırım indirimi, KDV istisnası, gümrük muafiyeti ve düşük faizli kredi (KOBİ'ler için) uygulanmaktadır. Bu durum yöneticilerin çoğunda devlet yardımları konusunda bilgi eksikliği bulunduğunu göstermektedir. Birlik tarafından yapılan teşvikli yatırımların zeytinyağı üretim maliyeti üzerinde maliyeti düşürücü etki yaptığı yöneticilerin %100'ü tarafından belirtilmiştir.

Birliğe verilen teşvik belgeleri kapsamında; yatırım indirimi, KDV istisnası, KDV desteği, gümrük muafiyeti ve vergi resim ve harç istisnası yer almakta, fakat nakit herhangi bir destek unsuru bulunmamaktadır. Sağlanan bu destekler direkt olarak Birliğin ihracatını artırıcı etkide bulunmamıştır. İhracatın artırılabilmesi için; natürel ve kaliteli zeytinyağı üretimine yer verilmesi, üretimde modernizasyona gidilmesi ve etkili promosyon yapılması gerektiği belirtilmiştir. Belirtilen bu hususlar "üretilen her mal satılır" mantığı yerine piyasa talepleri doğrultusunda üretim yapmanın gereğini işaret etmesi bakımından anlamlıdır.

Birlik yöneticilerinin 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanun'unun 3. maddesi hakkında %18,18'i görüşünün olmadığı, %22,75'i A.Ş.'ye dönüştürülmesinin uygun olacağı, %27,27'si böyle bir uygulamanın yararı olacağından emin olmadığını, %31,80'i ise böyle bir uygulamanın zaten var olduğunu belirtmişlerdir. Mevcut bir uygulama hakkında yöneticilerin farklı görüş bildirmesi, birlik yöneticilerinin kooperatif ve birlikle ilgili mevzuatı yeterince takip etmediğinin bir göstergesidir.

Kooperatif ortaklarının %65,98'i 51 yaş ve üzeri yaş grubuna mensup olup, bu gruba dahil olan ortakların %3,09'u okur yazar olmayanlardan, %69,07'si ise İlkokul mezunlarından oluşmaktadır. Ortaklar arasında eğitim seviyesinin düşüklüğü ortakların ileri yaş grubuna mensup olmaları ile açıklanabilir. Ayrıca bu durum, kooperatiflerin bulunduğu yerlerde orta yaş grubu ve üzerinin kooperatifçiliği benimsemesi yanında araştırma yapılan bölgede yaşlı nüfusun genç nüfusa göre daha fazla olması ile açıklanabilir.

Ortakların büyük çoğunluğu (%75,26) Tariş dışında her hangi bir tarımsal kuruluşa ortak olmayıp, Tariş dışında başka bir tarımsal kuruluşa ortak olanlar ise çoğunlukla Ziraat Odası'nın (%20,61) üyesidirler.

Ortaklar, kooperatiflerin yapmış olduğu yatırımlar konusunda bilgi sahibidirler. Kooperatiflerin yaptığı yatırımların üretim maliyetine olumlu etkisinin olduğu, ortakların %83,51'i tarafından ifade edilmiştir. Yatırımların birliğin pazarını genişletmesine etkili olduğunu belirten ortakların oranı %79,38 iken yatırımların birliğin ihracatına olumlu etkisi bulunduğunu belirten ortakların oranı ise %91,75'dir.

Ortaklar kooperatiflerinde kaydedilen en önemli gelişmeler olarak sırası ile ihracatın artmasını (%52,58) ve mevcut tesislere ilave tesis kurulmasını (%29,90) göstermişlerdir.

Kooperatif tarafından ortaklara değişik zamanlarda değişik hizmetler sunulmaktadır. Kooperatif tarafından ortaklara sunulan hizmetler, Ar-Ge çalışmaları, zeytin sıkma ve pazarlamada kolaylık, mali ve teknik destek sağlama şeklinde olmaktadır. Ayrıca kooperatifler değişik zamanlarda ortaklarına çeşitli konularda eğitim hizmetleri vermekte olup, verilen eğitim hizmetlerine ortakların yarısından

fazlası (%55,67) katılmaktadır. Kooperatifin ortaklarına sağladığı zeytin yetiştiriciliği, hasat, taşıma gibi teknik desteklerden faydalanan ortakların oranı %71,16'dır.

Ortakların büyük çoğunluğu (%70,10) kooperatiflerinin beklentilerini karşıladığını belirtmişlerdir. Ortakların %84,54'ü gibi büyük bir çoğunluğu, kooperatiflerinin iyi yönetilmesi ve kooperatifçilik konusunda yeterli bilgi ve bilince sahip olmalarının doğal bir sonucu olarak kooperatifleri ile herhangi bir sorun yaşamadıklarını bildirmişlerdir.

Kooperatif genellikle ortaklarına zamanında ödeme yapmakta ise de, mali sıkıntı içinde bulunduğu dönemlerde ödeme zamanını uzatabilmektedir. Bu durum, ortakların yıllar itibarı ile kooperatife teslim ettikleri ürün miktarında azalmaya neden olmaktadır.

Ortakların büyük çoğunluğu Genel Kurul toplantılarına katılmaktadır (%78,35). Bu husus, ortakların kooperatiflere bağımlı olmaları, kooperatif faaliyetlerini takip etmeleri ve Genel Kurul'da kooperatifle ilgili dilek ve temennilerini ifade edebilmeleri açısından önemlidir.

Kooperatife ürününün tamamını teslim etmeyen ortakların oranı %65,98 olup, bu ortaklar ödemenin peşin olmaması, yüksek fiyat beklentisi, ev ihtiyacının ayrılması gibi nedenler ileri sürerek ürünlerinin tamamını kooperatife teslim etmemektedirler.

Kooperatif ortak ilişkilerinin khi-kare analizi ile değerlendirilmesinde; ortakların yaşları ile kooperatifle her hangi bir sorun yaşama durumu arasında bir bağımlılığın olduğu buna karşın, ortakların eğitim durumu ile kooperatifle sorun yaşama arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ortakların eğitim durumları ile Tarış dışında üye oldukları diğer tarımsal kuruluşlar arasında istatistik olarak bir bağımlılığın olmadığı tespit edilmiştir. Ortakların kooperatife ürünlerinin tamamını vermeme durumu ile eğitim durumu arasındaki ilişkinin istatistik bakımdan önemsiz olduğu, ortakların Genel Kurul'a katılım durumları ile yaş ve eğitim durumları arasında bağımsız bir ilişkinin olduğu anlaşılmıştır. Ortakların kooperatif hizmetlerinden yararlanma durumları ile eğitim ve yaş durumları arasındaki ilişkinin birbirlerinden bağımsız olduğu belirlenmiştir.

Birliğin 17 adet teşvik belgesi alarak yapmış olduğu yatırımlarla yaklaşık 210 kişiye istihdam sağlamakta olup kampanya dönemlerinde bu sayı 100-150 kişi arasında daha da artmaktadır. İstihdam edilen kişilerin daha çok ortakların çocukları veya yakınları arasından seçilmesine özen gösterilmiştir. Bu husus bölgedeki işsizliğe çözüm olması yanında kooperatif ortaklığını özendirilen bir durum olarak da önemlidir. Yine söz konusu yatırımların köy, nahiye ve ilçe merkezlerinde bulunması nedeniyle ortakların kooperatif hizmetlerinden (teknik hizmet, eğitim hizmeti gibi) daha etkin faydalanmasını sağlamıştır.

Ortakların ürünlerini kooperatiflere teslim ettikleri ürünler için yaptıkları nakliye masraflarında yatırım öncesine göre düşüş gözlemlenmiştir. Kooperatiflerin ortaklara yakın olması ortakların kooperatife uğrama sıklıklarını arttırmış ve kooperatife bağımlılığını pekiştirmiştir.

Tarış Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin mali yapısının incelenmesi sonucunda; birliğin ciro, finansman ihtiyacı ve gider kalemlerinde ciddi ölçüde dönemsel farklılık ve istikrarsızlıklar gözlemlenmiştir. Ülkemizin yaşadığı ekonomik krizlerin (1994 ve 2001) birlik üzerinde yarattığı ekonomik baskı ve ilave maliyetlerden kaynaklanan bu istikrarsızlıklar birliğin borçlanma ve faiz giderlerinin artmasına neden olmuştur. Bu dönemlerde birlik zeytinyağını alış fiyatının dahi altında satmak zorunda kalmıştır.

Birliğin mali yapısında gözlemlenen istikrarsızlığın bir diğer nedeni ise; faaliyette bulunan sektörün yapısıdır. Birliğin ana hammadde olan zeytinin az olduğu yıllarda zeytin fiyatları ve üretim maliyetlerinin artması, zeytinin çok olduğu yıllarda ise; stok maliyetinin yükselmesi istikrarsızlığı artıran nedenler olarak ortaya çıkmaktadır.

Birliğin, faaliyet karının ciroya oranı %15 olup, inceleme yapılan 10 yıllık dönemde (1995-2004) 6 yılın faaliyeti zararlar sonuçlanmıştır. Bu durum birliğin almış olduğu hammadde üzerine çok az miktarda kar koyarak satmasından ileri gelmektedir.

Birlik işletme dönemi faaliyetleri için gerekli olan kaynağın yaklaşık %68'ini kısa vadeli borçlarla karşılamıştır. Bu durum, birliğin ciddi ölçüde finansman özellikle işletme sermayesi sıkıntısı çektiğinin göstergesidir

Faaliyetlerini daha çok dış kaynaklarla finanse eden birliğin, faiz giderleri cirosunun yaklaşık %32'si kadardır. 10 yıllık dönem içinde birliğin ödemiş olduğu faiz cari fiyatlarla 201.084.352 milyon TL. iken, faaliyet karı ise 112.625.513 milyon TL.'dir. Birliğin kar yanında sosyal fayda yaratma amacının da olması birliğin karını düşüren en önemli etkenlerden biri olarak dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, Birliğin rekabetin yoğun yaşandığı sektörde faaliyet göstermesi, birinci derecede ticari kaygı ile hareket etmeyişi, buna karşılık sermaye yapısının kuvvetli olmaması, yeterli ve gerekli kamusal desteği alamamış olması birliğin mali yönden zayıf konuma getirmiştir.

Birlik adına 17 adet teşvik belgesi düzenlenmiş olup, bu belgeler kapsamındaki yatırım tutarı 2005 yılı fiyatları ile, 32.419.488 milyon TL. olup, bu değer 21.500.000 milyon TL.'lik bölümünü makine ve ekipmanlar oluşturmaktadır.

Düzenlenen teşvik belgeleri kapsamında yatırım indirimi, KDV istisnası, gümrük muafiyeti ve vergi resim harç istisnası yer almaktadır. Yatırım indirimi, vergi muafiyeti olup, faaliyet karı düşük ya da zarar eden işletmelere yarar sağlamamaktadır. Birlik, zarar ettiği dönemlerde yatırım indiriminden faydalanamamıştır. Ancak kara geçtiği dönemlerde bu destekten faydalanma olanağı bulunmaktadır.

Birlik adına 2000 yılında düzenlenen 11 adet teşvik belgesi kapsamında yer alan KDV istisnasından yöneticilerin belge koşullarını yerine getirememesi kaygısından dolayı yararlanılamamıştır. Buna rağmen, söz konusu teşvik belgeleri kapsamında yapılan yatırımlar için birliğe 2005 yılı fiyatları ile 3.351.653 milyon TL. kamusal destek sağlanmıştır. Bu miktar, teşvik belgesi kapsamında yapılan yatırım harcamalarının %10'una karşılık gelmektedir.

Mevcut yatırım teşvik sistemi ile ilgili olarak, yöneticiler yatırım kararı alındıktan sonra uygulanan devlet yardımlarından yararlanma yoluna gitmektedirler. Birliğin yapmış olduğu yatırımlar için düzenlenen teşvik belgeleri kapsamındaki destek unsurlarından yeterince yararlanılamamış olmasının en önemli nedenlerinden bir tanesi de, yöneticilerin devletin sağladığı devlet yardımları ve uygulamaları konusunda bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Birliğin yapmış olduğu zeytin sıkma tesislerinin faaliyet karları birim kooperatiflere kalmaktadır. Bu işletmeler düşük kar marjı ile çalışmakta, yani zeytini piyasadan daha düşük fiyatla sıkmakta, buna karşılık piyasadan daha yüksek fiyata zeytinyağı almaktadır. Bu durum serbest piyasada faaliyet gösteren tüccarların yüksek fiyatla zeytini sıkıp, düşük fiyatla zeytinyağı almasına engel olmaktadır. Dolayısıyla, birliğe ait zeytin sıkma tesisleri zeytinyağı piyasasını düzenleyici görev de üstlenmiş olmaktadır. Teşvik belgesi kapsamında yapılan modern yeni yatırımlara ilave olarak mevcut yatırımların modernizasyonu, ilave depo, zeytin saklama kabı yatırımları vasıtasıyla modern teknoloji ile üretim yapılmaktadır. Yapılan modern tesislerde, daha önce bir haftaya kadar uzayan zeytin sıkma süresi 1 güne inmekte veya yoğun dönemlerde en fazla ikinci güne kalmaktadır. Böylelikle zeytinyağının kalitesini belirleyen yağ asit oranı yükselmekte, zeytinyağının kalitesi ve verimi artmakta, buna bağlı olarak da kaliteli ürünün fiyatı artmaktadır. Bu durum ortağın memnuniyetini sağlayarak ortağın kooperatife bağlılığını artırmakta, kooperatifin gelişimine ve kooperatifçilik bilincinin yerleşmesine neden olmaktadır.

10.2 Öneriler

Günümüzde özellikle tarımsal kooperatifler, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tarımla uğraşan kesiminin tarımsal üretim ve verimin artırılmasında, gelir seviyesi ve yaşam standardının yükseltilmesinde önemli rol oynamaktadır. Diğer taraftan, devlet yardımları da gelir dağılımındaki dengesizliğin giderilmesi, bölgeler arası gelişmişlik farkının azaltılması ve belirli bir ekonomik istikrar seviyesinin yakalanıp korunmasını amaçlamaktadır. Tarımsal kooperatiflerin karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri olan finansal sorunların çözümünde devlet yardımları önemli bir araç olarak yer almalıdır.

Kooperatiflerin etkinliğinin artırılabilmesi için, öncelikle ortaklarına ve daha sonra bulunduğu bölgede eğitim toplantılarında kooperatiflerin ortaklarına sağladığı hizmetler, topluma faydaları ve ülkeye sağladığı yararlar anlatılarak kooperatif sayısı ve ortak sayısının artırılmasına çalışılmalıdır. Bu suretle, daha fazla iş hacmi sağlanarak iç ve dış pazarlarda daha fazla pay elde edilmelidir. Türkiye’de, özellikle tarımsal kooperatifler gelişmiş ülkelerde olduğu gibi tarım ile tarımsal sanayi arasında köprü görevi görmelidirler.

Birim kooperatif ve Birlik işletmeleri yöneticileri kooperatiflerini günün değişen ve gelişen koşullarına adapte etmek, sektörde süregelen rekabet ortamında iyi bir yere getirmek için kooperatifçilik alanındaki mevzuatı günü gününe takip etmelidirler.

Türkiye’de kooperatifçilik hareketinin başarılı olabilmesi için, kooperatifçilik konusunda eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması, dolayısıyla kooperatifçilik konusunda eğitim almış kişilerin kooperatif ve bunların birliklerinde istihdam edilmesi gerekmektedir. Ayrıca, eğitim seviyesi yüksek ve genç yaşta ki kişilerin kooperatife ortaklığını teşvik etmek için kooperatifin ortağa, bölgeye, sektöre ve ülkeye sağladığı ekonomik ve sosyal faydaların anlatılacağı düzenli tanıtım ve toplantılar yapılmalıdır.

Birlik zeytinyağı üretimi için hammadde sağlayan zeytin üreticileri ile yakın ilişki halinde olmalı, üreticilerin üretim safhasında karşılaştıkları sorunların çözümüne yönelik politikalar oluşturulmalı ve uygulamaya geçirilmelidir.

Ortakların kooperatife teslim ettikleri ürünlerde ve ortak sayılarında yıllara göre büyük değişiklikler görülmüştür. Ortakların kooperatife bağlılığının artırılması, yeni ortak kaydedilmesi için kooperatiflerin ortaklarına ortak olmayanlara göre daha cazip şartlar sunması, örneğin ortağın yağını daha yüksek fiyata alırken, zeytin sıkma ücretini ise düşük tutması gerekmektedir. Yetiştiricilik ve kooperatifçilik konusunda sürekli eğitim verilerek kooperatifçilik bilinci yerleştirilmeli, kooperatifçiliğin gelişimi sağlanmalıdır.

Ortaklar tarafından zeytinyağı ihracatının artırılabilmesi için; natürel ve kaliteli zeytinyağı üretimine yer verilmesi, üretimde modernizasyona gidilmesi ve etkili promosyon yapılması gerektiği belirtilmiştir. Belirtilen bu hususlar üretilen her malın pazarda satışı sağlanır mantığı yerine piyasa talepleri doğrultusunda üretim yapmanın gereğini işaret etmesi bakımından anlamlıdır.

Birlik, ihracatını artırabilmesi için piyasada talep gören ve kolayca satılan natürel zeytinyağı üretimine ağırlık vermeli, modern pazarlama stratejileri saptamalı uygulamaya koymalıdır.

Birliğin mali analizinde, birliğin işletme dönemi faaliyetleri için gereksinimi olan kaynakların yaklaşık %91,00’ini dış kaynaklardan karşıladığı ve kredi faizlerinin toplam cironun yaklaşık %32,00’si olduğu tespit edilmiştir. Bu durum birliğin çok ciddi finansman sorunu yaşadığını göstermektedir. Daha önce kooperatifçilik konusunda yapılmış olan bir çok araştırmada öneri olarak sunulmuş, ancak bugüne kadar herhangi bir ilerleme kaydedilmemiş olan kooperatiflere kaynak sağlamak üzere kooperatifçilik konusunda ihtisaslaşmış bir kooperatifçilik bankasının kurulması gerekmektedir.

Günümüzde uygulanan devlet yardımları, özel sektör işletmeleriyle sosyal amaç güden kooperatifler arasında bir ayırım gütmemektedir. Devlet yardımları, özel sektöre göre kooperatiflere daha yoğun

olarak kullanılmalıdır. Ayrıca, uygulama kriterlerinin (yatırım süresi, asgari yatırım tutarı, sermaye şartı ve özkaynak oranı gibi) kooperatiflere daha esnek bir şekilde uygulanması gerekmektedir.

İşletme sermayesi sıkıntısı çeken kooperatiflere devletin piyasa faizlerinin altında ve uzun vadeli işletme kredisi şeklinde devlet yardımı uygulaması kooperatiflerin faaliyetlerinin daha verimli olmasına ve ortaklarına daha faydalı hizmet götürmesine yardımcı olacaktır.

Uygulanan devlet yardımlarının yararlı olması ve yıllık kalkınma programlarında belirtilen amaca ulaşabilmesi için, hem bölgesel hem de sektörel ayırımın yapılması gerekmektedir. Devlet yardımları, her bölgede ve her sektörde yapılan yatırımların yarattığı etkiye göre farklı olmak zorundadır. Ülkemizin ihtiyaç duyduğu sektörde ve bölgede yapılacak yatırımlara daha etkin ve uygulanabilir devlet yardımları sağlanmalıdır. Buradan hareketle sosyal yarar sağlama konusunda çok önemli bir görevi yürüten kooperatiflere de mutlaka piyasa şartlarına göre düşük faizli hem yatırım hem de işletme kredisi, enerji desteği, sigorta teşviği gibi devlet yardımları uygulanmalıdır.

Teşvik Belgeleri birlik adına alındığından, KOBİ teşvik sisteminden yararlanılamamaktadır. Ancak, KOBİ teşvik sisteminde belirtilen koşulları birim kooperatifler sağladığından bundan sonra yapılacak yatırımlar birlik adına değil, birim kooperatif adına yapılmalı ve bu yapılacak yatırımlar için nakit teşvik unsuru da içeren KOBİ teşvik sisteminden de yararlanılmalıdır.

Araştırma bulgularından, birliğe düzenlenen teşvik belgeleri kapsamındaki devlet yardımlarının çok fazla etkisinin olmadığı (yaklaşık %10) ve göz ardı edilebilecek düzeyde olduğu görülmüştür. Bu sonucun ortaya çıkmasında en önemli unsurlardan birisi de birlik ve birim kooperatif yöneticilerinin devlet yardımları konusunda yeterli bilgiye sahip olmamalarıdır. Birliğin devlet yardımları, vergi, sigorta ve kooperatifçilik gibi kamusal mevzuatlarla ilgili küçük bir birim oluşturarak hem mevzuatla ilgili güncel bilgilere sahip olmak, hem de uygulamayı takip ederek kooperatifleri bilgilendirmeleri gerekmektedir.

Birliğin, serbest piyasa koşullarında özel sektörle rekabet edebilmek, pazar payını artırabilmek, kooperatifçilik ilke ve değerlerinin uygulanmasını sağlamak, kooperatifçilik misyon ve vizyonunun yerine getirmek, uzun vadeli hedefler belirleyerek gerçekleştirmek için kooperatifçilik konusunda eğitim almış ve kooperatifçilik konusunda deneyimli profesyonel kişileri istihdam etmesi gerekmektedir.

4572 sayılı yasanın uygulanması ile birlikte, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin ilk işleme tesisi dışında kalan işletmelerinin Anonim Şirket şeklinde kurularak faaliyette bulunması mecburi hale getirilmiştir. Bu uygulamanın sonucunda, kooperatifler sadece ortaklarının ürünlerini alan kuruluş haline gelecektir. Dolayısıyla, bu uygulama ile kooperatiflerin katma değer yaratarak daha fazla kar elde etme imkanı ortadan kalkmaktadır. Kooperatifleri ekonomik ve sosyal yönden olumsuz olarak etkileyecek bu maddenin yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Açıl, F. 1980. Tarım ekonomisi. A.Ü.Ziraat Fakültesi Yayınları:721, Ders Kitabı:213. Ankara.
- Akdoğan, N. ve Tenker, N. 1988. Finansal tablolar ve analizi. Ankara.
- Akgüç, Ö. 1995. Mali tablolar analizi. 10.baskı. İstanbul.
- Anonim. 1974. Tarım ürünleri fiyatlar ve sübvansiyonlar. 1970-1973 Ekonomik durum. Ziraat Odaları Birliği yayın no:86. 413 s., Ankara.
- Anonim. 1994. DPT. Yatırımları teşvik politikaları. Özel ihtisas komisyonu raporu. Yayın no:2186, Ankara.
- Anonim.1997. Tarımda örgütlenme komisyon raporu. Türk Ziraat Yüksek Mühendisleri Birliği ve Vakfi. Çalışma komisyonu raporları dizisi 5. 20 s., Ankara.
- Anonim.1998. T.C.Anayasası. Seçkin yayınevi. Kanun metinleri serisi 1. 231 s., Ankara.
- Anonim. 2000a. Türkiye’de uygulanan teşvik politikaları. Ankara Ticaret Odası. ATO yayın no:14. 80 s., Ankara.
- Anonim, 2000b. Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun. Kanun no:4572. 16.6.2000 tarih ve 24081 sayılı Resmi Gazete.
- Anonim. 2001a. 2000 Genel nüfus sayımı. Geçici sonuçlar. DİE. Yayın no:2514., Ankara.
- Anonim. 2001b. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Meyvecilik Alt Komisyon Raporu. DPT:2649-ÖİK:657, 753 s., Ankara.
- Anonim 2001c. Okul öncesi eğitim-ilköğretim-özel eğitim. Sekizinci beş yıllık kalkınma planı, özel ihtisas komisyonu raporu. Yayın no DPT:2598-ÖİK:609. Ankara.
- Anonim. 2001d. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin yatırımlarında devlet yardımları hakkında karar. Karar no:2000/1822. 18.01.2001 tarih ve 24291 sayılı Resmi Gazete.
- Anonim. 2001e. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin yatırımlarında devlet yardımları hakkında kararın uygulanmasına ilişkin tebliğ. Tebliğ no:2001/1 18.02.2001 tarih 24322 sayılı Resmi Gazete.
- Anonim 2001f. Türkiye’nin 500 büyük sanayi kuruluşu 2000. İstanbul Sanayi Odası dergisi özel sayısı. İstanbul.
- Anonim. 2002a. Tarım Satış Kooperatifleri. Karınca dergisi. Sayı:784. s:14-16., Ankara
- Anonim. 2002b. Çanakkale Tarım Master Planı. Çanakkale Tarım İl Müdürlüğü. 72 s., Çanakkale.
- Anonim. 2002c. İzmir Tarım Master Planı. İzmir Tarım İl Müdürlüğü. 228 s., İzmir.
- Anonim. 2002d. Manisa Tarım Master Planı. Manisa Tarım İl Müdürlüğü. 172 s., Manisa.

- Anonim. 2002e. Muğla Tarım Master Planı. Muğla Tarım İl Müdürlüğü. 135 s., Muğla.
- Anonim. 2002f. Tarımsal yapı. üretim, fiyat, değer. 2000. Devlet İstatistik Enstitüsü. Ankara.
- Anonim. 2002g. Hazine Müsteşarlığı basın bildirimleri. Ankara.
- Anonim. 2002h. Yatırımlarda devlet yardımları hakkında karar. Karar no: 2002/4367. 09.07.2002 tarih ve 24810 sayılı Resmi Gazete.
- Anonim. 2002ı. Yatırımlarda devlet yardımları hakkında kararın uygulanmasına ilişkin tebliğ. Tebliğ no:2002/1. 30.07.2002 tarih ve 24831 sayılı Resmi Gazete.
- Anonim. 2003a. Aydın Tarım Master Planı. Aydın Tarım İl Müdürlüğü. 172 s., Aydın.
- Anonim. 2003b. Balıkesir Tarım Master Planı. Balıkesir Tarım İl Müdürlüğü. 119 s., Balıkesir.
- Anonim. 2003c. Pamuk Danışma Kurulu toplantısı. 11-12/12/2003. İzmir.
- Anonim. 2003d. Tarış BİM kayıtları. İzmir.
- Anonim. 2004a. Rural Finance. Policy. International Fund For Agricultural Development (IFAD). 72 p., Rome.
- Anonim. 2004b. Pamuk Çalışma Grubu Ege bölge toplantısı raporu. 27.10.2004. İzmir.
- Anonim. 2004c. Hazine Müsteşarlığı BİM kayıtları. Ankara.
- Anonim. 2005a. Radikal Gazetesi. 18.05.2005 tarihli.
- Anonim. 2005b. Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Tarım Satış Kooperatifleri Birliği BİM kayıtları. İzmir.
- Anonim. 2005c. II. Tarım Şurası sonuç raporu. 29-Kasım/01-Aralık 2004. T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı. 607 s., Ankara.
- Anonim. 2005d. Hazine Müsteşarlığı BİM kayıtları. Ankara.
- Aydın Valiliği, 2005. Web sitesi. <http://www.aydin.gov.tr>. Erişim Tarihi: 04.06.2005
- Balıkesir Valiliği, 2005. Web sitesi. <http://www.balikesir.gov.tr>. Erişim Tarihi: 04.06.2005
- Bilgin, K. 1970. Zirai ekonomi. 98 s.,Ankara.
- Çanakkale Valiliği, 2005. Web sitesi. <http://www.canakkale.gov.tr>. Erişim Tarihi: 04.06.2005
- Çetin, K. 1998. Zeytincilik ve Düşündüklerimiz. Ulusal zeytinyağı kongresinde sunulan tebliğ özetleri. İzmir.
- Çıkm, A., Koçtürk, O.M., Kızıldağ, N. ve Doğruyol, B. 1998. Türkiye’de tarımsal kooperatiflerin yeniden yapılanması. III.Türkiye tarım ekonomisi kongresi. 7-9 Ekim 1998. Ankara.
- Çiloğlu, İ. 2004. Türk sanayiinin gelişimi ve teşvikler. Hazine dergisi, Cumhuriyetin 80.yılı özel sayısı. Ankara.

- Datta, S. 1995. Factors effecting performance of village level organisations, Anand, Gujarat, India Working paper. Institute of rural management.(Anand) No:75, World Agricultural Economics and Rural Sociology Abstracts. November 1995. Volume:37, No:11. CAB International, UK.
- Demir, E. 2003. Tarım Kredi Kooperatiflerinin kooperatif işletmeciliği yönünden analizi Ankara bölge birliği örneği. Doktora tezi (basılmamış). Ankara Üniversitesi. 254 s. , Ankara.
- Deniz, O. 1994. Altıncı plan döneminde küçükbaş hayvan besiciliği konusunda teşvik belgesi almış yatırım projeleri üzerine bir araştırma. Devlet Planlama Teşkilatı. Yatırımlar Sektör Programları ve Koordinasyonu Genel Müdürlüğü. 14 s., Ankara.
- Dernek, Z., Esen, N.C. ve Aktaş, A.R. 2004. tarımsal kooperatiflerin sorunları ile ilgili bir değerlendirme ve bazı çözüm önerileri. Türkiye VI. Tarım ekonomisi kongresi. s.426-434., Tokat.
- Duran, M. 1998. Türkiye’de uygulanan yatırım teşvik politikaları (1968-1998). Hazine Müsteşarlığı. Araştırma inceleme dizisi no:19. Ankara.
- Duran, M. 2002. Türkiye’de yatırımlara sağlanan teşvikler ve etkinliği. Hazine Müsteşarlığı. Araştırma inceleme dizisi no:32. Ankara.
- Duymaz, İ. 1985. Türkiye’de Kooperatiflerin verimli çalışmaları açısından yatay ve dikey bütünleşme hareketleri. Türk Kooperatifçilik Kurumu yayınları no:60., Ankara.
- Duymaz, İ. 1986. Kooperatif işletme ekonomisi ve yönetimi. Bilgehan basımevi. İzmir.
- Düzgüneş, O., Kesici, T., Gürbüz, F.1993. İstatistik metotları, II.baskı. A.Ü. Ziraat Fakültesi yayınları1291, Ders kitabı:369.218 s., Ankara.
- Er, C. 2000. Tarım Satış Kooperatifleri yeni kanunu. Ziraat mühendisliği dergisi. Sayı:328. Temmuz-Ağustos 2000. s:15-16., Ankara
- Eraktan, G. 2001. Tarım politikası temelleri ve Türkiye’de tarımsal destekleme politikası. Uzel yayınları. 182 s., İstanbul..
- Eraktan, G., Aksoy, S., Kuhnen, F., Olhan, E. ve Winkler, W. 2002. Güneydoğu Anadolu bölgesinde tarım teknolojilerindeki değişimin üretici davranışlarına ve bunun çevreye olası etkileri. ÇESAV yayın no:3. Ankara.
- Ertan, A. 2001. Isparta Gül ve Gülyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliğinin (GÜLBİRLİK) ekonomik analizi. Doktora tezi (basılmamış), 256 s., Ankara Üniversitesi. Ankara.
- FAO, 2003. Web sitesi. <http://www.fao.org>. Erişim Tarihi: 11.10.2003
- Ferrin, C.L. 1989. The small farmer sector in Uruguay:A partnership in development cooperation. Inter-American Foundation. Country focus series:1. 91p., Virginia.
- Göksu, Ç. 2000. Zeytinyağı dış pazar araştırması. T.C. Başbakanlık. Dış Ticaret Müsteşarlığı. İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi (İGEME). 29 s., Ankara.
- Göksu, Ç. 2003. Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde zeytinyağı sektörü. T.C. Başbakanlık. Dış Ticaret Müsteşarlığı. İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi (İGEME). 152 s., Ankara.

- Gökçe, O. 2003. Türkiye’de zeytinyağı ve sofralık zeytin sektörünün üretim öncesi sorunları üzerine bir inceleme. Türkiye 1.zeytinyağı ve sofralık zeytin sempozyumu bildirimleri. s.18-23, Çiğli-İzmir.
- Gönenli, A. 1985. İşletmelerde finansal yönetim. İstanbul Üniversitesi yayın no: 3338. İstanbul
- Güngör, T.A. 1994. Burdur ili süt üretimi ve değerlendirilmesinde kooperatiflerin etkinliği. Kooperatif dünyası. Yıl:26, sayı:304. s:9-13. Ankara.
- Heper, Y. 1996. Avrupa Birliği ve Türkiye’de yatırımlarda devlet yardımları. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Anadolu Üniversitesi. Eskişehir.
- İnan, İ.H. 1984. Çorlu ilçesi köy kalkınma kooperatifinde grup tarımının ekonomik analizi. Türk Kooperatifçilik Kurumu yayınları no:52. Ankara.
- İnan, İ. H. 1998. Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği. 4.baskı. 275 s.,Tekirdağ.
- İnan, İ.H., Kumkale, İ., Gaytancıoğlu, O. 1999. Trakya’da kırsal kesimin örgütlenmesinde tarım kooperatifleri, üretici birlikleri ve köylere hizmet götürme birliklerinin rolü. Türk Kooperatifçilik Kurumu yayınları no:91., Ankara.
- İnan, İ.H. 2004. Türkiye’de tarımsal kooperatifçilik ve AB modeli. İstanbul Ticaret Odası yayın no:2004-40., 244 s. İstanbul.
- İzmir Valiliği, 2005. Web sitesi. <http://www.izmir.gov.tr>. Erişim Tarihi:04.06.2005
- Karahocagil, P., Tunalioglu, R., Tan, M. 2003. Dünyada ve Türkiye’de zeytinyağı ve sofralık zeytin durum-tahmin ve öngörü (2002-2003), Türkiye 1.zeytinyağı ve sofralık zeytin sempozyumu bildirimleri. s.13-17, Çiğli-İzmir.
- Kardik, D. 1999., Kırsal alana bilgi ve teknoloji aktarımında çiftçi örgütlerinin rolü: TARIŞ Örneği. Yüksek lisans tezi (basılmamış). İzmir.
- Karlı, B. 2001. Önder çiftçi modelinin uygulanabilirliği üzerine bir araştırma. Harran ovası örneği. Türkiye Ziraat Odaları Birliği. Ankara.
- Karlı, B. ve Çelik, Y. 2003. Gap alanındaki tarım örgütleri ve diğer çiftçi örgütlerinin bölge kalkınmasındaki etkinliği. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü yayın no:97.109 s., Ankara.
- Koç, H. 1997. Tarih’deki pazarlama etkinliklerinin analizi. Doktora tezi (basılmamış). Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Koçtürk, O.M., Katarbaşı, N. 1998. Ege bölgesi tarımında Tarih’in rolü ve önemi. Ege bölgesi I.tarım kongresi. 7-11 Eylül 1998. Aydın.
- Kurtaslan, T. ve Doğaner, M. 2004. Çiğ süt pazarlamasında çiftçilerin tarımsal kooperatiflere yaklaşımlarının değerlendirilmesi (Aydın ili örneği). Türkiye VI. tarım ekonomisi kongresi. 16-18 Eylül 2004. s:444-451., 690 s., Tokat.
- Kutkan, F. 2002. Zeytin ve zeytinyağı raporu. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı. Ankara.
- Manisa Valiliği, 2005. Web sitesi. <http://www.manisa.gov.tr>. Erişim Tarihi: 04.06.2005
- Muğla Valiliği, 2005. Web sitesi. <http://www.muğla.gov.tr>. Erişim Tarihi:04.06.2005
- Mülayim, Z. G. 1999. Kooperatifçilik. Yetkin yayınevi. Ankara.
- Olgaç, E. 2000. Tarımsal amaçlı kooperatiflerde kaynak kullanımının ekonomik analizi

- S.S. Hacağız tarımsal kalkınma kooperatifi rneği. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Ankara Üniversitesi. Ankara.
- zelik, A. 1990. Türkiye’de Glyaağı retimindeki güçlükler ve kooperatifçilik. Karınca dergisi. Sayı:460. s:22-26., Ankara.
- zelik, A., Turan, A., Vural, H. 1994. Isparta ilinde gl yetiştiren işletmelerin ekonomik analizi ve gl yağının pazarlamasında karşılaşılan sorunlar. Türk Kooperatifçilik Kurumu. Kooperatifçilik dergisi, sayı:103, sayfa:15. Ankara.
- zelik, A. 1995. Türkiye’de tarıma dayalı sanayii ile üreticinin entegrasyonunda kooperatif örgütlenmenin nemi. Karınca dergisi. Sayı:699. s:16-20., Ankara.
- zelik, A. ve Paksoy, M. 2001. Türkiye’de tarıma dayalı sanayiinin istihdama katkısı. Trktarım. Temmuz-Ağustos 2001. sayı:14. s:30-32., Ankara.
- zelik, A. ve şAHİN, M. Y. 2003. Zeytin ve zeytinyaağı üreticilerinin kooperatif örgütlenmesi ve devlet yatırım yardımları. Türkiye I. Zeytinyaağı ve sofralık zeytin sempozyumu bildirimleri. 02/03 Ekim 2003. s:130-138. İzmir.
- zelik, A. 2005. Kooperatiflerde başarı ve kooperatif etki yaratılması. Çiftçi ve köy dünyası. Sayı:241. s:42-44., Ankara.
- zdemir, G. 1990. Türk tarımında girdi kullanımında kooperatiflerin payı. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Ankara Üniversitesi. Ankara.
- zdemir, G. 1996. Tekirdaağ ilinde tarımsal kooperatiflerde kooperatif ortak ilişkisi. Doktora tezi (basılmamış). Ankara Üniversitesi. Ankara.
- zdemir, G. ve Başaran, B. 2004. Türkiye’de kooperatiflerin ILO’nun 193 nolu kooperatiflerin teşviki tavsiye kararına uyum sorunları. Türkiye VI. tarım ekonomisi kongresi. 16-18 Eylül 2004. s:478-484., 690 s., Tokat.
- zkaya, T., Oyan, O., Işın, F., Uzmay A. 2001. Türkiye’de destekleme politikalarının dn- bugünü- geleceği. Türkiye Ziraat Odaları Birliği. Yayın no: 208. 62 s., Ankara.
- Özüdoğru, H. 2004. Köy-Koop Kırklareli Birliği’nin ekonomik analizi ve yöneticilerin kooperatif işletmelerinin başarısına etkilerinin değerlendirilmesi. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü yayın no:120. 150 s., Ankara.
- şahin, M.Y. 2001. Teşvik uygulamalarının tarımsal kooperatiflerin yatırımlarındaki rolü ve nemi. Doktora semineri (basılmamış). Ankara Üniversitesi. Ankara.
- şahin, M.Y. 2002. Ülkemizde tarım sektörünün yeri, önemi ve sektöre ilişkin teşvik uygulamaları. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı. Araştırma ve inceleme dizisi:30., 36 s., Ankara.
- Tariş, 2005. Web sitesi. <http://www.taris.com.tr>. Erişim Tarihi: 07.07.2005
- Tufan, A.1997. Türkiye ekonomisi. Ankara niversitesi yayın no:1487. Ziraat Fakültesi ders kitabı:448., Ankara.
- Tunalıoğlu, R. 2002. Zeytinyaağı. T.E.A.E. Bakış. Sayı:1, Nüsha:4, Aralık 2002. Ankara.
- Turan, A. 1992. Süt fabrikası işleten Tonya ve bütün köyleri kalkındırma kooperatifinin tarımsal kooperatif işletmeciliği yönünden analizi. Doktora tezi (basılmamış). Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Yalkın, Y.K. 1988. İşletmelerde mali analiz teknikleri. 6.Baskı. Ankara.

- Yamane, T. 1967. Elementary sampling theory. Prentice-Hall. Inc., Englewood Cliffs, New Jersey.
- Yercan, M. 1996. İzmir yöresinde seçilmiş bazı tarımsal amaçlı kooperatiflerde kaynak kullanımı ve kooperatif işletmelerde etkinliğin ölçülmesi üzerine bir araştırma. Doktora tezi (basılmamış). Ege Üniversitesi. İzmir.
- Yercan, M. 2005. AB sürecinde kooperatifçilik hareketimizin değerlendirilmesi. Karınca dergisi. Haziran 2005. yıl:70, sayı:822, s:3-5, Ankara.
- Yıldırak, N., Gülçubuk, B., Gün, S., Olhan, E., ve Kılıç, M. 2003. Türkiye’de gezici ve geçici kadın tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşulları ve sorunları. TARIM-İŞ Türkiye Orman-Topraksu-Tarım Sanayii İşçileri Sendikası. Yayın no:2003/4. 264 s., Ankara.
- Yıldırım, A. 2002. Zeytin ve zeytinyağında fırsatlarla sorunlar birlikte geliyor. Ekonomik Forum, Şubat sayısı, Sayfa 30-34.
- Yurtsever, N. 1984. Deneysel istatistik metotlar. Tarım, Orman ve Köyişleri Bakanlığı, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü yayınları, genel yayın no.121, teknik yayın no.56, 623 s., Ankara.
- Yücel, T. 2003. Marmara bölgesinde gıda sanayiinde yabancı sermayeli işletmelerin ekonomik yapısının ve gıda sanayiindeki yerinin araştırılması. Doktora tezi (basılmamış). Ankara Üniversitesi. Ankara.

